SAVREMENA PITANJA
VJERSKO-ZNANSTVENE RASPRAVE ZA NAOBRAŽENE KRUGOVE
SERIJA III.

ALEŠ UŠENIČNIK

Filozofija života

MOSTAR
HRVATSKA TISKARA F. P.
1922.

SVEZAK XIII.–XV.

CIJENA 10 Din.

Savremena pitanja.
Vjersko-znanstvene rasprave za naobražene krugove.
Serija III. Svezak XIII.—XV.

Filozofija života.

Napisao
Dr. Aleš Ušeničnik
sveučil. profesor u Ljubljani.
Preveo
Đuro Gračanin.

Tisak Hrvatske tiskare F. P.
MOSTAR 1922.

Imprimatur:
Mostar, 16. lipnja 1922., **O. fra Alojzije Bubalo,** provincijal.

Imprimatur:
Mostar, 17. lipnja 1922., † **O. fra Alojzije Mišić,** biskup.

Miloj i svijetloj uspomeni

Dra Petra Rogulje

uzor katolika svjetovnjaka,
neumornoga borca za kršćanski životni nazor

posvećuju

uredništvo i uprava
„Savremenih Pitanja“.

Sav čisti prihod ovoga djela namijenjen je podignuću nadgrobnoga spomenika blagopokojnoga Dra Petra Rogulje.

SADRŽAJ.

I.

Sumnje o životu.

II.

Životno evanđelje.

III.

Smisao života.

Literatura.

(* znači, da je pisac racionalista).

* W. Hurell Mallock, Is life worth living. — La vie vaut — elle la peine de vivre. Trad. par le P. James Forbes. Paris 1882².

* James Balfour, The fundations of belief. Die Grunlagen des Glaubens. Übers. v. R. König. Leipzig 1896.

Johannes Jörgensen, Lebenslüge und Lebenswahrheit. Aus dem Dänischen. Mainz 1897.

Leon Ollé-Laprune, Le prix de la vie. Paris 1899⁶.

* Leo Tolstoj, Meine Beichte. Übers. v. W. Lilienthal. Berlin 1900⁶.

* Leo Tolstoj, Der Sinn des Lebens. Übers. v. W. Czumikow. München 1901.

* R. Saitschick, Quid est veritas. Ein Buch über die Probleme des Daseins. Berlin 1907.

Fr. Sawicki, Der Sinn des Lebens. Paderborn 1913.

Cohausz O. S. J. Wege und Abwege. Gedanken zum Lebensproblem, Warendorf i. W. 1913.

* R. Eucken, Der Sinn und Wert des Lebens. Leipzig 1914⁴.

Cathrein V. S. J., Die katholische Weltanschauung. (Freiburg im Br. 1914.⁴).

I.

SUMNJE O ŽIVOTU.

Ima pitanja, za koja se katkada čini, da ne postoje, kao što se čini mrtav ugljen zagrnut pepelom. Ali zapuše vjetar te raznese pepeo i ispod pepela zažari se živa žeravica. Tako pokriva katkada u duši najozbiljnije i najveće životno pitanje lakomislena ispraznost. Ali obuzme nas katkada kao neki vjetar sudbine i duša živo oćuti pitanje: šta je život?

Čemu živimo? Je li vrijedno da živimo? Kako da čovjek živi a da se ne pita: čemu? Odgovoriti treba. Bez odgovora, kaže *Tolstoj,* ne možemo živjeti. To znači: živi se, a takav život nije istinski život. Čovjek si mora odgovoriti: čemu živi? Bez svega lako živimo, samo ne bez odgovora na to pitanje. To se pitanje rađa u duši svakoga čovjeka, u duši naivnoga djeteta kao i u duši najumnijega starca.[1])

1. Je li život vrijedan života?

Što dulje čovjek živi, tim postaje svjesniji. Doista ima u životu smijeha i sunčanoga sjaja, ali možda još više suza i tame. Uostalom, kad ovoga posljednjega ni ne bi bilo, sve veselje prolazi. U sobi oblače nevjestu za veseo svatovski pir. a na pragu čeka smrt. Zato su mislioci svih vremena razmišljali o životu, i premnogim je život davao žalostan odgovor. Čovjeku se stišće srce, kad čita, šta su napisali mudraci u svojim knjigama o životu.

Šta je ljudski život?

„Čovjek, njegovi dani", kaže starodavna mudrost, da su „kao trava; kao cvijetak tako se rascvatu, vjetar zapuše kraj njega i već se ne zna, gdje je bio". „Sve je prošlo kao sjena i kao putnik što prolazi; kao lađa, što plovi po valovima, pa kad ode, ne može se naći njenoga traga ni pruge, kojim je plovila u valovima; ili kao ptica, koja proleti zrakom: mi ne možemo da nađemo nikakva znaka njezinoga puta, nego samo čujemo šum krila, kad njima maše i siječe zrak silom svoga leta; krila raširi, proleti i zatim nije naći nikakva traga njenom putu; ili kao strjelica, odapeta određenim smjerom; razdijeljeni zrak opet se sklopi i ne pozna se više, kuda je letjela. Tako i mi: jedva rođeni već smo prestali biti ... Naše nade bile su kao pljeva, koju vjetar raznese, kao dim, koji lahor rastjera, kao sjećanje na čovjeka, što je jednom mimo nas prošao".

„Ispraznost ispraznosti!" kliknuo je *Mudri*, kad je proučio ljudski život. „Što ima čovjek od čitavoga svog rada, kojim se muči pod suncem? Bolji je dan smrti, nego dan rođenja; sretniji su mrtvi nego živi. Još je sretniji onaj, koji nije bio rođen i nije vidio boli, što je pod suncem".[2])

Jednake su misli mučile mudrace onoga naroda, koji je mnogima ideal čistoga, vedroga, sretnoga čovječanstva — Grke. „Nema naroda", veli *Döllinger*, „koji bi življe ćutio i jasnije izrazio, kako je prazan, kako je beznadan život, kako je jadna stvar čovjek!" Koliko puta naglašuju grčki pjesnici, historičari i mudraci, da je čovjek najnesretnije biće na zemlji, da su zemlja i more puni boli, da nigdje nema mirnoga kuta za patnoga smrtnika. Grci su doduše s vedre strane gledali život, ali ipak ih je uvijek mučila tamna misao, da bi najbolje bilo ne biti. Ta rečenica, veli *Aristotel*, bila je već davno poznata svima i na

usnama svih, pa ju je gotovo svaki veći grčki pjesnik upleo u svoje poeme.

Ne roditi se — najbolje
je čovjeku to; ako dođe na svijet,
pustiti ga hitro opet —
to je za prvim najbolje. (*Sofoklo*).

Sofoklu je čovjek stvar, što vene kao lišće, prolazna kao sjena, isprazna kao san; sreća je njegova samo varavo pričinjanje. „Plačite", govorio je *Euripid*, „kad novorođenče dođe na svijet, a mrtve sa slavom i čestitanjima nosite u grob!" Također je i *Sokrat* umirao sumnjajući, nije li možda smrt najveće dobro.[3])

Iste ove teške misli nametale su se najvećim Rimljanima. „Ako hoćeš vjerovati onima, što su dublje pogledali istinu", piše *Seneka*, „život je kazna. Žalosna je riječ život. Daj, pogledaj oko sebe na smrtnike! Posvuda obilno, nepresušivo vrelo suza ... Prije će nestati suza iz naših očiju, nego njihovih uzroka. Zar ne vidiš, kakav nam je život namijenila priroda? Dijete zaplače, kad dođe na svijet!"[4])

Ako upitamo indijsku mudrost, odgovara nam *Budha*: Nemoguće je živjeti sa spoznanjem bolesti starosti i smrti. Treba se osloboditi života, svake mogućnosti života!

Sakia-Muni, sretni kraljević, kome su zatajili da postoji na svijetu starost, bolest i smrt, izađe jednom na šetnju. Šetajući spazi grdnoga, bezuboga starca. Kraljević, kojemu su zatajili starost, začudi se i upita: šta je to? Rekoše mu, da je to starost, te da su na to osuđeni svi ljudi, koji dugo žive, i on također. Kraljević se zgrozi, pohrli kući i zatvori se, da razmišlja o tome. No bez sumnje se nekako utješio, jer je drugi put opet veseo pošao na šetnju.

Taj put spazi bolesnika. Čovjek je stajao pred njim izmožden, modro podbrekao, mutnih očiju, sav

se tresući. Kraljević, kojemu zatajiše bolest, zastade i upita: šta je to? Rekoše mu: to je bolest i svaki čovjek može lako da oboli. Kad kraljević ču, da i on pun zdravlja i sreće može oboljeti, ozlovoljen okrene se, te pođe da u samoći nađe mir. Valjda ga je našao, jer je opet išao šetati.

Tada naiđe na drugi prizor. Kraj njega su nešto nosili.

„Šta je to?“

— Mrtvac. —

„Šta je to mrtvac?“

Rekoše mu, da je mrtvac mrtav čovjek, a da umrijeti znači postati takav, kao što je taj sada.

Kraljević se približi, otvori sanduk i pogleda u nj.

„A što ćete sada s njim?“

— Zakopat ćemo ga. —

„Zašto?“

— Jer ne će više živjeti, nego će ga rastakati crvi i smrad. —

„Zar je to sudbina ljudska? Zar sve čeka to? I mene? Zakopat će me, te će iz mene udarati smrad i izmilati crvi, što me budu jeli?“

— Da! —

„Kući!“ kliknu kraljević. „Ja ne idem više šetati!“

I Sakia-Muni nije više našao utjehe u životu. Mučilo ga je vjerovanje, da je život strašno zlo. Trudio se svim silama, da sebe i druge oslobodi života i to zauvijek, da se život nikada više ne vrati.

Tako govori indijska mudrost.[5])

Pitajmo kršćansku filozofiju: šta je život? „Laž, pričinjanje, san“, žuri se odgovoriti *Ivan Zlatousti*. „Svaki dan umiremo“, tuži se *Jeronim*. „Smrt čeka na pragu: htjeli ili ne, mi starimo. Kad diktiram, pišem, čitam, svaki čas moram uzeti od svoga života. Zar osjećaš, kad si bio dijete, dečko, kada mladić, kada li muž, kad si ostario?“ „Doista je život više umiranje nego življenje“, ponavlja za Jeronimom dubokoumni *Augustin*. „Tko će, pa bio ma kako rječit, razložiti bijednost života?“ „O živote“, kliče drugi mislilac, „koji tolike zavodiš, tolike zasljepljuješ! Živote, koji si sjena, dim, ništa. Ti nijesi pravi život, ti se samo pričinjaš takovim. O isprazno vrijeme, koje nam toliko obećaješ, a samo nas varaš!“[6])

Ništa drukčije ne sude mnogi moderni mislioci. Što je već govorio *Dante*: „Živjeti znači ići smrti u susret“ i *Shakespeare:* „Čovječji je život kao da brojiš jedan“, to isto na svoj način ponavljaju moderni. *Goethe,* koga toliko obožavaju, komu su toliko zavidjeli, rekao je sam o svome životu: „Ne ću da se tužim, a ipak moram reći, da je sve, što sam imao, bio rad i mučenje, i da u svojih sedamdeset i pet godina ni četiri tjedna nisam istinski bio sretan. Bilo mi je, kao da sam vječno valjao kamen podižući ga uvijek iznova“. Strašnom plastikom ocrtao je bijedu života *Prešeren:*

Življenje ječa, čas v nji rabelj hudi,
skrb vsak dan mu pomlájena nevesta,
trpljenje in obup mu hlapca zvesta
in kès čuvaj, ki se nikdár ne vtrudi!*

To neveselo naziranje na život zgusnulo se na koncu u mračni pesimizam (*Schopenhauer, Hartmann*) i „Weltschmerz“ (*Byron, Leopardi, Stritar*). Već je *Aleksandar Humboldt* zdvojan kliknuo: „Život je najveći nesmisao!“ *Schopenhauer-u* je život san, varka, zabluda; smisao života —, njegova negacija. *Stritar* tuži za njim:

Nesreča je življenje vsem stvarem,
nad vse je človek vreden milovanja —

*Riječi: ječa = tamnica; rabelj = krvnik; obup = očaj; hlapec = sluga; kès = kajanje.

da smo rojeni, to nesreča,
to greh, pokora je največa.[7])

Zar je prema ovome život vrijedan života?

2. Sumnje.

Ako je život samo san, samo varka, samo zlo, zar je vrijedno da živimo? Zar ne bi sami sebi morali željeti s *Prešernom:*

Prijazna smrt! predolgo se ne mudi:
ti ključ, ti vrata, ti si srečna cesta,
ki pelje nas iz boléčine mesta!* . . .[8])

Zapravo: ako je život zlo, ne bi li bilo pametno zapitati se: čemu živjeti? čemu čekati smrt? čemu dalje nositi to breme? Ta lako ga je baciti sa sebe! Konopac oko vrata, kaže *Tolstoj,* nož u srce, baci se u vodu ili pod tutnjeće kotače lokomotive!

Ali tada bi najdublji smisao života bio — samoubijstvo!

Tolstoj pripovijeda u svojim „Ispovijestima",[9]) da su ga dugo vremena mučile samoubilačke misli.

Tolstoj je još za mladosti izgubio vjeru. Već na gimnaziji! Nekoga dana „otkrili" su njegovi drugovi, da nema Boga, pa su i njega prinukali, da poprimi to mišljenje. Tada je također čitao Voltaire-a, kako sam kaže, i Voltaire ga je veoma zanimao. Zašto je tako lako izgubio vjeru? Zato, tako sam drži, jer religija u njegovim krugovima nije imala nikakva upliva na život. Ljudi žive po načelima, koje s vjerom nemaju nikakve veze. Iz njihova života ne možeš prepoznati, da li vjeruju ili ne. Po školama uče katekizam i šalju mladež u crkvu, a kad ljudi posvršavaju škole, žive godine i godine, a da im se ne treba ni spomenuti, da su među kršćanima i da su sami kršćani. Tako

*mudititi = oklijevati, zadržavati se.

žive misleći, da još uvijek imadu vjeru mladih dana, a uistinu već davno u njihovoj duši nema nikakva traga vjerovanju . . . Katkada se dapače mole i križaju, a sve su to samo prazne, besmislene geste . . .

Tolstoj nije više vjerovao, a ipak je želio biti dobar. No kad je drugima otkrio tu želju, rugali su mu se i smijali. Kad se pak najviše odavao razuzdanim strastima, hvalili su ga i još poticali. Dobra mu teta, „najčišće biće na zemlji", nije ništa toliko željela kao to, da počne ljubakati s kakvom udatom ženom . . . Laž, krađa, pohota, pijanstvo, umorstvo i ubijstvo . . . ukratko nema zločina, kaže *Tolstoj,* koji ne bi bio počinio, a za sve to su me hvalili, brojili među „relativno moralne ljude".

Tolstoj je tako živio 15 godina. Počeo je u to doba i pisati iz „ispraznosti i oholosti", kako veli sam. Hvalili su ga. Vremenom je osvojio i druge nazore o životu. Bila je to teorija, koja je opravdavala njegov razuzdani život.

„Bio sam umjetnik i pjesnik", kaže *Tolstoj,* „pisao sam i učio, a nijesam znao: zašto? Imao sam sve: stan, posjetâ, društavâ . . . dakle je bilo dobro, što sam učio! Vjerovao sam, da poezija ima silno značenje i da se život razvija. To je bila moja religija, a ja sam bio njezin veliki svećenik. Bilo je prijatno, a i koristilo mi je također".

No s vremenom počeo je *Tolstoj* sumnjati, nije li ta vjera nepogrješiva. Vidio je, da literati sami ne znaju, gdje je istina i pravednost, a da se uostalom zato ni ne brinu, nego samo traže svoju korist. Ti su literati bili, malo ne svi, nemoralni ljudi, većinom podli i beznačajni. Počeli su mu se gaditi, počeo se gaditi i samome sebi. Kad se u kasnijim godinama sjećao toga doba, bilo ga je sram pred sobom i mučilo ga je čuvstvo, kao da je bio u ludnici.

„Pisali smo i štampali i učili, nikoga nijesmo slušali, čudili smo se jedan drugome; hvalili drugoga, dakako uz uvjet, da drugi nas hvali i da nam se čudi, a na najprostije životno pitanje: šta je dobro, šta je zlo? ne bismo bili mogli odgovoriti!"

Tako je živio *Tolstoj*, dok se nije oženio. Tada je, putujući po Evropi, dobio drugu vjeru, kao što je ima većina moderne inteligencije. Formula je te vjere — napredak.

Ali doskora mu se počelo činiti, da je ta vjera samo neka opća predrasuda ljudi, koji ne mogu da protumače života. Što je napredak? Umro mu je baš tada brat. Bio je duhovit, ozbiljan i mlad. Trpio je preko jedne godine od teške bolesti i umro je ne znajući, zašto je živio i zašto je umro! Šta je učinila teorija o napretku u toj dugoj, strašnoj agoniji?

Tolstoj je još dalje učio ne znajući zašto. Bio bi već tada zdvojio, da nije tražio sreće u vlastitoj rodbini. Učio je dakle, da je svrha života usrećiti sebe i rodbinu . . .

No doskora je oćutio prazninu. „Disao sam, jeo, pio i spavao, a zapravo živio nijesam . . . Živio sam, radio, čeznuo, a došao sam do ponora i preda mnom je ležala smrt! . . Zašto živim?"

„Pa zašto! Dobit ćeš lijep posjed, trista konja — a onda? — Razmišljaj, kako bi uzgojio djecu — a čemu? Brinut ćeš se za ljudsku sreću — no šta mene zato briga. — Mislio sam na slavu, koju ću steći i govorio sam sebi: dista! bit ćeš slavniji nego Gogolj, Puškin, Shakespeare, Molière, slavniji nego svi pjesnici na svijetu . . . a onda?"

„I nijesam znao odgovoriti. No ta pitanja ne trpe odgađanja. Odmah treba odgovoriti! Ako ne odgovoriš, ne možeš živjeti!"

Tolstoj je osjećao, da mu se izmaknulo nešto, na čem počiva život, da nije više živio, da moralno živjeti više nije mogao . . . Ta su mu se pitanja sve češće nametala, sve su jače tražila odgovora, a odgovora nije bilo, pa su neodgovorena pitanja bila kao crne tačke, i crne tačke slile su se u veliku crnu mrlju . .

Strah ga je bilo, sve mu je bilo pusto i prazno. „Tako se dogodilo", kaže *Tolstoj*, „da sam ja, glasoviti i sretni čovjek, oćutio, da ne mogu više živjeti! Neka me neodoljiva sila gonila, da na bilo koji način skončam život". Obuzele su ga samoubilačke misli. Činilo mu se dapače naravno, da mora umrijeti, i bila je ta misao tako zavodljiva, da se je sam spletkarski morao služiti proti njoj bojeći se, da se ne bi prenaglio. „I tako sam ja sretni čovjek — tako tuži sâm — sakrio konopac, da se ne bi na veče, kad sâm bio sam, objesio o sobna vrata ili ormar. I u lov više nijesam išao s puškom, bojeći se, da me ne bi svladala kušnja. To je bilo tada, kad sam imao svega, što bi se komu činilo potrebno za potpunu sreću; nije mi bilo još 50 godina; imao sam dobru, milu ženu, valjanu djecu i veliko imanje. Susjedi su me i znanci poštivali više nego ikada prije, tuđinc su me slavili. Bio sam zdrav i jak, kosio sam poput seljaka, duševno sam bez poteškoće radio po osam sati uzamance. Pa ipak bio sam uvjeren, da ne mogu živjeti! Bojao sam se smrti, a jasno mi je bilo, da je moj život bez sadržaja, da je bez njega uvijek bio i da ga nikada ne će imati! Ni za kakav rad nijesam mogao naći pametna razloga" . . .

Čemu dakle raditi? čemu živjeti? „Doći će smrt, i sve će biti samo trulež i smrad. Djela će mi zaboraviti, prije ili poslije, i mene više ne će biti. Čemu se dakle brinuti? Kako je moguće, da čovjek to vidi, pa ipak živi! Živjeti je samo moguće, dok je

čovjek pjan života; ali kad se otrijezni, mora da uvidi, da je sve samo varka i to glupa varka"...

Zar da čovjek živi za rodbinu? „Ali žena i djeca, i oni su samo ljudi. To, što i ja. Živjeti dakle moraju u obmami ili vidjeti strašnu istinu! Čemu da ih ljubim, čemu da se za njih brinem? Zar zato, da ih jednom spopadne isti očaj, što bjesni sada u mojoj duši ili da budu životarili kao lutke? Ako ih ljubim, ne mogu im skrivati istine, a istina je smrt! Kad je život za me izgubio sve čare, kako da druge oduševljavam za život?"

Vrlo je stara istočna priča o putniku, koga je u pustinji napala divlja zvijer.

Putnik skoči u isušen jarak, da izmakne zvijeri, kad ugleda na dnu jarka zmaja, koji već otvara ždrijelo, da ga proždre. Prestrašen uhvati se za grm, što je rastao iz špilje na rubu jarka. Ne ufa se sada van, gdje ga čeka zvijer, ne usuđuje se spustiti na dno, gdje zijeva zmaj. Ruke mu već smalaksavaju, sile ga ostavljaju. Doskora će obnemoći potpuno i pasti u sigurnu smrt. Tada ugleda dva miša, jedan crn, drugi bijel, gdje se šuljaju uz grm i glođu korijen grane, za koju se on drži...

Spazivši putnik to, vidje da je izgubljen; no viseći tako o grmu zapazi na grmovom lišću kapljice meda. Žudno posegne za njima i posrče ih...

„Tako sam i ja", veli *Tolstoj*, „visio na granama života. Zinuo je na me zmaj smrti; bijeli i crni miš noć i dan glodali su granu, za koju sam se prihvatio. Kapljice meda — ljubav prema rodbini, ljubav za pisanje — za me su izgubile slast i privlačivost ... Samo zmaja sam vidio, kome se nije moglo izbjeći, i miševe..."

Pa zašto se *Tolstoj* nije ubio?

Razmatrao je, kako ljudi žive u tom strašnom položaju, i ugledao je tri izlaza.

Neki ne znaju, da je život zlo i ludost. Ti ljudi — većinom duševno slabo razvijeni — nijesu još dospjeli do toga pitanja, koje je tako mučilo Salomona, Budhu i Schopenhauera. Oni ne vide ni zmaja ni miševa, nego zadovoljno srču med. Kao životinje su, koje ništa ne misle, koji žive po nagonu i plode se. Međutim čovjek nije životinja. Doći će vrijeme, kad će ugledati zmaja i miševe, i tada će biti konac njihovu zadovoljstvu.

Drugi su epikurejci. Ti znadu, da je život beznadan, ali baš zato bi htjeli, da se njime štogod okoriste. Ti ljudi ne brinu se ni za zmaja ni za miševe, nego prijatno srču med, osobito kad ga je mnogo. Znadu, da je život ludost, a žive i dalje, jedu, piju, pišu i govore.

Treći, na koncu, zaista samoubistvom dokončavaju bijedni život.

Ljudi su prve vrste neznalice, od njih se ne može ništa naučiti.

Ljudi druge vrste, epikurejci, moralno su tupi. I ako je inače u prosvjećenim krugovima najviše takovih, govore oni što više, da je to njihova filozofija, a ipak ta je filozofija samo tupost. Ti ljudi ne misle, da je njihovo stanovište samo slučajno, da svatko ne može imati tisuću palača kao Salomon, i da treba za jednu palaču tisuću ljudi, koji je sagrade u znoju lica svoga, te da slučaj, koji me je danas postavio za Salomona, može sutra postaviti me za Salomonova slugu!

Nijesu li samo ljudi treće vrste logični, koji uništuju život kad uvide, da je zlo i ludost. Tako je spočetka mislio *Tolstoj* i ozbiljno odlučio, da će se ubiti.

A ipak se nije ubio.

Razmišljajući uvidio je, da ne živi samo on, da ne žive samo „prosvijetljeni krugovi", nego da je živjelo i da živi čitavo čovječanstvo. A čitavoga čovječanstva nije moguće staviti u spomenute tri kategorije.

Ispraznost života nije tako teško uvidjeti, da bi mogli čitavo čovječanstvo staviti u kategoriju tupih samouživatelja. „O, nije čovječanstvo tako glupo, kako mi mislimo!" Isto tako nije moguće staviti sve ni među epikurejce. Jer većini život nosi više bijede i oskudice, nego užitka. Zašto dakle čovječanstvo živi? Možda ga od samoubistva suzdržava životni nagon? Moguće, ali ni tu nema rješenja čitave zagonetke. Čovječanstvo nije zaista tako slabo, da ne bi imalo odvažnosti uništiti život, spoznavši da je ludost. I onda samoubistvo je samo izniman pojav hiperkulturnih doba i slojeva, a što je još pri tom glavno, čovječanstvo smatra samoubistvo strašnim zločinom To baš opazivši *Tolstoj* se osvijestio.

Kad je čovječanstvo živjelo i živi neprestano, mora da život ima neki viši smisao. Svijest pak čovječanstva, da je samoubistvo strašan zločin, pokazuje, da je čovjek odgovoran nekome za svoj život i da je život nešto ozbiljno.

Morali bi dakle razlučiti neki život, što nam se samo pričinja takovim, i istinski, pravi život. Stari su se filozofi i moderni pesimiste slagali u jednostranom promatranju života. S jednoga stanovišta bio je život samo san i prevara, zlo, ali mora da ima još drugi vidik, s koga život promatran dobiva smisao, vrijednost, ozbiljnost, istinitost. Optimizam prema tome ne bi bio samo zabluda. U životu bi bilo nešto uzvišenoga, svečanoga, nešto, što nas usrećuje.

Gdje je dakle taj vidik i šta je istinski život?

---

3. Pitanja.

Mora da u životu ima neka tajna, koja mu daje smisao i vrijednost. Ne kazuje li to baš ona zbilja, kojom čovječanstvo promatra život?

Čovječanstvo se ne može da oslobodi misli, da je život nešto ozbiljno. Od vremena do vremena, pri raznim zgodama u životu izbije na površinu spoznanje, da je čovjek nekome odgovoran za svoj život, a ako je odgovoran, mora biti nekome i onda, kad prođe ono prividno promatranje života.

Drugo mora dakle da je prividni, drugo istinski život.

Neki misle, da su možda te ćudoredne ideje o krivičnosti, odgovornosti, kajanju nastale evolucijom, to jest, da su se razvile iz životinjskoga nagona. Ta se misao ne da održati. I najnovija su istraživanja opet potvrdila, da su ćudoredne ideje nešto prvotnoga i ljudskoj naravi prirođeno, te zato zajedničko svojstvo čitavoga čovječanstva i svi pokušaji, da ih se razjasni evolucijom, izjalovili su se.[10]) Dakako, da se ćudorednost i razvija, ali samo iz ćudorednih klica, kao što se život razvija samo iz živih klica. A te klice moraju biti nešto prvotno. I kad bi se one bile razvile, ćudorednost se nije razvila, tako besprimjerno nadilazi činjenica ćudorednosti sve ono, što je čisto prirodno.

Kant je bio suhi teoretičar, a nekoliko ga je puta u „Kritici praktičnoga razuma" obuzelo kao neko toplo čuvstvo, i to uvijek, kad govori o ćudorednosti.

„Dvije riječi", kaže jednom, „pune srce neprestano novim i uvijek većim čuđenjem i poštovanjem, ukoliko se češće i dulje misli bave njima: zvjezdano nebo, što je nada mnom i ćudoredni zakon, što je u

meni. Nije nužno, da ih tražim ili naslućujem zastrte u tami ili udaljene u duhu: vidim ih pred sobom i direktno sjedinjujem sa sviješću svojega bića... Prvi pogled nebrojenih svjetova uništava moju odvažnost: kaže mi, da sam životinjsko biće, koje će morati, nakon toga što je imalo, tko zna kako, jedno vrijeme životnu silu u sebi, vratiti tvar, iz koje je nastalo, planetu, što je kao tačka u svemiru. Drugi pogled diže moju vrijednost: pokazuje mi, da sam duh s beskonačnom osobnošću, u kojoj mi ćudoredni zakon otkriva od svega životinjskoga i svake sjetilnosti neodvisan život, barem koliko mogu razabrati iz svrhe svoga bića, koju mu taj zakon određuje, koja nije omeđena uvjetima i granicama ovoga života, nego seže u beskonačnost".

Drugi put zanosno kliče ćudorednoj dužnosti: „Dužnosti! ti uzvišeno, veliko ime, koje nemaš ništa u sebi, što bi laskalo, koje tražiš pokornost i daješ srcu zakon, koji si i proti volji osvaja poštovanje i pred kojim zašućuju sva nagnuća, i ako mu se potajno odupiru; gdje je tvoj izvor, tebe vrijedan, gdje je korijen tvoga plemenitog pokoljenja?"[11])

Tako *Kant.*

Ovdje je dakle neki pojav u životu, koji govori, da je život nešto više, nego što se čini omeđenom pogledu, da život ima neki ćudoredni smisao i time neku nutarnju vrijednost. Taj pojav mora da je u vezi s prastarim pitanjem: otkuda i kamo? Činjenica je, da živi u ljudskom duhu „vječna i neutaživa čežnja za mističnim, nadnaravnim", kako bi rekao materijalist *Büchner*, ili kako je govorio *Schopenhauer*, da u čovječanstvu živi „metafizični nagon".[12]) Ta čežnja može potjecati samo iz jasne svijesti ili barem iz tamne slutnje, da život, što se pokazuje površnom promatranju, nije sve, nego da on seže u viši svijet,

otkuda dobiva smisao i vrijednost te onu svečanu ozbiljnost, koja iz davnina obuzima čovječanstvo, te se i za mrtve svoje s poštovanjem brine.

No još je nešto drugo. Onaj je nagon za životom u čovjeku samo jedna strana opće nemirne čežnje ljudske duše za srećom.

Kad je *Ciceron* u „H o r t e n z i j u" kao skeptik htio da o svemu sumnja i da se istom ondje ustavi, gdje sumnja ne bi bila moguća, zaustavio se pri činjenici: „s r e t n i h o ć e m o d a b u d e m o s v i". *Sv. Augustin* pripovijeda, kako je glumac navijestio nekoga dana u rimskom kazalištu, da će svima reći, šta misle i žele. Kod opće tišine izgovori na koncu: „Svi hoćete, da jeftino kupujete i skupo prodajete". Masa je veselim pljeskanjem primila taj odgovor. Augustin nije zadovoljan s njime. „No", kaže on, „kad bi bio rekao: sretni hoćete svi da budete, a nesretni ne ćete, bio bi rekao nešto, što bi svak u svom srcu morao priznati". Ako pustimo Cicerona i Augustina, isto nam odgovara među modernima *Zola*: „Neugasiva žeđa za srećom pali čovjeka". Ali čemu još pripovijedanja za tu opće priznatu psihološku činjenicu? „Svi ljudi bez iznimke", veli *Hilty* u knjizi „G l ü c k", „traže sreću, i nema jedinstvenije misli svih, starih i mladih, velikih i malenih..."[13])

Ovaj je pojav u životu također nešto, što veli, da život ima, mimo svoje vanjske forme, dublji smisao. To, što neki kažu, da je taj nagon za srećom samo iluzija i varka, nije ništa.

Priroda, vele, htjela je, da čovjek nikada ne miruje nego da neprestano hrli naprijed za napretkom i zato mu je usadila želju za srećom i beskonačnošću, koja se međutim nikada ne će ispuniti.[14]) Tim bi bilo rečeno, da priroda lažju čovjeka goni na rad. To se već *Fechneru* čudno činilo. Nagon tjera životinje,

da rade ovo i ono ne znajući čemu, što se ipak kasnije pokaže, da je bilo potrebno za vrstu, a nagon tjera čovjeka za srećom. Kod životinja bi nagon bio istina, a kod ljudi laž? Tamo bi nagon postigao sve, što hoće, ovdje ne bi nikada!?[15])

Uostalom, kako bilo da bilo, ako je nagon za srećom iluzija, priroda je imala namjeru, da čovjeka vara. Oni, koji tako govore, moraju dakle prirodi pripisivati volju i dušu, dakako zlu volju, koja čovjeka tako muči i vara. No pomislimo sada malo, nije li prabiće sa zlom voljom najveći nesmisao, što ga može stvoriti ljudska domišljatost? Na početku svega: zla volja; zar takova izmišljotina može da zadovolji duh? *Hilty* kaže, da je takav pesimizam početak ludosti. „Jer kad je sreća cilj ljudskih čežnja, a taj je cilj nedosežan, tada sve ljudsko bivovanje nema više smisla. A tko to zbilja misli, taj već luduje".[16])

Budući da to ne možemo misliti, moramo zaključiti, da taj nagon upućuje na neku neprolaznu sreću. Dakako da nagon za zadovoljstvom postoji i kod životinja, ali kod životinja uistinu samo za životinjskim zadovoljstvom. Životinji je sve časovita ćutilna slast. Ljudski pako duh nadilazi vrijeme i prostor i zato njegova čežnja za srećom seže za vječnošću i beskonačnošću. To je dapače i *Nietzsche* duboko osjećao, kad je rekao, da bol želi konac, a sva radost hoće vječnosti, duboke, duboke vječnosti.

Weh spricht: Vergeh!
Doch alle Lust will Ewigkeit —
Will tiefe, tiefe Ewigkeit![17])

Samo vanjska, jednostavna forma života može prema tome biti san i varka, a istinski život nešto ozbiljno i svečano, i ujedno nešto, što čovjeka, koji tu zbilju shvati, istinski usreći. Prava misao o istinskom životu mora biti nešto lijepo, nešto, što nadilazi vrijeme i prostor, što seže u beskonačnost i vječnost. Mora da bude kao „svijetla večernjica na obzorju života", no večernjica, kako je lijepo rekao engleski fizičar *Dawy*, koja „će nam jednom biti zvijezda proputnica i čiji će nam sjaj osvijetljivati sjene smrti i tame".[18])

To dvoje — zbilja ćudorednoga života i čežnja za srećom — pokazuju tragove pravoga pogleda i istinskoga života.

Tko da nam dakle riješi zagonetku života? Što znači ta zbilja ćudorednoga života, kojoj je samoubistvo strašno zlo? i kamo tako nemirno čezne ljudsko srce?

Tko da odgovori na ta pitanja? Možda moderna znanost?

4. Moderna znanost.

Tolstoj je razmišljao, ne bi li moderna znanost mogla reći, šta je istinski život. Moderna je znanost: znanost pojavâ. Nadosjetnoga svijeta moderna znanost ne pozna. Tu je dakle znanost pitao *Tolstoj*.[19])

„Tražio sam", veli, „odgovor po cijelom kraljevstvu ljudskih znanosti; tražio sam ga dugo vremena i s bolju; tražio sam ga ne površno, nego najsavjesnije, noć i dan; tražio sam ga kao čovjek, koji stoji kraj ponora, te želi da se spase; tražio sam odgovor, a našao ga — nijesam!"

Nakon svega istraživanja i razmišljanja došao je *Tolstoj* do zaključka: „Znanost ne može odgovoriti na pitanje o smislu života. Ljudske su mi znanosti dale bezbroj jasnih i tačnih odgovora na to, što nijesam pitao, a na moje pitanje: kakav smisao ima život? nijesu mi ništa mogle da odgovore!"

Pa doista! Znanosti se dijele u dvije skupine:

ozdo su empirijske, *iskustvene znanosti*, ozgo su teoretske znanosti s *filozofijom* na čelu. No ni iskustvene znanosti, ni moderna filozofija ne znaju odgovoriti na pitanja o životu.

Što se tiče iskustvenih znanosti, o tom uopće ne može biti sumnje. Smisao se života ne da opipati, izmjeriti, ni vagnuti. Iskustvene znanosti opažaju ćutilima, a duh, ćudorednost, odgovornost, posmrtni život, ako i postoje, ne dadu se osjetiti. Uzmimo dakle, da čovjek ima dušu, da je duša besmrtna, da je čovjek odgovoran za svoj život, da je cilj životu vječno blaženstvo, — ili pak, da svega toga nema: same iskustvene znanosti ne mogu doznati ni jedno ni drugo. Zato je besmisleno očekivati od njih odgovor na pitanje o smislu života. „Empirijske znanosti“ kaže *Tolstoj*, „same priznaju svoje neznanje u životnim pitanjima. Znanosti kažu: Što si i zašto živiš, toga ne znamo i zato nas nije ni briga; ako nas pitaš, kakvi su zakoni svjetlosti, zakoni kemijskih spojeva, zakoni razvoja organizama, zakoni tjelesa, zakoni tvoga duha, za sve to imamo jasne, odlučne i nepobitne odgovore!“ Isto otvoreno ispovijeda njemački filozof *Fridrik Paulsen*. „Onaj optimizam“, kaže, „što se nadao, da će egzaktna znanost riješiti sve zagonetke svijeta i života, uzmiče na svim stranama. Bila je što više varka . . . Nada, da će egzaktna znanost objasniti bivstvo stvari, izjalovila se; znanost ne vodi kraju ni u jednoj tački, ni u velikoj ni u maloj. Ako se svjetovno naziranje osniva na egzaktnoj znanosti, onda ga se zauvijek odrecimo!“[20])

Glede *moderne filozofije* očitovao je već francuski pozitivist *August Comte*, da je upravo ona najveći uzrok velike krize našega doba. Naime zato, jer u naše doba nema nikakve filozofije, i što više samo još intelektualna anarhija. „Najveće zlo našega doba“, rekao

je *Comte*, „jest u tome, što se stvorio jaz među duhovima obzirom na temeljne istine“.[21]) „Misli o prvim životnim pitanjima“, kaže opet *Paulsen*, „tako su različne kao smjerovi na vjetrenjači (Windrose)“.[22]) Zagonetnim pogledom egipatske sfinge stoji danas velik dio čovječanstva kraj pitanja: „otkuda i kamo?“ Sustav istiskuje sustav. Kao mjehuri, da upotrijebimo *Voltairovu* frazu, puštaju se u zrak, blistaju se nekoliko hipova u duginim bojama, no prije nego ih čovjek dobro pogleda, raziđu se i nestane ih u ništa. I kako je Voltaire zgodno rekao o tim sustavima, što su bolje napuhnuti, tim brže splahnu, baš kao mjehuri, što ih napuhuje dječak i pušta u zrak.

Kardinalu *Mercieru*, koji jako štuje velike tekovine moderne znanosti, no zabacuje modernu filozofiju, prigovorio je talijanski sveučilišni profesor *Luigi Credaro*: „Kako se to slaže, da prihvaćate moderne znanosti, a zabacujete modernu filozofiju?“ „Koju modernu filozofiju?“ odgovorio mu je pitajući kardinal *Mercier*. „Koju modernu filozofiju? Tko je njezin predstavnik? Na kojoj se to stalnoj univerzi podučava? U kojoj se knjizi može naći? Ja doista vidim velik broj filozofa i filozofskih sistema, ali moderne filozofije, filozofije, koja bi proizlazila iz modernih znanosti, dajući im opet svoj biljeg, svoj duh — te filozofije ja nigdje ne vidim! Ta jedinstvena filozofija, to je fraza, apstrakcija! Zar je možda ta filozofija idealizam, koji se ponovno prihvaća časnih mjesta na njemačkim univerzama? Ili možda voluntarizam Schopenhauerov? Ili animizam Wundtov? Ili pak fenomenalizam Ziehenov? Možda je to empiro-kriticizam Avenariov? Ili su to metafizične tendence Volkelta, Paulsena? Hoćete li, da se obratimo Engleskoj? Je li ta filozofija monizmom prebojeni semipozitivizam Herberta Spencera? Ili valjda napuljski panteizam Vera i učenikâ

mu? Ili da tražimo te prave filozofske misli u Francuskoj u neo-kritika, kao što su Renouvier, Secrétan, Boutroux?"[23])

Gdje si — moderna filozofijo? Tekovine moderne znanosti vidimo, odlomke vidimo, ali sinteze, jedinstvene filozofske misli nigdje. Sistem pobija sistem, posvuda vlada umna anarhija.

A u toj anarhiji nigdje jasnoće, nigdje svjetlosti! I ako upitamo pojedine moderne filozofske škole, na temeljna, prva pitanja o životu, nigdje ne ćemo dobiti odgovora.

5. Materijalizam.

Ako iz modernih svjetovnih nazora izvadimo temeljnu misao, vidi se, da su svi zapravo samo jedan nazor — *monizam*, nauka, da nema dualizma: Boga i svijeta, duha i tvari, vremenitosti i vječnosti, nego da je sve jedno.

Taj monizam javlja se u raznim oblicima. Opet svi se dadu svesti na tri: *materijalizam, idealizam* i *kombinovani materijalizam i idealizam*. Prvomu je sve tvar, materija i razvoj tvari. Drugome je sve duh ili ideja i razvoj duha ili ideje. Trećemu su tvarnost i duhovnost samo dvije plohe jedne te iste nerazlučive bitnosti.[24])

Zna li dakle koji od ovih nazora odgovoriti na pitanje o životu?

Da li materializam?

„Sve je materija i ništa osim materija", zaklicao je materijalizam sredinom minuloga stoljeća (Büchner, Kraft und Stoff, 1855.). Svemir je nastao iz vrtnje vječnih atoma. Sva su se bića razvila sama od sebe iz pratvari. I čovjek je samo skup besmrtnih atoma. Život je visoko razvito (diferencirano) djelovanje materije. Duša je skupno ime za djelovanje živacâ i moždana. Slobodne volje nema. Ćudorednost, moral. to je ostatak društvenih nazora i običaja. Bog je ideja nikla iz ljudske domišljatosti pod uplivom prirodnih pojava.[25])

Pobjedonosno je materijalizam počeo svoje putovanje; masa mu je pljeskala i one, koji mu nijesu pljeskali, nazivali su natražnjacima i mračnjacima. No domala se duhovi otrijezniše. Razmišljajući malo više učinilo im se, da materijalizam ne će moći ispuniti svojih obećanja i rastumačiti zagonetke života. Počeli su ga zatim pažljivije prosuđivati i sve im je jasnije bivalo, da je potpunoma nezadovoljiv. *Du-Bois-Reymond*, sam materijalista, otvoreno je rekao, da se materijalizmu opire „sedam zagonetaka svijeta", koje nije moguće mehanički riješiti. Otada je materijalizam uopće izgubio pravo na ime: svjetovni nazor. Materijalizam ne zna ni otkuda ni kamo. Sav mu je viši život nerazrješiva zagonetka. Ne zna, veli *Du-Bois-Reymond,* ni otkuda dualizam tvari i sile, otkuda život, otkud osjećanje, otkuda umno djelovanje. Ne zna, otkud red u svemiru. Napose su za materijalizam „slobodna volja i ćudoredni zakon — quadratura circuli". Dakako, mnogo ih je, koji i jedno i drugo taje. „Ali", kaže *Du-Bois-Reymond,* „ni najdrskiji materijalista protiv ozbiljnim potvrdama praktičnoga života teško podržava misao, da bi cio ljudski život bio samo ‚fable convenue' u kojoj bi jedan bio zločinac mehaničkom nužnošću, a drugi sudac; i u kojoj bi sudac išao lijepo doručkovati, a zločinac umirati na stratište!"[26])

Materijalizam ne može odgovoriti na prvotno životno pitanje: odkuda i kamo? što je smisao našega opstajanja? kamo plovimo?

Značajno je, da u svom zadnjem djelu „Am Sterbelager des Jahrhunderts" (1898.) već

Büchner sam to priznaje. „Posljednje zagonetke svijeta“, kaže on[27]), „ni materijalizam dakako ne će riješiti. Materijalizam će vječnoj, neutješivoj težnji ljudske duše za rješenjem zagonetke svijeta baš tako malo udovoljiti, kao i drugi filozofski sistemi. Duh ljudski mora da napusti bezuspješne spekulacije o zadnjim stvarima i mora se zadovoljiti sa istraživanjem prirode i njezinih zakona . . .“

Ako se međutim ne može da zadovolji! Ako se neprestance pita: gdje je onaj mir, za kojim tako nemirno čezne ljudsko srce? gdje je ona sreća, za kojom žeđa čovječja duša? *Büchner* obećaje sreću na zemlji. „Što se više čovjek odvraća od nebesa — kojih sa svim dalekozorima nijesmo mogli naći — tim više mora nastojati, da si kratki život na tom neshvatljivom svijetu uredi što sretnije i što savršenije. Tako piše *Büchner*, a komu se srce ne stišće čitajući to? To neka bude vjera „svježe, vesele istinitosti“. Čovjekoljublje, to je jedino pravo bogoljublje! tako kliče s *Feuerbachom* nastavljajući odmah: kad će doći to doba, kad će zavladati ta religija, to je dakako teško reći!

O teško, teško! *Zola* kaže: „Jadan i gô čovjek nema snage da nosi zemaljski bol bez vječne laži o raju! Kad je do dna ispio bol života, vraća se opet Božjoj varci!“ Kad *Zola* prirodnoga nagona za srećom ne bi nazivao žeđom za laži i varkom Božjom, rekao bi čistu istinu.

Tu je misao lijepo izrazio njemački filozof *Hartmann*: „Pesimističko će se svjetovno naziranje uvijek širiti, jer će čovječanstvo, što više bude stavljalo pomagala zemaljskih ugodnosti u svoju službu, tim više uviđati, kako je nemoguće na taj način pobijediti bol života i doći do sreće ili samo zadovoljstva. Optimizam traje samo dotle, dok je nade, da cilj sadržaje

željenu sreću; no dospjevši do njega čovječanstvo uviđa, da nije sretnije nego prije, naprotiv, da su potrebe, što ga muče i kine, postale veće . . . Pitanje (o smislu života) bit će najžešće baš onda, kad čovječanstvo dosegne svu kulturu, koju je moguće na zemlji dosegnuti i kad bude gledalo, kako je žalosno i bijedno ono, što je najviše na zemlji“.[28])

To je eto perspektiva materijalizma!

No ne čezne za srećom samo čovječanstvo, nego i svaki čovjek, svaki pojedinac! Što čovjeku pomaže možebitna sreća kojega od budućih pokoljenja, kad on pada pod težinom bijede i boli, kad on zdvaja i utaplja se? Njemu treba oporavka, utjehe i snage, a toga mu materijalizam ne daje! Čovječanstvo svih vremena žeđa za srećom, šta dakle hoće sreća, koja će biti svojina čovječanstva, koga još nema, a možda ga ne će ni biti, da, recimo, koga sigurno nikada ne će biti? Materijalizam zaista ne može da govori o „svježoj, veseloj istini!“

Zadnji je veći pokušaj dospjeti iz materijalizma do zadovoljavajućega shvatanja života *Büttnerovo* djelo: „Von der Materie zum Idealismus (1911.) *Büttner* pokušava sa svim pomagalima moderne znanosti da razjasni duh iz materije, savjest iz živčanoga gibanja, ljudski idealizam iz materijalizma. Ali konačno mora sam priznati, da je sve to ipak samo hipoteza. I na podlozi te hipoteze kuša da stvori novi samo zemaljski život bez besmrtnosti, i to zdrav, vedar i veseo život. Međutim na koncu opet mora priznati: „Raja dakako na zemlji ne će ni tada biti. Priroda je nesavršena, i težak boj biti proti njene nesavršnosti, osobito one, što je u nama, bit će i poslije naša sudba. I tako potenciran život činit će se katkada vrlo malen, da, tko zna, ne će li domala svega života na zemlji uopće nestati? Tada se moramo zadovoljiti

nutarnjom vrijednošću duha".[29]) A šta je toj hipotezi nutarnja vrijednost duha? Neko mehaničko, trenutno raspoloženje materije, za koje se ne zna, kako je nastalo, i kojega će uostalom brzo nestati. Ta misao neka dakle krijepi čovjeka u životnim borbama, ona neka ga tješi u bijedi i neka mu daje heroizma i idealizma? Koliki nesmisao!

Materijalizam je u svim svojim mogućim formama filozofija životinjskoga života, tupe rezignacije i — samoubistva.

6. Idealizam.

Dubokim osjećanjem, da materijalizam nikako ne može odgovoriti na životna pitanja, mnogi se moderni obrnuše idealizmu, dakako kao moderni monističkom idealizmu.

Idealizmu je sve ideja (subjektivni idealizam) ili pako duh (objektivni idealizam). Tako je i fizičnost samo pojav duha ili tvorba predodžaba. Taj idealizam nije dakle nikako jedinstven. Još manje ima što zajedničkoga s idealima, kako bi tkogod možda mislio, kad čuje lijepu riječ idealizam.

Može li taj idealizam zadovoljiti duh i srce?

Idealizam, komu je sve ideja ili niz, skup, klupko predodžaba, bez sumnje ne može. Kako da smiri duh naš misao, da je cio svijet samo moja predodžba i da sam ja sâm — što sam ja sâm? da sam ja nekakva središnja tačka u tom metežu predodžaba? Sve se to jedva dijeli od sanja i sve bi skupa bilo samo veliki nesmisao. Međutim čovječanstvo je bilo i bit će uvijek uvjereno, da je svijet zbilja, da su ljudi zbilja, i da iz te zbiljnosti nastaje ozbiljno pitanje: otkuda i kamo? što je cilj čežnje, što je smisao života?

Mnogi moderni oćute sami, da je ništav takav idealizam, kad se sukobe sa zbiljom života. Zato se

neki trude, da dadnu toku duševnih pojava zakonitost i smisao. Prvo im je načelo svega duševnog života, kao i stvaranja ideja i predodžaba: nekakav vasioni duh, „sveduh". Taj je duh pamet i zakon u svim pojavama i po njemu dobiva također tok predodžaba i cio život nutarnji smisao (Paulsen).

Taj je idealizam neki panteizam. On je bez sumnje mnogo veći nego onaj prvi idealizam, i njemački je filozof *Eucken* osnovao na njemu prividno istinsku filozofiju života.[30])

Samo šteta, što je ta istinitost samo prividna. Prije svega moderna znanost toga idealizma uopće ne može da primi. Moderna je znanost načelno zabacila svaku spoznaju, koja bi sezala preko pojava. A taj bi „sveduh", ili kako se već zvao (Eucken ga imenuje apsolutnim „Geistesleben"), bio zaista izvan pojava, nekakav princip pojava. Zato taj duh može biti idealizmu samo neka fikcija: sve se događa kao da u svijetu — vlada savršeno misleći duh. No šta je s fikcijama pomoženo čovjeku, koji hoće odgovor na životno pitanje? Recite ponajprije, da je moderna znanost sa svojom negacijom svega nadosjetnoga laž, pa ćemo onda vjerovati, da je taj duh drugo nego fikcija!

Ali i onda ćemo naći samo varku. Nikakav panteizam ne može riješiti životne zagonetke. Gdje je sve jedno, tamo nema mjesta za čovjeka, što hoće da shvati svoju sudbu. Slobodna volja, ćudorednost, ozbiljnost i odgovornost života, nada i strah, sumnje i nemir, tuga i veselje, čežnja i utjeha, sve to nema smisla, ako je čovjek samo pojava „sveduha". Pitanje života nije samo pitanje čovječanstva, nego je pitanje svakoga pojedinca, moje kao i tvoje. Panteizam mora nijekati ljudsku osobnost, inače ne bi bio panteizam. Kako može tvrditi, da sam ja samo pojav

„sve-ja-a“, da sam ja „sve-ja“, kad mi živo spoznanje veli, da sam ja osoba, biće samo za se, baš ja i nikakav „sve-ja“?

Inače je već sv. *Augustin* zgodno spomenuo, kako je apsurdno, da bi „sve-duh“ imao sve naše zloće kao i sve naše protivštine.[31]) Taj bi isti „sve-duh“ znao i ne znao, u jednome se nadao, a u drugome zdvajao, u ovome se molio, a u drugome kleo. Nije li već nesmisao, da bi „sve-duh“ sam sebe kleo? Ta bi kletva bila izraz iznemogle otpornosti, a kako se to slaže sa suverenom pravoljom?

Morali bi dakle sa *Schopenhauerom* zamisliti panteizam pesimizma. Sve trpnje stvari bile bi trpnje svjetovne volje i sama bi se ona trapila i mučila, da se opet iz nesretnoga bića povrati u praništa. Negledajući na to, da je misao na tako ludu pravolju i sama luda, već je *Büchner* pravo očitao *Schopenhaueru*, da svu njegovu filozofiju progutne na koncu nihilizam.[32]) Sve čežnje, sumnje i muke, sve to bilo bi samo — trka za ničim. Život bi bio najveća ludost, i ljudi, koji bi to znali, a usto u bijedi živjeli, doista bi bili vrijedni samilovanja.

7. Monizam.

Već idealizam i materijalizam hoće da budu monizam, no ipak se još moramo upoznati s monizmom, koji je samo monizam i ništa drugo.

Glasoviti je predstavnik toga monizma *Wilhelm Ostwald*, prvi predsjednik njemačkoga monističkog saveza (Monistenbund).

Ostwald, po svom pravom pozivu štovan kemičar, zasnovao je najprije „energetični monizam“, to jest, pričinilo mu se, da je jedino istinsko biće energija i da je sve sama energija. Zato je istupio proti materijalizmu, jer je tobože predodžba materije samo umišljena. Jednako je zabacio i idealizam, jer da je prazno sanjarenje.

Svjetovni nazor, kaže *Ostwald*, mora se oslanjati na iskustvo. Iskustvo pako pozna samo energiju. Zato je sve energija i ništa osim energija. Energetični monizam!

Znanstvena kritika o tome energetizmu nije bila baš povoljna. Da objasni svu realnost toga, morao je *Ostwald* izmisliti nove sumnjive energije: energije oblika (Formenenergie), prostora (Volumenenergie), udaljenosti (Distanzenenergie). Također život morao je da predstavi kao goli razmjer kemijskih energija. Konačno, za toliko raznolične duševne pojave morao je da izmisli još posebnu „duševnu energiju“, te je ujedno identificirati s drugom energijom, da spasi monizam. Zato su mu kritičari (Verworn, Dennert i dr.) s pravom očitali, da taj „znanstveni monizam“ niti je znanstven, niti je monizam. Znanstven nije, jer se osniva na samim samovoljnim hipotezama; monizam pak nije, jer unatoč hipotezama ne može da svlada dvojnost, dvovrsnost fizičke i duševne energije.[33])

Ostwald je među tim pustio kritičare i počeo navješćavati monizam uopće. Iz kemije je povadio zakone energije, te ih kušao primijeniti na životnu filozofiju.

Monizam je općenito nazor, da nema ni Boga ni posmrtnoga života. „Znanost“, kaže *Ostwald*, „t. j. kritički zbroj svih iskustava ljudskoga roda, nije dosada našla još nikakve podloge za misao o posmrtnom životu“. Zato, veli, ne dajemo mrtvima više nikakvih jela u grob; što se pak duha tiče, živimo tako, kao da zbiljski ne vjerujemo u posmrtnost, i ako je očito ne niječemo. Najviše dakle načelo životne filozofije mora biti u tome, da izlučimo iz života svaku misao na posmrtnost i da život ravnamo

tako, „kao da se smrću sve svršava".

Tu je filozofiju počeo *Ostwald* navješćavati u posebnim „nedjeljnim propovijedima" za šire slojeve (Monistische Sontagspredigten).[34])

No nije li ovakovo naziranje o životu žalosno? Žalost, veli *Ostwald*, unijeli su u život starci. Stari ljudi nemaju više tjelesne toplote i dobre probave, boleśljivi su i nemoćni, zato ih život ne može da veseli. Takva „perspektiva staraca", to jest, ostarjelih naroda izmislila je također sve te bajke o raju, grijehu i sav pesimizam vjeroispovijesti. Mi moramo da budemo kao Demokrit „nasmijani filozofi". Čovječanstvo uvijek napreduje. Sreća je čovječanstva u budućnosti. A budućnost će stvoriti znanost i rad. Rad je opći princip čitavoga života, a jer je potreban, mora da bude i prijatan. Sve, što je potrebito životu, prijatno je. Samo treba da se rad ravna po znanosti. Znanost pako pokazuje na veliki zakon energije. Rad je izrabljivanje energije. Energija je inače na svijetu uvijek ista, samo se mijenja iz oblika u oblik. Pri tom se pak lako više ili manje energije nekorisno potroši, na pr. za nepotrebnu toplotu. Veliki zakon života neka dakle bude „energetični imperativ": ne rasipaj beskorisno, ne trati, ne uništavaj energije! Samo je to grijeh, to grijeh „proti sv. Duha". Praktično: Ako se moraš siliti na rad, potrošit ćeš jedan dio duševne energije, da svladaš onaj otpor čuvstava; pričekaj dakle rađe, dok budeš za rad raspoložen. To je „praktično-socijalni ideal". Što s većim veseljem tko radi, tim će više dobra učiniti. A ideal je sam već sreća. Ako omogućimo stanje, u kome nitko ne će rasipati energiju u nehotične svrhe, nego ako svatko upotrijebi svu energiju zato, što uistinu bude htio, bit će svatko „wunschlos glücklich", zaista sretan, jer će mu sve želje biti ispunjene. A za čim su težili

praktični moraliste svih vremena nego za tim, da omoguće što veću sreću što većem broju ljudi? Ako čovječanstvo udesi svoj život po energetičnom imperativu, taj je ideal dosegnut. Energetični imperativ nudi i sredstva za to: treba odstraniti iz svoga života i iz života međusobnoga svu silu, sve protivštine volje. To će pak biti, ako se svi prožmemo sa spoznanjem i osjećajem uzajamnosti, da naime nitko ne može živjeti bez drugih i da je dakle sreća drugih i uvjet naše sreće.

Taj energetični imperativ nije, kao Kantov kategorički imperativ, neka „zapovijed više oblasti", ne zapovijed, nego samo uputa, prijazna pomoć, koja ne otešćava, nego olakšava život, koja ne nosi nesreću, nego sreću. Ako se čovjek po njemu ravna, podređuje svoju volju svevolji, a ta svevolja nije nikakva mistična osobnost, nego samo izraz onoga općega zakona, što ravna svim promjenama energije, to jest, energetičnoga imperativa.

Na podlozi toga imperativa tumači *Ostwald* cio život: navješćuje ljubav prema bližnjemu, jer se samo tako energija korisno upotrebljava; raspršuje strah pred smrću, jer je smrt konac života potpuno pravilan i naravan pojav („životni potencijal" je izvršen te prirodno upotrijebljen); zabranjuje samoubijstvo, ako je život izgubio cilj; uzvisuje pravu besmrtnost, naime u trajnim djelima; uči i moliti, naime obraćati misli i sve osjećaje od nemirnih i žalosnih predodžaba i čuvstava k vedrim i oživljujućim predodžbama i čuvstvima.

To je Ostwaldovo monistično evanđelje o životu. Vrijedno je, da se posebno spomene, jer je, kako veli *Oskar Schmitz*, „svjetovno naziranje polunaobraženih". Ostwaldova je filozofija naime silno priprosta, a usto je u učenjačkom odijelu

„znanosti“, te stoga razloga silno pogoduje poluizobraženim slojevima. Zato se već i jako raširila.

No, zar je to zaista prava životna filozofija?

Najbolje bi označili sav Ostwaldov „najmoderniji monizam“ jednom riječju, da je sva ta životna filozofija neizrecivo — plitka. I samo svojim znanstvenim imenom dao joj je *Ostwald* neki glas, po onoj dosta općoj predrasudi, da je stručnjak u jednoj struci stručnjak u svima, da dobar kemičar Ostwald mora biti i dobar filozof.

Već sama podloga Ostwaldove filozofije silno je labava. Sva mu je znanost njegova znanost: kemija, i možda još opća fizika. No i tako je morao nadodati: „dosada“ znanost kakvoga posmrtnoga života nije mogla dokazati, no, „ne možemo, a i ne ćemo tvrditi, da to ni u budućnosti ne će moći“. Eto, na ovako lakoumnu podlogu oslonio je *Ostwald* čitavu životnu filozofiju!

Zatim, čitavo je Ostwaldovo naziranje o životu filistarski nisko. Jesti i piti, ploditi se i možda još znanstveno djelovati, ako čovjeku to godi, to mu je cio život, i tim misli, da je već sama po sebi osigurana životna sreća. *Ostwaldu* je nepoznata sva tragika života, nepoznata mu je sva bol, što razdire tolika ljudska srca, i ona, koja su neznajući i nehotice griješila proti „energetičnom imperativu“; ne zna on za neutješivi plač sirota, bol, što izjeda prevarene, teške borbe potlačenih i zatiranih, trpnje kušanih, duševne borbe svih onih, koje moderna znanost svojim „dosada“ i „kako bi“ ne može da zadovolji i umiri.

R. Saitschick napisao je lijepu (i ako racionalističku) knjigu o „problemima bića“. U toj knjizi zabacuje također životne nazore „prirodoslovaca“. Jaki su ljudi, veli *Saitschick*, koji bi mogli biti bez svega toga, što moderni nazivaju praznovjerjem i koji

bi poznajući sve rezultate moderne znanosti bili ipak bez svake duševne dubine i bez svakoga traga višega života, ljudi „golih duša“. Takvim je ljudima sreća egoistično uživanje, malo ili nimalo više od onoga, što ga poznaju životinje. Tragiku ljudskoga bića ne shvaćaju; suprotnost zbilje ne poznaju; saučešća za boli drugih nemaju; filistri su, za koje život nema nikakve zagonetke, jer u svom samouživanju nijesu uopće pristupačni tajnovitostima, a sami žive samo „odlomak života“. Nimalo njih ne uznemiruje „šutnja neizmjernih prostora“, što je tako plašila Paskala, niti tajne u nama samima, koje su toliko uznemirivale najdublje i najtankoćutnije ljude. Te gole i plitke duše ništa ne znaju o čežnji za beskonačnošću, koju nije moguće iskorijeniti iz srdaca, što dublje osjećaju; čežnju, koja još jedina čovjeka čovjekom čini. Ne pitaju se one nimalo, kao što su se pitali najveći duhovi svih stoljeća: čemu živimo? Čovjek ipak mora da živi za nešto, što je veće i više od njega, jer inače bi sav život bio bez smisla. Plemenit čovjek već zato mora čeznuti za višim, jer plitkost i želja za uživanjem ne će o tome ništa da znaju.[35])

Kako je plitko i to sve pričanje o energetičnom imperativu! Tà taj imperativ nije drugo nego koprenom znanstvenosti sakrito prastaro i svakom već poznato pravilo: živi i radi po razumu! ne troši snage! ne troši zdravlja! ne rasipaj, ne razmeći u nepotrebno ništa, što bi jednom mogao korisno upotrijebiti! A ovo pravilo kao takvo samo je pravilo običnoga iskorištavanja, ali još ništa ćudorednoga; nimalo ne razjašnjava onoga nutarnjega, tako ozbiljnoga: „moraš, ne smiješ!“, ništa u njemu od one svečanosti, što je u Kantu uzbudila tako duboko poštovanje. *Oskar* se *Schmitz* strašno ruga, kad *Ostwald* kaže, kako mu je trgovac pisao, da mnogo bolje trguje, otkada je

zapamtio monističku uputu o energetičnom imperativu, i da će zato uvijek ostati vjeran i oduševljen monist. Vjerujem, veli *Schmitz*, ako ne bude gubio vrijeme i snagu u drugo, da će s kavom i čarapama više zaslužiti, ali toga faktično ne razumijem, otkuda bi taj praktični trgovac bio dokaz za monizam?[36])

Strašna plitkost, to je najznačajnija crta Ostwaldove životne filozofije. Ali otkuda onda ona odvažnost, s kojom nastupa Ostwaldov monizam, ako je doista tako plitak? Lako bi bilo odgovoriti: Otuda, što zna, da je mnogo plitkih duhova, kojim baš zato i gode plitki nazori. Plitkim dušama, veli negdje *Eucken*, sve je plitko.[37]) Ipak, tako ne ćemo da odgovorimo. Isti je *Eucken* dao dublje psihološko objašnjenje.

Ostwaldov je monizam kao i materijalistički — u tome se nimalo ne razlikuju — gô naturalizam. Sve je priroda i čovjek je samo dio prirode. (Karakteristično je u Ostwalda samo to, što niječe tvar i nadomješćuje sve energijom). Naturalizam, kaže *Eucken*, ima nešto posebno. Jer naglašuje samo prirodu, mora se i utjecati samo prirodi. Prvo su mu prirodni nagoni, nagon samoobrane i razvoj prirodnoga života. Taj silni nagon, riješen svih viših obzira, tjera ga, da svoje naravne sile u borbi za opstanak razvije do vrhunca. Tim silama pokušava, da sve više i više zavlada prirodom. Tako napreduju prirodne znanosti, sve se više usavršuje tehnika, čovjek sve racionalnije iskorištava prirodne sile, vanjska kultura neprestano raste. Taj silni vanjski napredak, koji čovjeku neprestance omogućuje sve bogatiji ćutilni život, uzbuđuje u njemu duh negiranja. Otporom se obraća proti svemu, što ne odobrava taj goli naturalizam, protiv svakoj metafizici, religiji i moralu. U borbi s tim silama čini mu se, da se bori za istinu i slobodu, a to mu opet povećava samosvijest i odvažnost. Život mu je tako pun rada i naporâ, da nikako nema viših ciljeva i ne ćuti viših potreba.

Taj snažni tok djelovanja, kaže *Eucken*, lako povuče sobom i uvjerenje, te se čovječanstvu čini, da je „svanuo nov dan, s čijim sjajem uspoređeno sve, što je bilo, samo je mrtva prošlost". Dakako, da ta samosvijest može trajati tek neko vrijeme. Kad čovjek ponovno pomisli na se, u duši samoj nastaje otpor proti naturalizmu. U svojoj nutarnjosti čovjek oćuti, da je veći od bezduhovnoga mehanizma. Već time, što vlada prirodom, pokazuje, da je nad njom. Neko vrijeme nadoknađuje taj nedostatak vrednotama, što ih je bio zabacio. Imade „svjetovni nazor", i ako svjetovni nazor kao jedinstven pogled svega seže nad omeđenu ćutilnost. Služi se „ćudorednim idejama" obzirom na prava i dužnosti, i ako je slobodom nagona uništio svu ćudorednost. Govori o „istini", premda priznaje samo predodžbe, što se neprestano mijenjaju. Govori sam o sebi „ja" i o svojoj odgovornosti, i ako to sve za naturalizam ne postoji, nego se samo na koncu, što ga zovemo svojim, nešto događa.

Od vremena do vremena otkrit će se čovjeku ta nutarnja praznina, i tada će oćutiti strašnu besmislenost života. Čemu živi? Da sačuva fizičko biće, umnoži prirodnu snagu i da crpe odatle nešto slasti? Zar je to malo užitka vrijedno svega truda i napora, brige i žrtava, što ih život sve više i više zahtijeva od kulturnoga čovjeka? Toliko muke i pokušaja glede uzgoja i izobrazbe, državne i socijalne organizacije, i sve to samo za to, da postignemo na koncu nešto, što životinja mnogo lakše postizava!

I kada bi život barem bio uvijek ugodno i lijepo suglasje! Ali kad je on nerijetko poput bremena, koje čovjek mora da vuče na sebi, zar da ne zdvoji, prikovan za tu tamnu sudbu?

Čemu sve to pravljenje i uništavanje, nastajanje i prestajanje, čemu taj divlji životni nagon? Čovjek je naturalizmu u čitavom tom bezdušnom procesu samo prolazna tačka, što ne staje. Čemu dakle sav govor o ciljevima i dužnostima? Kada to čovjek pomisli — a čovjek je tako stvoren, da se ne može ograničiti mislima samo na časoviti položaj i sadašnji čas — zar da ne zdvoji potpunoma?[38])

8. Beznadne nade.

Moderna se filozofija još uvijek nada, da će joj uspjeti riješiti zagonetku života. Ali sve je to nadanje — beznadno.

Moderna filozofija, (bila ona materijalistička, bila idealistička, ili pako iz obojega složena u jedno, ili ma kakva druga) načelno je monizam, to jest, nauka, da je sve jedno. Monizmu je ljudski život samo pojav u valovlju vječnosti, koji smrću prestaje; osobne besmrtnosti nema. Jer međutim nije moguće tajiti, da u svim ljudskim srcima živi duboka čežnja za srećom i da je čovječanstvu život nešto ozbiljno, puno odgovornosti, morao bi zato monizam dokazati iz sadržaja života, što je među zipkom i grobom (jer drugoga života ne priznaje), ovo dvoje: da život nije samo ispraznost, prazna tlapnja, i onda, da već u tom životu možemo biti sretni.

No monizam ne može dokazati ni jedno ni drugo, niti može odgovoriti na pitanje o zbilji ćudorednoga života, niti na pitanje o ljudskoj sreći.

Velikom duševnom snagom naglasuje usuprot modernoj znanosti taj dvostruki momenat engleski racionalist *Mallock*.

Glede ćudorednosti obraća se d u h o v i t o na umjetnost.

Velike su umjetnosti, kaže on, ogledalo života; napose je drama refleks života, njegova panorama. Ideje, što daju dramama ljepotu i veličajnost, moraju da budu ideje-vodilice života. Pogledajmo dakle velike drame, što ih napisaše Sofoklo, Shakespeare, Goethe: A n t i g o n a, H a m l e t, F a u s t! Otkuda tim dramama njihovo svjetsko znamenovanje? Te se drame obraćaju na naš ćudoredni osjećaj. Predstavljaju junake i junakinje, što se bore ne za uživanje, nego za pravicu, ili koji bježe pred tom borbom. Ta je borba čvor drame, rasplet njen stvara u nama ono silno zanimanje.

U A n t i g o n i se neprestano bori za dobro, a ne za korist ili sreću. Najljepše je ono mjesto, gdje Antigona sama izjavljuje, da se bori za dobro. Zakon, po kome ona hoće da djeluje, nije ljudski; nije ideal, postavljen od ljudi, po kome si oni povećavaju životne ugodnosti. Zakon je to, ne pisan, ne od danas ili od jučer, nego vječni, Božji zakon.

Baš jednako u H a m l e t u pobuđuje naše zanimanje junak, što se bori zato, da svoje djelovanje mogne upraviti po idealu pravednosti, ne brinući se ni za korist drugih ni za svoju sreću. U peripetiji te borbe uništi Hamlet sreću svih, koji su oko njega, što povećava tragiku drame. Toga ipak ne zamjeravamo Hamletu, ali zamjerili bi mu, kad bi bio žrtvovao ne sreću drugih pravdi, nego pravdu sreći.

U F a u s t u je opet borba među pravom i strasti. Sva se zanimljivost drame osniva na našem odlučnom i strogom sudu o ćudorednoj čistoći žene. Oduzmite taj ćudoredni sud i drama već prestaje biti zanimljiva. Sve zanimanje, strah i saučešće postaje, u tom slučaju, ništa.

U tome je sva moć, sva čudovitost umjetnosti, da prikazuje čovjeka obzirom na ćudorednu svrhu.

To šta više vrijedi i za ciničku, nećudorednu umjetnost. Istina, u njoj predmet nije više ćudoredno dobro, nego ćudoredno zlo. Nećudoredna umjetnost poznaje dobro, ali ga niječe. Nijekanje ćudorednosti, to je bit cinizma. Cinizam traži zabavljanja na račun svetih riječi.

Život, što odsijeva iz umjetnosti, pokazuje, da je sve vezano na ideju ćudorednosti. Borba za pravo, i otpor proti njemu, to su dvije sile, koje pokreću čovječanstvo. Kao što bi bez ćudoredne ideje sva dramatska umjetnost bila bez zanimljivosti, bez uzvišenosti, bez smisla, tako bi život bez ćudorednih sila bio život bez zanimljivosti, bez uzvišenosti, bez smisla! Uzmite čovječanstvu ćudoredne sile, i ostane vam — stado goveda!

Pitanje o vrijednosti života usko je dakle spojeno s pitanjem o ćudorednosti života.

A što je ćudorednost? Reći, da život može biti ćudoredan, znači reći, da je moguće dati životu neki smjer, i to jedinstven smjer, koji životu daje vrijednost i dostojanstvo, da ima dakle život neki cilj. Ozbiljan je život, jer mu mi sami slobodno biramo smjer; odgovornost je u njemu, jer mi možemo svojom krivnjom zgriješiti proti tome smjeru, koji život čini misaonim i čovjeka dostojnim. Kad tako ne bi bilo, pojmovi „dobro“ i „zlo“ ne bi imali niti kakvoga općega ni stvarnoga značenja, bili bi samo izraz ukusa, lažne etikete.

Ćudoredni je cilj nešto intimnoga, nutarnjega: u našoj volji, srcu i duši. U duši se bije veliki boj među dobrim i zlim principom! Posljedica je te borbe ono veliko životno pitanje. I ta posljedica daje životu važnost, istinitost, odgovornost! U duši se odigrava drama života, čiji će konac odlučiti cio život! Mnogi će se doduše uvijek rugati ćudorednosti, ali je opće

mnijenje čovječanstva, da su ti ljudi najnesretniji, da je sudba njihova očajna; vesele se možda, a nemaju prava na to; sretni su možda na oko, ali ta prolazna sreća, svršit će se strašnom, neizbježivom katastrofom!

Ćudoredna nam svrha života već pokazuje, gdje mora da je istinska sreća. U toj svrsi! Ljudski život mora da ima neku svrhu, a put toj svrsi jest ćudorednost. Ta svrha jest jedino, što odlučuje u životu, i ona ujedno mora biti kadra, da zadovolji svim težnjama čovječje duše.

Postoji dakle neki ideal, po kome razlikujemo život od života, čovjeka od čovjeka; život, vrijedan života, od života ispraznoga, ništavoga i griješnoga; čovjeka, što kao čovjek zna, čemu živi, od čovjeka, koji hoće ovo ili ono, a što hoće kao čovjek, ne zna. Postoji ideal, po kome razlikujemo pravu sreću od časovitoga uživanja.

Taj je ideal apsolutan, neovisan o individualnom ukusu. To moraju da priznaju svi, koji govore o ozbiljnom, uzvišenom, svetom i heroičnom smislu života; svi, koji govore o ćudorednosti i odgovornosti života.

Gdje je dakle ideal, koji da odredi smjer našega života, ideal, što daje životu istinski smisao, i koji je najveće dobro i najviša sreća? Neka to rekne monizam, neka rekne to moderna filozofija! Neka rekne, što treba činiti, čega se kloniti, da dospijemo cilju! Neka rekne, koje je to najveće dobro vrijedno svih želja, vrijedno straha da ga ne izgubimo, vrijedno kajanja, ako smo ga izgubili! Neka rekne, gdje je najveće dobro, pristupačno svima, i koje beskonačno nadilazi sva druga dobra! Na oko najsretniji, najprijazniji, najudobniji život, koji nije upravljen smjerom najviše svrhe, mora nam se pokazati kao pogriješan, kao silno nesretan, ako ga usporedimo s najbijednijim životom, ali upravljenim najvećem cilju. U tom je

strašno značenje, strašna zbilja morala. Kad tko tako jasno ne razlikuje krepostan od nekreposnoga života, sva su mu pripovijedanja o značenju kreposti, o vrijednosti života, o zbilji ćudorednih pojava, samo smiješne fraze![39])

Na ovo sve skupa ne zna monizam ni jednoga pravog odgovora. On kuša da odgovori sad ovo sad ono, ali iz svega se osjeća nesigurnost i nijedan nas odgovor ne može da zadovolji.

9. Neuspjeli pokušaji.

Kad pogledamo, kako moderna filozofija kuša da pokaže svrhu i smisao životu, vidimo cio niz pokusa. Jednima je sve šport, drugima uživanje, trećima opet umjetničko i znanstveno djelovanje, četvrtima nutarnje usavršavanje. Neki se opet odvraćaju od vlastite individualnosti i bave se više socijalnom stranom: smisao im je života život za kulturni napredak, za vladu čovjekoljublja (altruizma), za socijalnu sreću.

U svima tim pokušajima nalazi se nekakva opravdana misao, ali smisla i svrhe života u njima nije moguće pokazati sa stanovišta monističke moderne filozofije.

Da takav cilj ne može bit šport ili uživanje, pa ni znanstveno ili umjetničko djelovanje, kako se nekima možda čini, to je zbilja lako uvidjeti.

O š p o r t u ne treba ni govoriti. Tko će tvrditi, da bi „sportsman" kao takav bio ideal ljudski! Kao tjelesno ojačavanje šport je samo sredstvo za očuvanje zdravlja, dakle nije cilj. Kao zabava šport je samo neki oblik uživanja i za nj vrijedi ono, što vrijedi za uživanje uopće.

U ž i v a n j e godi ljudskoj naravi, ima dakle neku vezu s težnjom ljudskoga srca za popunjenjem života, ali onakvo, kakvo jest, nije i ne može biti cilj. To uživanje, po općem mišljenju, često puta ponizuje čovjeka duboko ispod ljudskoga dostojanstva; često mu uništi zdravlje i životnu sreću; nerijetko prouzroči preranu smrt: kako da je dakle u tome potpun život ili cilj njegov? I neka je uživanje ma kako čisto, koliko ih je, kojima život daje, što žele, i ima li tko, kome smrt ne bi rekla: dosta! možda baš onda, kad najviše bude želio da uvijek ostane tako? Međutim nekima je život tako sretan, da se sami ubijaju. „O doista blaženi živote", lijepo reče sv. *Augustin*, „o zaista blaženi živote, ako traže smrt, da prestaneš! Ako je blažen, ostanite tu; ako pak bježite pred njim, kako da je onda blažen?"[40])

„Zabave, igre i šport," kaže pravo *Eucken*, „samo su surogati, nadomjesci p r a v o g a života; strasnim časovitim podražavanjem kušaju sakriti nutarnju prazninu. Ali prekriti osjećaj praznine ne znači prazninu svladati. U svemu tomu umjetnom podraživanju, duša ne živi istinskim životom, nego je u nutrini svojoj mrtva".[41])

Jednako, cilj života ne može biti z n a n s t v e n o ili u m j e t n i č k o djelovanje. Zato ne, jer je to i jedno i drugo bilo i bit će uvijek samo predmet nekih, a život mora imati smisao za sve.

No i inače nikako nije očevidno, kako bi samo znanstveno djelovanje, premda nešto lijepo, moglo ispuniti cio smisao života. Čovjek može biti dobar učenjak, a zao čovjek. Do dna je na pr. proučio razvoj žabljega kraka, a živi sa ženom svoga prijatelja, kome je uništio životnu sreću. Zar je to zbilja život, za koji bi mogli reći: pogledajte ideal, u koji neka se ugleda čovječanstvo!

Zatim, kraj svega modernoga znanstvenog djelovanja čovjek ne će znati ono, što je prvo i najzamašnije: otkuda i kamo? Kako je tragično ono, što je

rekao također moderni učenjak, sociolog *Gumplowicz*, da je vrhunac sreće spoznanje. Pa što je spoznao? Da je sve prazno: ne priznaje s modernom filozofijom ni Boga, ni duše, ni posmrtnoga života, ništa do vidljivoga svijeta, te da na tom svijetu nema ni napretka ni propadanja u cjelini, nego samo zaobilaženje u krugovima. Komu se to bude činilo žalosno, kaže, pa ne mogne podnijeti ledenoga daha u visinama znanosti, neka samo bježi pod okrilje vjere. On nije bježao pod okrilje vjere, ali je kod sve te „sreće", što mu ju je dalo spoznanje, skončao sam sebi život!

Gotovo isto moramo reći o u m j e t n o s t i. Samo tu je stvar još očitija, jer umjetnici sami toliko puta kunu svoju sudbinu. Lijepa je umjetnost i mnogo čistih užitaka daje svojim miljenicima, ali životne sreće ona sama ne može dati. Usto, kao što ni znanost, tako ni ona ne čini još čovjeka dobrim. Često je život umjetnika ćudoredno zablaćen i samo rijetko sposoban za velika djela.

Jörgensen je dobro karakterisao jednoga takvog estetu u romanu „N a š a d r a g a G o s p a d a n s k a". „Sve mu je lijepo godilo u redovničkom životu: služba Božja, p r a z n i c i, starinsko gregorijansko pjevanje; liturgija ga je znala do suza ganuti. No sve je to bilo samo misao i čuvstvo, ništa međutim djela. Nije mogao (junak Herman Rouge) podnijeti da ode u siromašku kuću, da stisne hrapavu i zamazanu ruku; dronjaka i rana nije mogao vidjeti. Divio se svecima srednjega vijeka, što su stavljali bolesne i gubave u svoje postelje i isisavali im otrovne čirove, ali da bi ih on samo iz daleka oponašao, toga nije mogao". Samo estetstvo šta više rado miješa opće priznate ćudoredne pojmove. Lijep mu se čini preljub, kad mu se pokaže u formi zamamna pogleda, a ružna krepost, kad je sretne u zamazanom svakidanjem odijelu.[42])

Umjetnost ne može biti cio smisao života! Kako je tragično, što je rekao sam o sebi jedan od največih umjetnika svih vremena, *Michelangelo*. „Ljepota mi je", tuži se on, „bila dana od rođenja za vodilicu mojega zvanja. Umjetnost mi je bila boginja i gospodarica. Ah, kako sam se varao! Zabluda je sve, za čim čovjek na zemlji čezne! Ljubav, što umire s ljepotom, varava je nada. Istinske ljepote nema bez vječnosti, kao ni topline bez vatre. Zato pametna čovjeka, što umire, ona ne može da umiri . . . A sada idem. Već se dulje sjene, već tone sunce. Ah, i kad pomislim na minule godine, ni jednoga dana nema, koji bi bio moj!"[43])

Pa ni n u t a r n j e u s a v r š a v a n j e, o p l e m e n j i v a n j e s r c a, ili što sličnoga, sa stanovišta moderne filozofije ne može životu dati pravi smisao. Jer odmah nastaje pitanje: zašto i čemu? Tko traži od mene, da usavršavam nutarnjost svoju, i čemu to? Tko traži to od mene, kad po modernoj filozofiji uopće nikoga nema nada mnom! Monizam ne pozna ni Boga, ni samostalne ljudske osobnosti i zato su za nj i ćudoredni zakoni bez smisla i moći, slijepi nagoni prirode, koje sluša onaj, u komu se javljaju, a ne onaj, u kome se ne javljaju.

A čemu da se usavršava? Moderna filozofija pozna samo život među zipkom i grobom. Kako da se iz toga života istumači misao o usavršivanju? Zašto je to lijepo, biti savršen? Ako za tu ljepotu treba žrtve, činit će se kome, da je ljepše živjeti bez te savršenosti, i što će ga onda moći uvjeriti, da nije tako? Možda to, što će biti sretan, ako se tako usavrši? No, ako se njemu opet čini prijatnije ovako živjeti i ako u tu sreću uopće ne vjeruje?

Konačno će vam odgovoriti, da je za trenutke života doista svejedno, da li tko traži sreće u nutar-

njem usavršavanju ili u uživanju, ta i tako će doskora obojemu biti konac. Sv. je *Augustin* rekao jednom, kad bi samo sadanji život bio životom, pa kad bi imao birati samo ovo dvoje, stojičko usavršavanje ili epikurejsko uživanje, da bi odmah otišao među epikurejce: *Comedamus et bibamus, cras enim moriemur!* Jedimo i pijmo, sutra nas i tako više ne će biti.[44]) Pa i čini se, da tomu zaista nije moguće prigovoriti; jer svakako ravnalo bi se samo po ukusu, to jest, činilo bi se ono, što kome više prija, ili po nekom naravnom osjećaju neznajući tome svrhu, nemajući svijesnosti o cilju i smislu života.

10. Nove varke.

Jednima je opet svrha i smisao života nešto opće čovječanskoga, drugima kulturni napredak, a trećima gospodstvo čovjekoljublja, altruizam ili socijalna sreća.

Tolstoj je na pr. isprva mislio, da se pravi smisao života nalazi u modernoj formuli: razvoj, evolucija. Evolucija pokazuje u budućnost i u budućnosti sve više i više životne oblike. Smisao života i cilj života bio bi prema tome život za razvoj života. No ta ga je formula zadovoljila samo kratko vrijeme. Primijetio je brzo, da se samo donekle razvijao, no pomalo je razvoj zastao, snaga je počela slabiti, zubi ispadati; nije više bilo evolucije naprijed, nego je počelo nazadovanje. „Šta će mi sva evolucija (ako to uopće nije samo prazna fraza!) kad meni ništa ne pomaže, ne objašnjava ni malo moja pitanja, niti rješava mojih životnih problema?“[45])

Drugima je cilj ljudskoga života i izvor svake ćudorednosti te sve požrtvovnosti kulturni napredak, napredak tehnike, znanosti i umjetnosti. *Wundtu* se na pr. čini rad za taj napredak, stvaranje kulturnih vrednota, najviša svrha života.

Ali ni ta misao ne pokazuje životnoga smisla, koji bi nas mogao zadovoljiti. Šta je kultura, ako si je zamislimo neovisno od čovjeka, njega duha i individualnosti? Kakvo značenje imadu tada knjige, slike, kipovi, pronalasci tehnike? Nikakvo. To su mrtve stvari. Da čovjeka nestane sa zemlje, sav bi kulturni napredak bio hrpa nabacanoga kamenja, drveća, platna, papira . . . bez smisla, bez sadržaja. I to da bude najviše, za čim je čeznuo ljudski duh!

Kultura može čovječanstvu biti samo sredstvo, samo pomagalo, da lakše shvati smisao života, no smisao sam ne može biti. Što čovjek sam stvori i čemu je on sam cilj, to ne može uzdignuti nada se!

Eucken je to dobro uvidio i rekao: „Kakva bi to kultura imala da bude svrha sama sebi i kojoj će čovjek da bude sluga i oruđe? Takva je kultura uništavajuća sila, koja čovjeku ispije dušu i onda ga nemarno pusti! I nije li konac svega njezina bučnoga rada isprazno ništa, kad nikoga nema, tko bi je u sebi doživio?“[46]). Kultura mora da služi ljudskom životu, a ne da bi njoj život služio svojim najdubljim smislom! Sama dakle vanjska kultura ne može čovjeka zadovoljiti. Kraj sve kulture može on biti duboko nesretan. Naše je doba najbolji dokaz zato. Cio smisao života da bude živjeti za nešto, što je inače dobro, nakon čega čovječanstvo ipak može da duševno i ćudoredno propadne, kraj čega možda i ti sam duševno i ćudoredno propadneš? Zar da to bude smisao života, vrijedan života? Živjeti, a ne znati zapravo: čemu?

Zato neki pokušaše drugačije prikazati tu misao. Kažu oni: sretni ćemo biti tada, kad čovjekoljublje, altruizam prevlada nad egoizmom. Taj altruizam, kao opća uzajamna ljubav, kao opća simpatija bit će ujedno srcima vrhovni zakon te tako izvor ćudorednosti i ozbiljnoga ćudorednog života.

Da je ljubav prema bližnjemu nešto uzvišeno i plemenito, o tome nema sumnje. No pitanje je ovo: daje li moderna filozofija uvjete, da se možemo nadati, da će altruizam prevladati nad egoizmom? To je pitanje, kad već i sama ta sreća ne bi bila nešto sumnjiva, jer moderna filozofija sigurno ne će ukloniti sa zemlje onoga, s čim svršava svaka zemaljska sreća — smrti!

Čime će monizam svladati egoizam i osigurati gospodstvo čovjekoljublja? Samim deklamacijama o ljepoti altruizma, to neće. Moderno je doba dosta deklamovalo, a konac je deklamovanju bio svjetski rat.

Mallock je dobro spomenuo, da se moderna znanost toliko hvasta psihologijom, a faktički tako slabo pozna ljudsku dušu. Istina je, veli, da ljudskome srcu nije tuđe čuvstvo simpatije, ali ne zaboravimo, da u njem ima i egoizma, i to jakoga egoizma. Čovjek radi za bližnje, žrtvuje se za njih bez obzira na dužnost, iz simpatije, dok egoizam dobiva svoj dio. Tako se mati žrtvuje za dijete, no materinska ljubav nije samo brižljiva nego i slatka; tako se i vojnik žrtvuje za domovinu, ali ujedno za svoj dom, za sreću svojih, mimo toga, što se bije pred očima domovine, i što je to također „dulce et decorum", slatko i časno. (U oba je slučaja jako nagnuće još i dužnost, koja se također ne da razjasniti iz samoga obzira prema sreći drugih). Kod neke velike katastrofe na moru, javljale su novine, da je kapetan broda iskočio iz spasavajućega čamca, bojeći se, da čamac uslijed težine ne bi potonuo i povukao sobom i putnike u dubinu morsku. To je bio herojski čin. Ali, ako kapetana nije tjerala ljubav potkrepljena obzirom na vječnost, bila je bez sumnje pomiješana egoizmom. Žrtvovao se, jer je sramotno za kapetana tražiti vlastiti spas, kad tonu putnici, izručeni njegovu povjerenju. Žrtvovao se, jer je to slavno i časno. Imao je dakle svoj interes. Ali taj interes: čast, slava sigurno nije takva sklonost, da bi jednom mogla postati općenita. I doista vidimo, da je sada mnogo općenitiji obratan tip od hvaljenoga kapetana. Kako je na pr. strašan onaj slučaj, gdje su mornari bacali žene iz spasavajućih čamaca, da za se pribave mjesto; tukli ih veslima po rukama i glavama, da se ne prihvate spasavajućih obruča. Ovaj je tip ljudi-egoista mnogo općenitiji. Proučavajte živote velikanâ Napoleona i Goethea, pa ćete naći u njihovim životima mnogo više egoizma nego altruizma.[47])

Simpatija sama dovoljna je dakle sklonost za požrtvovnost, kad požrtvovnost pogoduje i egoizmu, kad je nečasno i sramotno ne odlučiti se za heroizam. Ali ni tada nije za sve ljude! Heroizam Leonide bio je uvijek iznimka, i ostat će uvijek, dok u ljudskim žilama bude tekla Adamova krv! Ali kad bi ta iznimka postala jednom općenita — recimo to naime samo, i ako je psihološki sigurno, da to nikada ne će biti! — malo bi to pomoglo. Koliko je tih prilika, u kojima se čovjek mora odlučiti za heroizam ili sramotu? Ta je alternativa dosta rijetka. Što više život traži mnogo više tihe požrtvovnosti, tihoga heroizma, koga ne čekaju ni čast ni slava! Koliko borba, teških borba mora da čovjek izvojšti u svome srcu, za koje nitko ne zna, koje zauvijek ostaju svijetu sakrivene! Koliko puta život od nas traži čovjekoljublje, kome će plaća biti zaborav, ako ne možda ružna nezahvalnost! Za takvu tihu požrtvovnost, takav tihi heroizam simpatija kao samo čustvo nije, niti će igda biti dovoljno poticalo! Moderna znanost očekuje od ljudske naravi zatajivanja, koja narav suhim čuvstvovanjem ne može dati! Ostati svijetu nepoznat, a žrtvovati se po bolnicama za bolesnike, posluživati gubavce, izbačene iz ljudskoga društva, služiti im, s njima živjeti i umirati

to samo čuvstvo simpatije ne može činiti! „Milosrđe raspetoga" bit će modernoj znanosti vječna zagonetka!

Kad heroizam nije tako lagan i običan, kad čovjek ima brata svoga pred sobom, koji trpi, što istom, kad bi se morao žrtvovati za nešto, što još pravo ni ne pozna, čega još nema, i zašto dapače ne zna, hoće li ikada biti. Takva je baš ona opća sreća, ona socijalna dobrobit, što je moderna filozofija crta kao cilj i smisao života. Većini će se uvijek, nehote vraćati ono pitanje, na koje *Tolstoj* nije mogao da odgovori: A zašto, da se baš mi moramo žrtvovati? I šta ćemo mi imati od te buduće sreće?[48]) To je pitanje zaista egoistično, ali ipak pokazuje, da rad za tu buduću sreću čovječanstva kao takovo nije i ne može biti najviši cilj, ideal života, vrhovni zakon, ćudoredni kodeks, energija u borbama, snaga u kušnjama, utjeha u nevoljama, nada na smrti! I ako je pitanje egoistično, problem je upravo to: za životnu zagonetku naći takvo riješenje, koje će svladavati egoizam i ujedno ispuniti duboku čežnju ljudskoga srca.

A onda ljudi će se opravdano pitati: Hoće li to zlatno doba uistinu ikada doći? Kakva će biti ta sreća čovječanstva? Je li ona vrijedna našega rada, našega truda, naših patnja, našega života? Što nam znanost može najviše obećati? Nešto materijalnoga napretka, nešto više materijalnih užitaka, ali i to — samo za neke. Da li će znanost kadgod ukloniti bijedu, siromaštvo, duševne i tjelesne patnje, borbe, bolesti i smrt, sa zemlje? Bez sumnje nikada! To ona ne može. A taj mršavi pojam „socijalne sreće" bez određenoga sadržaja, bez svake sigurnosti, taj tako apstraktni i problematični pojam da bude cijelom čovječanstvu i svakome pojedincu najviši ideal i posljednji cilj? vrelo morala, vjere, ufanja, ljubavi? vrelo heroizma? Iluzija, utopija!

Sutra će, sutra nastupiti za čovječanstvo sretno doba! tako kliče moderna znanost. Ali dani prolaze, godine odmiču, mi se približavamo grobu . . . Tako će biti i kasnije. Milijoni će trpjeti, tlačit će ih jaram bijede, rada, siromaštva, bolesti, kušnja, sumnja, a i onih deset tisuća, što budu u izobilju živjeli, umrijeti će na vrhuncu snivane sreće. Dakle za one kratke „sretne" časove tih deset tisuća, da se milijoni oduševljavaju, žrtvuju i umiru? To neka bude cio smisao živata?

Uzaludan je sav trud. Sa stanovišta monizma ne postoji nikakvo rješenje.

Neka čovjek zaboravi na se, vele oni. No to je nemoguće. „Čovjek", kaže *Eucken*, „ne može sam sebi biti bez značenja. Kad bi zapustio sebe, svega bi životnoga veselja nestalo, jer bi bilo besmisleno, nestalo bi svakoga rada za životno podizanje, sve težnje za izobrazbom individualnom . . ." I dok se čovjek tako nada i čeka sreću, proteče mu život; te je na koncu sve bilo više „traženje, pipanje i čežnja za životom, negoli pravi život".

Neka čovjek živi za bližnje svoje. „Ta misao tješi nekako, ali zar daje životu dovoljan smisao? Što koristi, ako jedna generacija odgoji drugu, a druga opet treću, kad svaka od njih odbacuje to pitanje i tako je cio život samo vječno traženje? Konačno će se činiti, da je sva ta nemirna čežnja od pokoljenja do pokoljenja samo zato, da se podržava život prirode. No tada je bila samo velika zabluda, što smo sami sebe držali za svrhu i što smo težili za sadržinom života. Tada je sve bilo samo varka, koja je zato, da nas budi iz mrtvila. Mi bi tada bili samo valovi, što se dižu, da se spuste, što jure jedan za drugim i jedan za drugim zauzimlju izvjestan prostor... Tada je sve besmisao i zadnja je riječ — negacija".[49])

Besmisao težnjâ — smisao života!?

11. Bez odgovora . . .

Šta je život? čemu živimo? šta je smisao života? Moderna znanost ne zna. Tražeći odgovor, zdvojila je.

Moderna znanost zdvojila je obzirom na spoznaju i toj zdvojnosti daje znanstvenu formu — agnosticizam.

Klasično je izrazio već *Heine* tu posljednju riječ moderne filozofije, agnosticizam.[50])

U noći stoji kraj širokog mora
mladić-čovjek,
prsa su mu puna tuge, glava puna sumnja,
te mračnim usnama pita valove:
O riješite mi životnu zagonetku,
zagonetku bolnu i prastaru:
što je čovjek?
otkud je došao? kamo ide?
ko je nad zvijezdama?
Valovi pljuskaju u svom vječnom šumu,
vjetrovi viju, oblaci bježe,
blistaju zvijezde mirno i hladno —
a lůda odgovor čeka.

Otkuda i kamo? luda je, tko čeka odgovor? Ne znamo i nikada ne ćemo znati. „Ignoramus et ignorabimus“ (Du Bois-Reymond).

„Otkuda smo? kamo idemo? Ta se pitanja gube na bregovima Nepoznatoga, bez odgovora, dà, bez svake jeke i odjeka“ (Tyndall). Bacimo sva teološka i filozofska djela u vatru, ta i tako nijesu drugo do sofistika i iluzija! (Hume).[51])

To je agnosticizam. Takove su misli okupile mnoge u naše doba. „Čemu se mučiti? Mi istine spoznati ne možemo. Zadovoljimo se s onim, što možemo!“

To zovu i pironizam. Već je naime i grčki filozof *Pyrrhon* (oko 330. pr. Kr.) došao na ideju, da je sve razmišljanje bezuspješno. „Stvari su nam nedokučive, suzdržimo se dakle od svakoga razmišljanja! Sve je vanjsko u ljudskom životu bez kakvoga većeg značenja“.[52])

No pitanje o smislu života nije samo nešto izvanje, nego upravo nutarnje, čisto naše pitanje, koje je neizrecivo važno. Odgovor na to pitanje odlučuje o svemu: da li je uopće vrijedno živjeti, ili je bolje čim prije život končati? Zajedno s agnosticizmom slijegati ramenima ne znači više imati svjetovno naziranje, nego zdvojiti o svakom naziranju.

Pa ipak i agnostocizam mora nešto da odgovori. Čovjek traži spoznanje, čovjek hoće da bude sretan! Agnosticizam mora da nešto rekne. Što mu dakle govori?

Čovjek hoće da bude sretan. Čovjek neodoljivo teži za srećom. Dakle — kažu agnostici — traži sreće, gdje možeš! Hoćemo šampanjca, veli *Heine*, ruža i nasmijanih nimfa — i ti traži u tome sreću! Traži sreću u laži! A šta, ako ne mogu da platim šampanjac, ruže i nasmijane nimfe? „Tada“, kaže agnosticizam, „pođi malo u stranu — samo toliko, da ne budeš drugima na putu, da drugima ne kvariš zabave — stavi revolver na sljepočice, jedan čovjek, jedan atom manje — tà to nije ništa osobito! Priroda je vječna, sila strasti neiscrpiva, sunce izlazi svako jutro i pod njegovim sjajem sazrijeva novo grožđe, novi muževi, nove ruže, nove ženske . . . A vrtnja atoma pleše dalje kao prah u sunčanim tracima!“ . . . To je zadnja riječ agnosticizma.[53])

A čovjek hoće spoznanja!

Lessing je želio, da neprestano traži istinu, a da je nikada ne nađe. To je bilo njegova jedina molitva. Ta molitva, veli *Jörgensen*, koja je zločinačka nemarnost za najveću blagodat čovječanstva, bila je strašno uslišana. Njeno su ostvarenje oćutili gotovo

svi slobodni duhovi našega stoljeća. Lutali su od nazora do nazora, od sustava do sustava, dok na prijestolje nije zasjeo skepticizam, t. j. nepoznanje istine i diletantizam, t. j. hladna nemarnost prema istini! Dosta je, vele, za naš nagon, što traži istinu, da ima samo pitanja, ako i nerješenih.[54])

Međutim, ovakova je resignacija samo u teoriji moguća i u vruće naloženoj sobi! No životna se borba bije i izvan nje. „Ljudi žive“, nastavlja danski pisac, „također po siromašnim, tamnim škuljama, po zakutcima i opasnim putevima, u šumama bez puteva, u gorama, gdje putevi vode u tmini i među ponorima, i tamo na olujnom moru, što život za životom guta. Tu pak dolaze trenutci, u kojima se duh ne može da smiri ni pri kakvoj filozofskoj resignaciji, kada velika pitanja divlje stupe pred čovjeka, strašna i silna kao smrt!“

Agnosticizam je dakle lažno naziranje, dobro za filozofe, što su po toplim sobama, razumije se, za iživjele raskošne ljude, no bez vrijednosti za ljude, što traže oslona i snage u teškim životnim borbama! *Jörgensen*, koji je iza dugoga lutanja i mnogih borba — od kuće protestant, zatim panteist i naturalist — došao do istine, drastično je ocrtao u svojim krasnim ispovijestima „Laž i istina života“ to lažno naziranje.

Godine 1870., tako veli *Jörgensen*, počeo je novi pokret. Obećali su nam istinu i sreću. Malo pomalo napustili su obećavanje sreće i obećavali su još samo istinu. Sreću treba žrtvovati istini, tako su govorili. Ali jer čovjek hoće da bude sretan tražio sam sreću sam u sebi, u potpunom i surovom uživanju života. No iza omamljivanja bolila nas je glava, došlo je doba „beznadnoga roda“. Tada su rekli, da je svrha čovjeka „olakšati si trpnje, jer je život trpnja!“

Međutim u opijumu i morfiju nema mnogo istine — uostalom mi se više nijesmo mnogo ni trudili za istinu. Htjeli smo sanja, fantaziranja, opijanja i omamljivanja! I jednoga lijepog dana rekao je *Henrik Ibsen*: „Sreća je samo u lažnom životu moguća!“ Mjera je tada bila puna — istina proigrana za glupi skepticizam, sreća uništena degenerisanim egoizmom. A to sve samo zato, jer smo jednom povjerovali lašcu — njemu, što je zaveo Evu zlatnim sanjama o sreći i sjaju, njemu, koji je uistinu siromašniji i bjedniji, nego najsiromašniji, najjadniji prosjak i čiji je obećani raj samo fata morgana nad neplodnom, tužnom pustinjom![55])

— — — — — — — — — — — — — —

U bajnim Gorjancima ima neka guštara zvana „Gluha loza“, u kojoj se ne čuje nikakav glas. Nad njom stoji tužno kao obješeno krvavo sunce, koje međutim pali kao pakleni plamen. Kad čovjek slučajno zaluta u tu lozu, ne zna više ni kuda ni kamo da krene. Što više i sjenu svoju izgubi te misleći da se kreće naprijed, hoda neprestano unaokolo. Iz loze čuje se pjevanje, ali to je zamamljujuće pjevanje vile, što steže čovjeka u duši, da je neizrecivo tužan, zao i nesretan.[56])

U takvu je lozu zabludio moderni čovjek, pa sad ne zna ni kuda ni kamo. Čezne za srećom, a sva mu je sreća, koju traži, samo neko zamamljivanje, što ga opija. Ako mu je, kako negdje veli *Dostojevski*, to, da diše, cio život, razumije se, da onda živi.[57]) No čim samo za tren pomisli, čemu živi, već je neizrecivo nesretan.

V moji deželi ni cest,
na mojem nebu ni zvezd,
v mojih očeh — temà,
v moji duši — bolest. *(O. Župančič)*[58])

Put je njegov lutanje po začaranom krugu. Sunce sije i samo ga prži. A on ni sjene svoje ne vidi više, da po njoj nađe smjer. U daljini zvona zvone, a on ih ne čuje.

Gluha loza. — — —

Zar dakle nema odgovora na životno pitanje?

II.

ŽIVOTNO EVANGJELJE.

Čovjek, što je zalutao u Gluhu lozu, to nesretno mjesto, „koje nikada nije primilo Božjega blagoslova i milosti Božje", oslobodio se vražje sile, kad se prekrstio i počeo moliti anđeosko navješćenje.

Moderni je čovjek već davno zaboravio sve molitve. No čeznuti bi bar morao, da izađe iz toga začaranoga kruga. Sam osjeća, da je dospio u strašno protuslovlje. Veliča, uzdiže život i ako bi po njegovoj filozofiji cio život ipak bio — laž.

U laži dakle neka traži sreću? „Međutim", kaže *Jörgensen*, „još nikada i nigdje nijesmo vidjeli ni najmanje stvarce, čiji bi opstanak bio uvjetovan lažju! Svaka biljka, svaka životinja, što živi i raste na zemlji, živi i sretna je crpeći svoju snagu iz istine. Biološki je zakon, da istina vodi sreći, a laž nesreći i propasti. Kad bi nagon najmanje životinjice težio za nečim, čega uopće nema, za lažju, ta bi životinjica baš time bila osuđena na smrt i morala bi doskora uginuti. Samo dakle čovjek treba laži? Ja ne vjerujem. I držim, da i nama treba istine, da bez istine ne možemo živjeti, da bez nje ne možemo biti sretni!"[1])

Da postoji istina o životu, istina je dakle.

1. Postoji odgovor.

Postoji odgovor na životno pitanje!

Kad bi moderni čovjek samo iskreno, istinski zaželio da izađe iz začaranoga kruga, pokazala bi mu

se ona lijepa slika, što ju je gledao *Gogoljev* „bijedni sin pustinje“, i ona bi mu otkrila životnu tajnu.[2])

Sanjalo se tomu bijednom sinu pustinje: Sredozemno more puno je otoka pokritih zelenim gajevima. Cimet, vinova loza, smokve njišu svojim granama medom polivenima. Stupovi lijepi kao djevice nižu se u krugu u raskošnoj večernjoj polutami. Mramor, što ga je oživjelo neko čudno dlijeto, odiše strašću, naslađujući se sramežljivo u prekrasnoj ljepoti svojih forma. Bakantice, ovite grožđem, s trskama i čašama u rukama, zastale su u bučnom plesu. Žreci, mladi i vitki, s raspletenim kosama, kao iznenađeni otvorili su svoje crne oči. Frule, cimbali zvone oviti bršljanom. Kod Roda i Korcire skupilo se lađa kao mušica, da predadnu svoja dršćuća jedra popuhujućem vjetru. I sve to stoji nepomično kao neko okamenjeno slavlje.

Željezni Rim stoji prijeteći šumom svojih sulica i strašnim blijeskom svojih štitova i mačeva; gleda na sve zavidnim okom i pruža žilavu desnicu. No sada je i on nepomičan kao sve ostalo, i niti da bi trenuo svojim lavljim udovima.

Cio je zrak nebeski težak i zadušljiv. Veliko Sredozemno more stoji nepomično, kao da sva kraljevstva svijeta čekaju strašnu osudu sudnjega dana.

Tada prozbori Egipat stanovnicima svojih ravnica mašući vitkim palmama, i stresajući šiljastim vrhovima svojih obeliska. „Narodi, poslušajte! ja sam spoznao i shvatio životnu tajnu i tajnu, što je u čovjeku: sve je ništavo! Ništava je umjetnost, pusta je naslada, još su bijednije slave i junačka djela. Smrt, smrt vlada svijetom i čovjekom. Smrt sve uništava, za nju sve živi. Daleko, daleko do uskrsnuća! No hoće li uskrsnuća uopće ikada i biti? Odbacimo sve želje, pustimo sve veselje! Višu zidaj piramidu, bijedni čovječe, da barem donekle uzdigneš svoje bijedno biće!“

I prozbori vedra kao nebo, kao zora, kao mladost svijetla grčka zemlja i začuše se mjesto riječi kao glasovi glazbe: „Život je radi života! Čovječe, živi i uživaj! Sve je u životu! Gle, kako je sve krasno i uzvišeno u prirodi, kako sve suglasjem odiše! Sve je na tom svijetu; sve baš kao što bogovi imaju, sve je u njemu; znaj samo tražiti! Naslađuj se, bogu slični i ponosni gospodaru svijeta, okruni si hrastom i lovorom svoje prekrasno čelo! Teci na pobjedničkim kolima, vodeći konje na svečanim igrama! Izbaci sebičnost i pohlepu iz slobodne i ponosne duše! Dlijeto, palica, glazbalo stvoreni su za vladare svijeta, a njihova je vladarica ljepota. Ovij bršljanom i grožđem mirisnu svoju glavu i glavu prekrasnu svoje sramežljive drugarice. Život je radi života, radi uživanja, znaj samo vrijedan biti naslade!“

Tada prozbori željezom prekriti Rim, potresavši šumu svojih blistavih kopalja: „Ja sam shvatio tajnu ljudskoga života. Mir je nedostojan čovjeka; mir ga uništava. Mjera je umjetnosti i naslada premalena za dušu. Naslada je u gigantskim željama. Život je naroda i čovjeka ništa bez velikih djela. Slave, slave hoće čovjek! Pojuri naprijed u sili neizrecivoga veselja, oglušen zvekom željeza, sa složenim štitovima bojnih legija! Ne vidiš li, kako se pod tvojim nogama sabrao cio svijet i kako se udarcima koplja sav slio u jedan jedini poklik? Ne čuješ li, kako tvoje ime sa strahom trepti na usnama naroda, što žive na kraj svijeta? Sve, što tvoj pogled obuhvata, napuni imenom svojim! Znaj uvijek: nema na svijetu međa, kao što ih nema ni tvojim željama! Divljački i nemilosrdno osvajaj sve dalje i dalje svijet — konačno osvojit ćeš nebo!“

No prestao je govoriti Rim uprijevši svoje orlovske oči na istok. Na istok je okrenula svoje, od

naslade ovlažene, prekrasne oči i Grčka; na istok gleda svojim mutnim bezbojnim očima i Egipat.

Krševita zemlja, narod neznatan; mjestance se jedno prislonilo uz gole humke, osjenjene tu i tamo kakvom suhom smokvom. Iza niske, trule ograde stoji magarica. U drvenim jaslama leži D i j e t e; i nada nj se prigela d j e v i č a n s k a M a t i gledajući ga svojim radosnim očima; i visoko nad njim na nebu stoji zvijezda obasjavajući cio svijet neobičnim svjetlom.

Zamislio se stari Egipat ovit h i e r o g l i f i m a, spustivši svoje piramide; nevino gleda prekrasna Grčka; spustio je oči Rim na svoja željezna koplja; naćulila je uho Azija sa svojim nomadskim narodima; sakrio se Ararat, prastari otac te zemlje. — — —

Životno Evanđelje: „Milost je Boga Spasitelja našega sišla među sve ljude, učeći nas da se odrečemo bezbožnosti i svjetskih želja, te da trijezno, pravedno i bogobojazno živimo na ovom svijetu, očekujući blaženo ufanje i slavni dolazak velikoga Boga, našega Spasitelja Isusa Krista“.[3])

2. „Vse je mračno, duh nam seva . . .“ *

Kršćanstvo je riješilo životnu zagonetku. Ono je pokazalo u vječnost i beskonačnost, a iz te je vječnosti i beskonačnosti sinulo svijetlo u tminu.

Rekavši da je kršćanstvo riješilo životnu zagonetku, nijesmo mislili reći, da ljudski um ništa ne može dokučiti. Naprotiv! Kršćanstvo je samo potsjetilo čovjeka na um. Reklo mu, da se opet osvijesti, neka se sjeti svojih mana i vrlina, iskreno neka traži, pa će uvidjeti, da je kršćanstvo samo razjasnilo i produbilo ono, što već sam ljudski um može spoznati i ako nejasnije i neodređenije. (Razumije se, da je kršćanstvo ujedno otvorilo nove nedostizivo veće poglede.)

* Svud je tama, samo u duši sunce! (*Župančičevi stihovi.*)

Čovječanstvo neka se sjeti „zvijezde večernjice!“ Ne pokazuje li mu se ona kao i svijetla jutarnjica? Zašto da život bude samo unutar začaranoga kruga iskustava, zašto da ne bude i izvan njega?

Pa nije li doista istina ono, što je rekao *Chateaubriand* (Šatobrian), da je svijetom razlita neka vječna melankolija? Nijedna stvar, nijedno biće na svijetu ne može da potpuno usreći našu dušu, da umiri naše srce. Svega nestaje, sve prolazi. Otkuda taj nemir u našim srcima? otkuda ta vječna čežnja? Zar je čežnja možda samo zato dana srcu, da ga nikada ne prestane mučiti, jer nikada ne će biti ispunjena? Patnja da je posljednji smisao života? Besmisao! Mora da je negdje mir, utjeha, sreća, i ako ne ovdje, a ono „s onu stranu groba“.

. . . Srcé človeško je brezdnina,
mere svoje samo si ne ve;
meri oceanom se globina,
meje njemu, niti mere né.* (*Levstik*)[4])

Popolne sreče zemlja ti ne da,
naj tudi vsako željo ti izpolni.
Čim dalje se od brega voziš v čolni,
tem večja se odpira plan morja.
Mej svojih hrepenenje ne pozna.** (*A. Medved*)[5])

Čežnje ljudskoga srca pokazuju u vječnost i beskonačnost.

U vječnost pokazuje i ona svijesnost, da je život zbilja, i ona svijest odgovornosti, što živi u ljudskoj duši.

Komu da bude odgovoran samoubojica za svoj život, ako nema života poslije smrti? Kakav značaj

* **Riječi:** ve = zna; globina = dubina; meja = međa.
** tudi = i; čoln = čamac; otpirati = otvarati; plan = pučina; hrepenenje = čežnja.

da imadne dužnost, koja katkada od nas traži, da žrtvujemo čitav svoj život i to bez obzira na slavu, bez obzira na kakvu svjetsku korist, samo zato, da čovjek prizna njezinu svetost? Bez života poslije smrti, to je sam besmisao! Kako da dužnost traži od nas život, ako nam ona sama ne daje novi, viši život? Što da znači kajanje? Čemu okajavati dane, što su prošli? Zar samo zato, što je moglo biti drugačije, nego je bilo? Ne, potpun smisao može imati kajanje samo onda, ako je u duši ostala svijest krivnje. A šta da znači kajanje na smrtnoj postelji, ako se život, doduše nevidljiv, ali istinski, ne nastavlja preko groba, i ako čovjek nije odgovoran pred vječnim Bogom?

Što više i sama nesavršenost ljudskoga bića pokazuje u vječnost.

Ništa na zemlji nije savršeno; cio je rad više samo pokušaj, sve su istine i pravednosti samo loše fotografije svoga ideala. Veliki *Newton* umirući rekao je: „Čini mi se, da sam dijete, što se igra na morskoj obali; preda mnom je neizmjerni ocean nepoznatih istina". I ova nesavršenost čitavoga ljudskog života pokazuje u besmrtnost. Među modernima je na to opet upozorio *Eucken*. „Ovaj je život", kaže on, „nesavršen; s najvećim naporom učini čovjek tek slabe osnovne poteze ... Svojom nesavršenošću i svojim suprotnostima ovaj život ne može biti sva istina, niti se može u sebi završiti; on mora da ima nešto, što prodire do većih dubina i seže do većih visina, ako hoće da imadne neki smisao. Također naše djelovanje ne može da traži u tom svijetu punom kontrasta svoje zadnje ciljeve ... Sve to nužno vodi problemu besmrtnosti".[6])

„Ako život nije samo izrugivanje", rekao je *Tolstoj*, „on mora da ima smisao, što ne ovisi o

kraćem ili duljem životu. Samo tada, ako se život ne svršava s ovozemskim životom, čeka nas još i u starosti, kad je sve prešlo u ruke omladine, rad, i to najvažniji, najzanimljiviji i najpotrebniji, rad, koji ne će proći, — rad za dušu ... Svaki drugi cilj obzirom na smrt bio bi besmislen".[7])

B o g, o d g o v o r n o s t ž i v o t a, b e s m r t n o s t — to su one velike ideje, bez kojih nije moguće shvatiti života, no koje su, kad ih spoznamo i priznajemo, kao svijetla luč u tami.

Če solnca ni, odkod to hrepenenje?..
O, solnce je! Je, ker ga slutimo,
ker ga v globini duše čutimo!

— — — — — — — —

Vse je mračno, duh nam seva,
k Bogu pota razodeva.* (*O. Župančič*).[8])

Tu i jest zabluda moderne znanosti: izgubila je put k Bogu! Moderna je znanost fatalno omeđila kraljevstvo duha. Znanost joj je samo znanost pojava. Zato poriče, da bi duh mogao doći do nadosjetnih istina. Dakako da onda nema puta k Bogu.

Međutim, nema nikakve sumnje, da je umovanje moderne znanosti samovoljno i pogrješno.

Ljuski duh ne može, istina, da ide iznad pojava. No zašto da u pojavama i po pojavama čovjek ne bi mogao spoznati ono, što se pojavljuje, bar koliko se pojavljuje?

Čovjek promatra svijet. Vidi prolazna i konačna bića, i u tim bićima neslomive zakone. Jednostavnim principom dovoljnoga razloga spoznaje, da to sve samo od sebe ne može biti. Što je prolazno i ograničeno, ne može biti samo od sebe, inače bi nosilo samo u sebi nužnost i savršenost bića. U toj se dakle pro-

* pot = put.

mjenljivosti i konačnosti javlja duhu kao uzrok svega nužno i potpuno savršeno biće, Bog. U zakonitosti bića javlja se njegov vječni zakon.

Čovjek promatra sama sebe. U svojoj nutrašnjosti vidi pojave, potpuno svoje vrste. Spomenutim principom dovoljnoga razloga m o r a uvidjeti kod njih posebno, netvarno počelo, dušu. U duši vidi svijest dužnosti i odgovornosti, krivnje i kajanja. Opet mu se javlja vječni Božji zakon, no ne više kao zakon fizičkih bića, nego kao ćudoredni zakon volje i srca. U duši vidi također život i čeznuće. I u toj čežnji, što seže u beskonačnost i vječnost, javlja mu se Bog, sada — kao svrha.

> . . . V meni vse živenje,
> nesito neko hrepenenje
> dviguje kvišku me vse dni!
> Da Ti si, čuti moja duša,
> premišlja, tehta, sodit' skuša; —
> jaz sem — torej si tudi Ti!*
> (*Država-Levstik.*)[9])

Tako promatrajući svijet i sebe, javlja se posvuda duhu Božja nazočnost i uzročnost. Spoznaje, što ih stiče, slože mu se u „svjetovni nazor", u jednu jedinstvenu misao o čitavoj vasioni: o Bogu kao početku i cilju svega, što postoji; o čovjeku i čovječjem životu stvorenu od Boga i radi Boga.

Zašto ovo spoznanje bude neznanstveno? Samim ćutilima dakako nije moguće doznati za ove istine i dokazati ih. Predmet pokusa i iskustvenih znanosti ove činjenice nijesu, niti mogu biti, a tu i jest ona kobna zabluda moderne znanosti, da joj je iskustvena znanost sva znanost!

Naš duh može dakle da spozna, da ima Bog, duša i besmrtnost. To osjeća već naše srce, to sluti

---

Riječi: dviguje = diže; kvišku = gore; tehta = važe.

i spoznaje običan um ljudski, a prava znanost i filozofija to znanstveno dokazuju. Bog je doduše nadosjetno i nevidljivo biće, ali „sama sebe nije ostavio bez dokaza", kako je pravo govorio poganima *Pavao apostol*, „jer se njegova nevidljiva narav može umno motriti u stvorovima. Da, — govorio je dubokoumni sveti *Pavao* — Bog ni od jednoga od nas nije daleko, jer mi u njemu živimo, gibljemo se i jesmo".[10]) Zato čovječanstvo nije nikada bilo bar bez nekih mutnih ideja o Bogu i besmrtnosti. Već je *Tertulijan* (oko 240. posl. Kr.) prigovorio rimskim poganima — ateistima, da je njihov ateizam samo fraza, kojom žele prekriti nećudoredni život. „To je", kazao je, „vaša najveća krivica, što Boga ne priznajete, i ako ste ga spoznali. Ta vaša duša kaže, da ima Bog. Tijelo je muči, opkoljena je društvenim navikama, smetaju joj u prosudivanju uživanje i pohota, bogovi su je lažni zarobili — a ipak kadkada se kao osvijesti iz te omamljenosti, te iza sna i bolesti zaziva Boga. Veliki, pravi, dobri Bože! Bože daj! Samo jednoga zaziva, jer je samo jedan istinski. Priznaje ga i za suca: Bog vidi, kliče, Bogu predajem u ruke, Bog neka mi vrati. O svjedočanstva duše, koja je po naravi kršćanska!"[11])

3. „Božja riječ".

Nikada ljudi nijesu gledali zvjezdano nebo nad sobom i u tajne dubine svoje duše, a da im se ne bi pri tom budile misli o Bogu i posmrtnom životu. Zato ateizam nije nikada ni bio, pa ni samo donekle, općenit ili trajan pojav u historiji čovječanstva. *Budha* je naučavao ateizam i navješćivao, da je konac svega života nirvana, ništa; no ljudi su dobrzo divinizirali Budhu, a nirvanu su pretvorili u nebesa. Tako je eto živa svijest o Bogu u ljudima.

Dublje su i više posegnuli mislioci i filozofi. O Bogu, životu, besmrtnosti rekli su toliko lijepoga i uzvišenoga, da se mi još danas čudimo čitajući njihova djela. Kraj svih tih lijepih misli bilo je nešto, što nije moglo da zadovolji, nešto mutnoga.

Srce je ljudsko duboka tajna. Gotovo nehotice podaje se tajnom utjecaju svojih sklonosti. Razumije se, sudbonosno je, ako se čovjek poda oholoj obijesti duha i niskim strastima iskvarenih nagona. Tada se pomuti umna bistrina, i čovjek ne vidi više jasno zjezdanoga sjaja, nego se obrne sebi, svojoj isprazznosti, misleći, da je samo to ono najveće, što postoji.

Čovječanstvo može spoznati životnu istinu, i krivo je, ako je ne spozna. O ateistima Sv. Pismo pravo veli, da su lakomisleni i nepopravljivi.[12]) Međutim čovječanstvo, prepušteno samo sebi, nije nikada prodrlo do jedinstvenoga, jasnoga i čvrstoga spoznanja životnih pitanja. Ljudsko spoznanje bilo je uvijek — ne treba se tomu nimalo čuditi — samo nepotpuno, nejasno i nesigurno. Baš kao voda u bari. Čini se na površini čista, a čim dublje posegneš, zamuti se. Tako je bilo čovječje mišljenje: na dnu zamućeno i izmiješano sa zabludama. Zato ni o znanstvenim životnim nazorima starih mislioca sud ne može biti mnogo povoljniji. Lijepe su misli bile više samo fragmenti. Čim su ih htjeli da slože u jednu cjelinu, osjetili su nemoć i nesigurnost. Tako su njihove misli o životu bile pune nejasnoće, tamnih sumnja i grdnih zabluda.

Nekakvi bi predstavnici najviše poganske filozofije života bili *Ciceron* (106.—43. pr. Kr.) i *Epiktet* (u 1. stolj. po Kr.).

Ciceron je pokupio iz filozofije velikih grčkih mislioca: Sokrata, Platona i Aristotela ono najviše, što je ljudski duh mislio o Bogu i besmrtnosti.[13]).

Bogu, kaže *Ciceron*, vodi nas narav sama. Religija nam je zato, tako reći, prirođena. Mnogi imadu o božanstvu pogrješne predodžbe — tomu, kaže, krive su strasti — ali nikoga nema, tko ne bi imao u svojoj duši ideje o božanstvu. U djelima spoznaješ Boga! Kad pogledamo na nebo, zar možemo posumnjati u to, da postoji višnji duh, koji je vladar svega? Duša također nosi u sebi tragove božanstva. Bez Boga nije moguće pojmiti duše. Iza toga razvija i objašnjuje *Ciceron* te misli iz ljepote i harmonije svemira, iz njegova reda i svrhovitosti, iz snova i života ljudskoga te iz čudesa, što se događaju na nebu i na zemlji.

Kad čovjek spozna Boga, upozna i to, otkuda je on sam, da je naime stvor višnjega Boga: tijelo je od zemlje, a duša od Boga. Duši nije moguće naći zemaljski izvor. Duša je besmrtna. To je uvjerenje vladalo u najstarija vremena onda, kad je sve bilo bliže svome božanskome početku; to nam potvrđuju grobovi, jer njih oskvrnuti, smatramo svetogrđem; besmrtnost duše potvrđuju svojstva njena. I opet *Ciceron* razglaba razne duševne pojave, koje nije moguće shvatiti bez besmrtnosti duše. A i narav sama, veli, mučeći upozoruje nas na besmrtnost. U našoj duši živi neki predosjećaj besmrtne budućnosti. Jedino tako možemo rastumačiti onu čežnju za besmrtnim.

Postoji dakle život poslije smrti, život, „koji je jedino pravi život“. Zato bi morali dobri umirati, pjevajući kao labudovi.

Kuda je put u vječnost? *Ciceron* veli sa starim mudracima, da je vječnost sa svakoga mjesta jednako udaljena. Put k Bogu pokazuje nam vječni Božji zakon, što živi u našoj duši. Potom govori *Ciceron* o dužnostima ljudskoga života i o zlu. Najgori su mu

korjeni svih zala strasti. Gdje uživanje gospodari, tamo nema mjesta krepostima. Naslada lagano tako ovlada čovjekom, da mu takoreći ugasnu duševne oči. Jedino je pako pravo zlo grijeh. „Nečistoću tijela opere voda, a prljavštinu duše ne mogu oprati ni sve rijeke". Zato u hramu služe čiste vestalke i čuvajući brižno svetu vatru opominju žene da ostanu čiste.

Cio život mora da bude pripravljanje na smrt. Čovjek neka živi, dok ga ne pozove Gospod iz tmine u svjetlost! Samoubistvo je grijeh proti gospodstvu Božjem. Smrt je polazak putnika u domovinu. U smjeru prema vječnosti cio je naš život kao život jednoga dana. Blažen li onaj dan, kad iz ovoga meteža i buke pođemo u božansko općinstvo svetih.

Ne čini li se čovjeku, kad čita ovu nauku kao da čuje nešto od Božje prave filozofije života? Šteta samo, što su te misli razasute po djelima poganske filozofije kao zrake, koje su se raspršile na neočekivanoj zapreci. *Ciceron* ih je pokušao sjediniti, ali mu nije uspjelo. Čim dalje slušamo, što je govorio, vidimo odmah, kako u mislima ne može da nađe jedinstvenosti, kako mu dušu kod najvažnijih istina podgriza sumnja.

„Ne znam, kako to", tuži se tako iza svega razmišljanja u svojim tuskulskim razgovorima, „da sam, kad čitam Platonovu knjigu o duši uvjeren o besmrtnosti duše, a čim tu knjigu pustim i počnem razmišljati, izgubim svaku sigurnost. Bog zna, kako je s tim. Kad čovjek razmišlja o tim stvarima, čini mu se kao čovjeku, što je dulje vremena gledao u sunce. Kao što time čovjeku oslijepe oči, tako duši, što sama u se upire pogled, oslabi nekako bistrina, te ne može istinu jasno da spozna; što više mora da sumnja i posrće. Jednako je sumnjao i umirući

Sokrat. Smrt mu se činila odlazak u sretnije krajeve, no u duši je sumnjao: možda je smrt samo kao neki vječni san, bez misli, bez ičega. Vrijeme je, govorio je, da pođem, ja umrijeti, vi živjeti. Što je bolje, znadu besmrtni bogovi, čovjek, mislim, da nijedan ne zna!"[14]).

Obzirom na praktične životne istine uspeli su se među poganima najviše stoici: državnik *Seneka*, cezar *Marko Aurelije*, rob *Epiktet*.

Rob *Epiktet*, kasnije oslobođen, bio je rođeni filozof. Bistrinom svoga uma promatrao je svijet i tražio pravila za sretan život. Činilo mu se, da ih stoicizam daje. Zato je postao stoik usavršivši tu filozofiju života mnogim novim mislima, što su ih njegovi učenici zapisali i tako sačuvali. Prefekt je *Arrian* iz Nikomedije sastavio Epiktetov „Enchiridion". nekakvu naučnu knjigu stoicizma.

Najveća je sreća mir srca. Ako pak hoćeš da mir srca zadobiješ, moraš da se učiš biti mudar. Početak je mudrosti, da razabereš, što ti je moguće, a što ne. U tvoje područje spadaju: mišljenja, želje, mržnje, uopće sve, što potječe od tvoje volje. Nije pak u tvome području tijelo, imetak, čast, služba, uopće sve, što nije tvoje djelo. Ono što je tvoje, tvoje je; to ti nitko ne može oduzeti, zabraniti ili spriječiti da to ne posjeduješ. No što je tuđe, to je slabo, ropsko, to ti lako može biti oduzeto ili zabranjeno. Ako svoje uzimaš kao svoje, tuđe kao tuđe, bit ćeš uvijek slobodan; nitko ti ne će moći naškoditi, ništa se ne će događati proti tvojoj volji.

Mudrac mora da bude bešćutan, slobodan i neslomiv.

— Tko hoće da bude slobodan, ne smije ništa željeti i ničega se bojati, što je u području drugoga, inače bit će samo tuđi sluga.

Čini samo ono, što znaš da možeš. Nesavladiv ćeš biti, ako ne budeš započimao nikakve borbe, u kojoj ne možeš pobijediti. Ne želi, da se na svijetu događa, kako bi ti htio, nego da se događa onako, kako se događa, pa će se uvijek događati po tvojoj volji.

Tako je bolest griješka tijela, a ne tvoje volje, osim ako je sam ne prouzročiš. Šepanje je griješka noge, a ne volje. To si reci pri svakom događaju, pa ćeš vidjeti, da ti se ništa ne će dogoditi proti volji. Počni s malim! Ako ti tko prolije ulje, ukrade vino, reci si: Badava se ništa ne dobije. Bestrasnost treba kupiti. Mene ona skupo stoji.

Ako te tko kleveta, pomisli si, da te ne bole njegove klevete, nego samo tvoje predočenje o njima. Ne podaji se dakle predočenjima. Ako se bojiš, da ćeš izgubiti čast, pomisli, da to nije nikakva sramota. Kako da se sramiš onoga, što niti si sam dao niti uzeo?

Misli da si glumac u drami. Igraj ulogu, što ti je dana; ako je kratka, igraj kratko, ako je duga dugo; ako imaš ulogu siromaha, igraj dobro ulogu siromaha, ako je uloga vlasnika, igraj samo nju. Tvoja zadaća nije da ulogu biraš, nego da je dobro igraš.

Ne budi majmun, koji samo radi i opetuje, što od drugih vidi i što mu prija. Ako bi volio pobijediti u olimpijskim igrama, pomisli, što treba za tu pobjedu, kakvih vježba, odricanja, kolikoga truda. Ako ti se kod svega toga mili biti pobjednik, a osjećaš se dovoljno sposoban, budi! Nije svatko za sve!

Kad znaš, da nešto možeš učiniti, ne boj se, pa makar većina drukčije mislila. Jer ako pravo činiš, čemu da se bojiš onih, što te nepravo kore?

Ravnaj se u svemu po razumu! Tako je Sokrat postao potpun čovjek. Ti to još nijesi, ali moraš tako živjeti, da postaneš. Govori malo, smij se rijetko, jedi i pij samo, koliko ti je potrebno. Raskošnosti se potpuno uklanjaj. Ne govori prosto ni s prostima, da sam ne postaneš prostak.

Ne govori, da si mudrac, ali budi to. Ako bi pako želio, da se komu dopadneš, dopadni se sam sebi, to je dovoljno!

Ovo bi bila najviša poganska životna filozofija. *Hilty* zove ovu filozofiju „uzvišenom i doista republikanskom", te je preporučuje našoj dobi. No sam priznaje, da to nije nikakva vedra filozofija, nego nauka napornoga rada i truda i često putu za većinu beznadna.

Stoici su sami uvidjeli, da njihova filozofija nije za obične ljude. Njih ljudi nijesu ni volili, što više hladno su ih i oholo prezirali, zapostavljajući ih nemilosrdno. Tako je posljednja riječ poganske filozofije bila riječ očaja za čovječanstvo. A ni za izabranike ta filozofija nije bila filozofija punoga života, nego samo nenaravne bezćutnosti. Stoicizam niječe zlo, trpnju, koja se ne dadu zanijekati; ne pozna pak svrhe, koja bi mogla trpnju ublažiti. Zato ne mogavši si drugačije pomoći, stoicizam je među „životna pravila" primio i negaciju života — samoubistvo. Govorio je onima, što su cvilili pod teretom nemogavši biti bešćutni: „Ako vam je breme preteško, pustite ga! Exitus patet. Odlazak je slobodan!"[15])

Tako su sve lijepe i mudre misli o životu u poganstvu bile samo misli izabranika, a i te je grizla sumnja i očaj morio. Ni najveći se duhovi nijesu digli do jasne i čvrste spoznaje o smislu života, ni najbolja srca nijesu našla neokaljanoga ideala. Što je bilo još života, bilo ga je iz one jednostavne naravne vjere,

mutne i krive, koju ipak sva filozofija nije nikada mogla da potpuno izbaci.

Poganstvo je bilo kao Laokoon. Silna se moć očituje u Laokoonu, no zmija ga steže sve jače i jače, tamni mu očaj pada na lice.

Zato je već u poganstvu čeznulo čovječanstvo za Božjom objavom. *Platon* je uspoređivao ljudsku spoznaju o najvažnijim životnim pitanjima splavu; govorio je, moramo da brodimo po uzburkanom moru života, „ako nema možda tkogod, koga kakav tvrdi čamac ili kakva Božja riječ, ne nosi preko.“ Samo, „ako je Bog vodič“, moguće nam je spoznati, kako da živimo.[16])

I doista došao je Božanski Učitelj istine. Već iz prve objave i židovstva rasule su se pojedine svijetle zrake po cijelom svijetu. No pravi „Oriens“, Silazeći s visina, što je rasvijetlio tmine ljudskih spoznaja i razbio mračne sumnje, jest *Krist.*[17])

Krist je čovječanstvu ona „Božja riječ“, za kojom je čeznuo *Platon,* onaj „Bog-vodič“, koji nas je oslobodio sumnje i naučio svijet o vremenu i vječnosti, o Bogu, duši i besmrtnosti te o svim velikim istinama, bez kojih život nije životom.

4. „Čovječanstvo živi od vjere“.

Neki nazivaju v j e r o m i samu naravnu spoznaju čovječanstva o Bogu i besmrtnosti. Takav način govora dvouman je. Tko bi naime tvrdio, da to nije prava spoznaja, varao bi se. Prava je to spoznaja. Ćutilima, razumije se, ne da se to potvrditi kao neke spoznaje iskustvenih znanosti. Radi toga neki, ćutilnom životu odani ljudi, nijesu istina o tome tako osvjedočeni kao o faktima, što ih ćutilima spoznaju. No i ako je to spoznaja svoje vrste, ona je ipak istinska. Vjerom bi se mogla nazvati jedino zato, što je nešto uzvišenoga, što diže čovjeka nad ćutilni svijet u kraljevstvo sretne neumrlosti te je radi toga umni početak sve religije i religioznosti.

Vjera je, u pravom značenju, ona vjera, kojom prihvaćamo kršćanstvo. Da je kršćanstvo Božje djelo, to možemo umno da spoznamo, ali ne možemo tako da spoznamo svih istina, što ih kršćanstvo naučava. Također i istine o životu, što ih um naravno spoznaje, pokazuje nam kršćanstvo u jačem svijetlu, s višega vidika, i zato u dubljoj istinitosti. Tu spoznaju možemo samo steći pouzdavajući se u Kristovo propovijedanje t. j. — vjerujući mu.

Kad već onu naravnu spoznaju, jer je spoznaja o najvišem, a napose još kršćanstvo, nazivamo vjerom, možemo općenito da reknemo: Postoji odgovor na životna pitanja, a daje ga vjera. Čovječanstvo živi od vjere.

Tolstoj je dugo razmišljao i tražio odgovor, a konačno je spoznao i priznao, da „čovječanstvo živi od vjere“.

„Probudio sam se na život“, veli, „kad sam spoznao Boga. Kad ja postojim, mislio sam, mora da ima i uzrok, što jesam; dakle i uzrok uzrokâ. A taj prauzrok jest Bog . . . Nije moguće, govorila mi je svijest, da bi bio na svijetu bez razloga, bez smisla, bez značenja, kao ptić, što je ispao iz gnijezda . . . Kad sam zaboravio na Boga, čuvajući se da ne vjerujem u nj, prestao je tada i moj duševni život. Bez Boga dakle ne mogu živjeti! Bio bih već davno skončao svoj život, da se nijesam nadao, da ću ga jednom opet naći . . Bez Boga ne može se živjeti“.

„Ne može se živjeti bez ideje o Bogu, bez ideje o besmrtnosti ljudske duše, bez ideje o združenju s Bogom, te ideje o ćudoredno d o b r i m i z l i m djelima . . . Vjera daje životu snagu i smisao!“

Zato čovječanstvo živi. Jer odkada je ono, otada je i vjera. Gdje ima (ljudskoga) života, tu ima i vjere . . . Vjera je životna snaga."

Ovim je *Tolstoj* spoznao i to, u čem je bila čitava njegova zabluda. „Činilo mi se, da je život zao i besmislen. To mišljenje bilo je potpuno istinito. Pitao sam se naime, što je moj život, a on je zaista bio zao i besmislen".[18])

Sad je lako shvatiti, otkuda oni mračni odgovori starodavnih mudrosti na pitanje o životu. A Ti su mudraci pokazujući na prolaznost svega, što je zemaljsko, pravo i po istini govorili čovječanstvu: Luđak je svatko, koji zemaljski samo život smatra životom! Jer sve, što je na ovom svijetu, isprazno je i ništavo!

Razumljivo je također, zašto moderna znanost ne može da dade nijednoga odgovora, koji bi nas mogao zadovoljiti. Moderna je znanost izgubila ono više stajalište, s kojega tek promatran život dobiva smisao i vrijednot. Bez vjerovanja u besmrtnost ni samo pitanje nije više moguće tačno postaviti. Moderna znanost pita: ima li život smisao? ali shvaća to pitanje ovako: ima li ovaj život smisao sam u sebi, bez obzira na vječnost, bez obzira na nadnaravni uzrok. Na to pitanje ni ne može se odgovoriti! Na životno pitanje nije moguće odgovoriti bez obzira na vječnost. Čovječanstvo je uvijek spoznavalo i izražavalo smrtnost i konačnost s tim obzirom na beskonačnost".[19])

Mallock je posvetio čitavu knjigu o vrijednosti ljudskoga života zapravo samo toj misli. Život nije prazna sanja ni gola ispraznost; život je nešto ozbiljno, svečano i posvećeno. „Razumije se, da sam u sebi život nema toga značenja. No tko vas sili, da proučavate život jedino sam u sebi? Tu i jest pogrješka!

Životna se svrha ne vidi, to je istina, ali život vodi nevidljivoj svrsi, vječnim svrhama, pobjedama ili propasti, što su veća nego sva naša očekivanja i sav naš strah. Tako promatran život nije više ni san ni ispraznost, i tko to klevetnički tvrdi, taj je ili luđak ili lažac!"[20])

Engleski je državnik *Balfour* došao do iste spoznaje. Harmonija nije moguća među egoizmom i altruizmom, među samoljubljem i čovjekoljubljem, ako ne priznajemo, da se ovaj život nastavlja iza smrti . . . Harmoniju stvara donekle među interesima pojedinaca i cjeline zatvor, tamnica, i cio ustroj kaznenih zakona. Ali samo ograničeno i grubom silom. Na lijep način, no ne tako energično, postiže to isto javno mnijenje. No samo barem donekle savršeno može to postići vjera u besmrtni život. Kao što već prirodne nauke uzimaju Boga kao najveći Um, tako je postulat ćudorednosti Bog kao najveća Volja . . . Naturalizam, to jest znanost bez metafizičke pozadine, bez Boga i besmrtnoga života, jest poput mraza, što pada na naš život i lijepe ideale. Kad bi naturalizam bio sva istina, etika bi samo bila katalog utilitarnih propisa, a dopustite to i sve je već promijenjeno! Stari, poštivani ideali čovječanstva uvenuli bi i propali, a da drugi novi ne bi više nikli ni procvali. Tlo, na komu su rasli, ostalo bi neplodno. Svi izrazi, kojima smo dosada označivali, što je najljepše i najbolje u ljudskome životu, da i same riječi „najbolje" i „najljepše", bile bi samo glupe i besmislene fraze. Sve, što daje životu svečanost i zbilju, što ljudskim naukama daje vrijednost, svega bi toga nestalo![21])

„Nije", kaže Francuz *Ollé-Laprune*, „sav život u tome, što vidimo". Ljudski život treba promatrati s „vjerskoga stanovišta". „Tu mora da tražimo i nađemo posljedni odgovor na životno pitanje!"[22])

To je ona ista misao, što je fizičaru *Davy-ju* bila „zvijezda večernjica", koja ga je tješila, da će domalo sinuti kao „zvijezda jutarnjica" i to mu je vjerovanje svijetlilo u duši, kad su mu život počele prikrivati smrtne sjene. Ta je misao od početka vodila mukotrpno čovječanstvo i sve je zablude nijesu mogle da uguše. Lijepo je tu misao čovječanstva izrazio već *Ciceron*. „Kada ne bi imao neke slutnje, nekoga predosjećaja, da s ovim životom ne prestaje sve, kada misli duše ne bi sezale preko granica sadanjega života, bez sumnje se čovjek ne bi toliko mučio, bdio i brinuo ili čak u časovima žrtvovao svoj vlastiti život".[28])

U vjeri jo čovječanstvo živjelo i prije Krista. Dakako slaboj vjeri. Nešto ćudorednih spoznaja, i možda tu i tamo koja sitnica iz Staroga Zavjeta, pomiješana, razumije se, s mnogim zabludama, no još uvijek takvih, da je čovječanstvo s njima bijedno živjelo. Ta je bijedna vjera i danas bijedan život bijednoga čovječanstva izvan kršćanstva.

Krist je usavršio vjeru čovječanstva, pa prema tome i njegov život. Čovječanstvo je opet živo spoznalo, da mu je Bog početak i svršetak, i slabost je ljudska primila u se Božju snagu. Ta spoznaja i snaga ne samo da je preobrazila srce ljudsko, nego je „obnovila i lice zemlje". Sve se dalje i dalje širilo životno evanđelje, i kamo je ono prodrlo, stvorilo je sretno kraljevstvo istine i pravde.

No tada se dogodilo nešto fatalno. Moderno je čovječanstvo odbacilo Krista. Naše je doba, doba velike apostazije. Ali zabacivši u oholoj nadutosti njega, koji je Svijetlo, Istina i Život, bilo mu je kao strašna kazna, da se ni na auktoritetu ljudskoga uma nije moglo da zaustavi. Tako su se modernoj znanosti izmakle i one naravne spoznaje, što ih ni

poganstvo nikada nije bilo potpuno izgubilo. Tu je razjašnjenje pogrješnoga razvoja moderne znanosti, što je naime izgubila ne samo Boga, nego i put Bogu. Zato moderno čovječanstvo tone u agnosticizmu, skepticizmu i umnom nihilizmu.

Izgubivši najveća životna načela, koje čudo, da u etici i pravu, politici, socijologiji čovječanstvo nema više nikakvih solidnih načela, nikakvih čvrstih podloga. S osnovnim istinama ostaje i pada sve ostalo. Ako nema Boga, ćudorednost je samo fraza; ako nema slobodne volje, prava su i dužnosti samo izmišljotine; ako nema besmrtnosti, pravo je sila. Zato vidimo, kako u današnjem društvu podiže glavu „čovjek-životinja", Nietzscheov „Übermensch", čovjek, koji je sam sebi bog, komu je sve drugo samo sredstvo, koji gazi dužnosti i kreposti, pravicu i istinu, kad mu se to sviđa i kako mu se sviđa. A taj „nadčovjek", što stoji, kako je rekao ludi filozof *Nietzsche*, „onkraj dobra i zla", nije više jedini luđak, ne, njegovu filozofiju v e ć poprimaju čitave političke stranke, državnici i države. Moderna politika ne poštiva više nikakvoga auktoriteta, ne poznaje nikakva morala. Svako joj je sredstvo dobro; ako se ne može pravom, može se silom. Otuda su nemilosrdni ratovi među ljudima i državama.

Užasan li je to prizor. Boga su uklonili i na njegovo mjesto postavili čovjeka i „čistu čovječnost". Pa sada ti isti upotrebljavaju sva sredstva kulturnoga napretka, da mognu ubijati čovjeka i čovječnost. Taj fakat osobito pokazuje rat, što ga proživljesmo, a pokazivat će ga i ratovi čitave budućnosti.

Iz ovoga proizlazi i sva silna bijeda našega doba! U duši je ostala vječita težnja ljudskoga srca za srećom, no proti svoj toj čežnji digao se nihilizam

Moderni zabacivši Krista, obećali su si napret-

kom pozitivnih znanosti novi sretniji život. Znanost i s njom vanjska kultura zaista je napredovala kao nikada prije. Naše je doba, doba pozitivnih znanosti, tehničke kulture. Ako bi znanost i kultura u modernom smislu mogla zadovoljiti duh i srce, čovječanstvo bi moralo danas kod ovoga napretka biti sretnije nego ikada.

No da li je čovječanstvo zbilja sretnije, nego je bilo? Sretnije? Valjda još nikada nije bilo nesretnije!

„Čovječanstvo“, kaže židov *Max Nordau* u svojoj knjizi o konvencionalnim lažima našega doba, „što kao Faust traži spoznanje i sreću, nije možda još nikada bilo udaljenije od časa, kojemu bi poviknuo: ostani, tako si krasan! Prosvjeta se i uljuđenost šire osvajajući divlju zemlju. Gdje je još sinoć ležala tama, svijetli danas sunce. Svaki dan doživljujemo nova otkrića, koja imadu da boravak naš na zemlji učine ugodnijim, koja olakšavaju tegobe života, koja daju žiću ljudskom sve više i više ugodnosti i užitaka. No čovječanstvo je sve nezadovoljnije, nervoznije i umornije više nego ikada prije. Sav je kulturni svijet kao ogromna kakva bolnica, tjeskobni uzdisaji napunjaju uzduh, a na posteljama se grči sva moguća trpnja. Iz države u državu pođi i viči: da li tu sreća u porodici vlada? ima li tu mira i zadovoljstva? svuda, svuda odgovorit će ti: putuj dalje, kod nas ga nema! Samo poslušaj: preko granica nosi vjetar divlju kriku — i tamo daleko samo su svađe, ustanci, bojevi i nasilja“.[24])

„Da se radi i mnogo radi“, kaže *Eucken*, „o tome nema nikakve sumnje. Radom nam se sve više i više otvara svijet, on nam sve više razvija sile, obogaćuje život vodeći nas u povorci pobjednika od triumfa do triumfa. No ono, što smo očekivali, nijesmo našli. Što rad više obuzima naše sile i misli, tim nas više muči svijest, da unutarnji čovjek nije napredovao i da njegova vruća čežnja za srećom nije ostvarena ... Sve se usredotočuje u pitanju: ima li naše biće uopće još ikakvo značenje i vrijednost, nije li ono možda već tako duboko razvraćeno, da je suvišno uopće očekivati istinu i mir. Nije zato čudo, što se sve više širi tamni pesimizam“.[25])

„Čekamo i čekamo“, tuži se *François Coppée*, „da se ostvare ideali budućnosti, dok se istodobno iz dana u dan množe samoubistva i očajni glasovi prodiru sa svih strana. Nikada još kod mislećih ljudi nije bila veća apatija prema životu, nego je danas“.[26])

5. Ili vjera ili propast!

U silnoj duševnoj bijedi modernoga čovječanstva već kliču veći duhovi: ili vjera ili propast!

Ili pironizam ili supranaturalizam! rekao je već *Du-Bois-Reymond.* Ili nihilizam ili kršćanstvo! Druge već alternative nema. Ako moderno čovječanstvo ne želi da propadne, morat će se vratiti Kristu.

Moderno čovječanstvo još živi, ali živi od onoga, što mu je dala kršćanska odgoja, što mu još daju sjećanja na kršćanstvo. „Svi mi“, veli Englez *Mallock*, „živimo još pod uplivom kršćanskih ideja. Skriveni kulturni utjecaji kršćanstva djeluju još u svemu našem čuvstvovanju, mišljenju i životu, u našim institucijama. Kršćanski utjecaj daje svemu boju, sve osvjetljuje. Ateizam još nije pokazao, što će da bude život bez vjere. U današnjem svijetu (što se Kristu otuđio) nema više (kršćanskih) ćudorednih principa i moći, no sklonost, impuls stvoren od njih, još živi“.[27]) „Naturalizam među nama“, kaže drugi Englez *Balfour*, „ima istina još štošta idealnoga, no život je današnjih ideala život nametnika, „parasitski život“: ne crpe oni svoje sokove u naturalističkim poljima nego u društvu,

koje nije naturalističko, iz razvoja, što nije naturalistički. Ako dođe doba, u kome će naturalizam rastočiti to društvo i taj razvoj, tada će se vidjeti, da je rastočio i svako značenje i plemenitost života".[28]) Istu misao naglašuje *Branca*. Branca je samo zoolog i kao takav ne poznaje nikakvih dogma, no uza sve to misli o vjeri i nevjeri silno ozbiljno. Po njegovom mnijenju logičkih ateista još nema. „U kršćanskom kulturnom svijetu", veli on, „stoji ateist potpuno pod uplivom kršćanskih ideja, a da to možda ni ne zna. Branio se on neznam kako, ipak je dijete svojega stoljeća, svoga puka i njegove religije. Od djetinstva ne sreta ni ne poznaje ništa važnoga, ništa odlučujućega, što ne bi kršćanski duh provejavao. Također kad je zabacio kršćansku vjeru, duha se kršćanstva ne može da oslobodi". Zato i ateist u mnogočemu još živi, kao da ima vjeru. Zatim kaže *Branca* o vjeri i nevjeri: „Priča je to, da prirodoslovac mora biti ateist . . . Ja držim, da je vjera u Boga mnogo opravdanija i temeljitija od vjere ateista (jer i ateist samo vjeruje, da nema Boga). Zamišljanje svijeta bez svakoga duševnog sadržaja čini mi se ipak — s dopuštenjem — preglupo. Svijet bez duha bio bi nešto besmisleno, besciljno, ludo. I zato ja vjerujem u duhovnost, što je u svijetu . . ". To mu vjerovanje potvrđuje i uvjerenje, da „bez vjere u Boga nema ćudorednoga napretka, što više, da se samo nazaduje". Zato mu se Haeckelovi napadaji na vjeru u Boga i kršćansku religiju čine „zločin proti ćudorednom razvoju čovječanstva". „Ti ljudi, Haeckel i drugi", kaže on, „nimalo ne slute, kolika je beskonačna duhovna vrijednost, što bi je tako rado htjeli da unište i oduzmu čovječanstvu". Vjera je u čovječanstvu „sklonost dobru, oslonac u životu, utjeha u nevolji". „Onoga, koji vjeruje, sve nagoni, da što savjesnije ispunjava

svoje dužnosti. Ateista na to uopće ništa ne nagoni; čemu da se muči? A ako kadgod (pod uplivom kršćanstva ili inače) uznastoji oko sličnih ciljeva, to je ipak vrlo važna razlika između njegovoga i prijašnjega djelovanja, što se on muči za beskonačno teške dužnosti, jer radi sve bez veselja, bez obzira na budućnost, da se konačno mora opet da zapita: čemu sav taj besciljni rad? Tako će se naročito masa morati da pita i to s potpunim uspjehom; uspjeh će naime biti u tome, što će ćudoredni razvoj mjesto ozdo gore ići ozgo dolje. Jer čitava je tajna pridušenoga zadovoljstva, kojim mase dočekuju ateizam: lijenost mase u ćudorednom pogledu. Ateizam učini masama život lagodnim, i u tome je sva tajna. Ljudima je opet dopušteno da se s visina, na koje je čovječanstvo uzdigla kršćanska religija, i gdje se čovjek može samo s trudom održati i napredovati, spuste na lagodne pašnjake u nizinama, gdje se valjaju životinje . . .".[29])

Kad bi utjecaj kršćanstva potpuno prestao na čovječanstvo, tada bi u strašnoj praznini iskočilo, što je bezboštvo, ateizam. Francuski je ateist *Le Dantec* cinično izjavio, da su logičnom ateistu životna odgovornost, nagrada i kazna, krepost i zloća, pravda i krivica samo prazno brbljanje. Otvoreno je također priznao, da pravi ateist ne bi mogao živjeti. „Nepodnosiva bol dovela bi ateista nužno do samoubistva. Ateist može da živi samo onda, ako je sretan. Otvoreno izjavljujem: ja ne vidim nikakve misli, što bi potpunoga ateistu mogla suzdržati od samoubistva. U društvu, kojega bi članovi bili pravi ateisti, ateisti do posljednjih logičkih izvoda ateizma, ćudoredna bi vrijednost izgubila svako socijalno značenje. Svaki bi se ateist ravnao po savjesti samo tada, kad bi to njega zadovoljavalo; što drugi misle, to bi za nj bilo

bez svake obvezatnosti. Tako bi društvo samih ateista svršilo epidemijom samoubistva".[30])

Ovo je zakon čitave historije čovječanstva: s vjerom propada i ćudorednost, a smisao života iščezava.

Masaryk upozorava na tu historijsku činjenicu u knjizi o samoubistvu kao modernom socijalno-kulturnom pojavu.

Samoubistvo je kao socijalni pojav, pojav bezvjerstva. Kad nestane religije, spopadne mase pesimizam, koji traži izlazak iz boli i nezadovoljstva u samoubistvu.

Grci su, veli *Masaryk*, bili sretni i veselili se životu, dok im folozofija nije uzdrmala vjerom. U Platonu se zrcali već začetak propadanja grčkoga naroda. Neuspjela peloponeska vojna, macedonski upad i sve one žalosne posljedice na političkom polju bile su samo vanjska forma nutarnje nesređenosti. Ta se nesređenost jasno vidi u Platonovim djelima. Nacionalna religija ne može već da usrećuje i vodi narod, te zato bi veliki mislilac htio da svoju filozofiju učini religijom. U Aristotelu se je grčka misaonost već iživjela. Socijalni je život bio već toliko pao i iskvario se, da kasnije nijedan znamenitiji Grk nije mogao da se podaje teoretisanju, jer je narodu trebalo prije svega, da jedino mu je trebalo, zdravo ćudoredno vodstvo. Zato se epikurejska i stoička škola bave još samo praktičnim životnim pitanjima, te i ako po naravi svojoj različno, kušaju obje riješiti istu zadaću: naći i dati u teškim časovima mir i zadovoljstvo. A kakav mir daju ove religije naobraženih ljudskome srcu? Jedna vodi posredno, druga izravno samoubistvu. Stoicima je samoubistvo vjerska dogma. Nije čudo, što se kod tako plitke filozofije počeo da širi izjedajući skepticizam. Tim se

nesređenost i nesigurnost samo povećala. Nemogavši imati samostalnoga mišljenja, hvatali su se eklekticizma, no tim se izgubiše skupa s Egipćanima u orijentalnom misticizmu. Grci su shvaćali ćudoređe suviše prirodno; što više kod najidealnijih grčkih mislilaca ne nalazimo shvatanja o pravoj ćudorednoj sankciji etičnih zakona. Zato je ćudorednost brzo i propala. Umna izobrazba nije mogla pomoći čovječanstvu, te je zato zavladala silna razuzdanost. Konačno i najveći zdvojivši o životu uče čovječanstvo da dostojno umire, jer dostojno živjeti više ne mogu. Kako je bez svakoga oslona bio život i najprosvijetljenijih Grka, najbolje dokazuje strašan broj samoubistva među najznamenitijim filozofima i velikim ljudima.

To je isto, kaže *Masaryk*, bilo i s Rimljanima. U početku pobožni i bogobojazni, bili su upravo radi toga razloga ćudoredno čisti, jaki vanjštinom kao i nutrinom, sposobni da zavladaju čitavim svijetom. *Polybij*, historik i teoretik „orbis terrarum", dobro je zamijetio, da je samo bogobojaznost davala Rimljanima veliku snagu. Pod konac republike počela je religioznost među izobraženim slojevima opadati. Bezvjerska je grčka filozofija otuđila duhove od nacionalne religije, nedavši im zato dovoljnu nadoknadu. Plemenitiji su se duhovi prihvatili panteizma stoe, te protuslovne i beznadne filozofije samoubistva, a masa naobraženih Epikura. Istodobno se skepsa sve više i više širila.

Svi su veliki duhovi Augustova doba osjećali posljedice vjerske razrovanosti i uviđali su, da je tadanje društvo usprkos svojoj političkoj veličini u srcu bilo bolesno. Čitajte djela tadanjih pjesnika, pogledajte u knjige tadanjih historičara, zadubite se u spise mudraca: svuda ćete sresti samo nesigurnost, žalost, tugovanje, nemir, dugočasnost, skepsu, indi-

ferentizam, gađenje nad životom! *Seneka* je svoje mišljenje o tadanjem svijetu rekapitulisao ovim značajnim riječima: *taedium, displicentia sui et nusquam residentis animi volutatio* — ogavnost i nezadovoljstvo sa samim sobom i nepokojan nemir duše.

Nije čudo, da su u to doba umne i ćudoredne anarhije duhovi bili razjareni, poništeni i smrknuti, i što je najveći rimski prirodoslovac (Plinije) napisao himnu — samoubistvu.

„U to doba opće čežnje za spasiteljem, prikazao se Isus Mesija, te je njegov život i njegova nauka spasila čovječanstvo. Čežnja je bila smirena, život je zadobio svoju pravu vrijednost, očaja je nestalo, samoubojstvo, što je bilo kao jedino dobro na zemlji, nije više bilo potrebno“.[31])

Tako *Masaryk*.

Kad je z a k o n historije, da bezboštvo rađa pesimizam i ogavnost nad životom, koja čovjeka tjera na samoubistvo, koliko će strašnije taj historijski zakon morati da primijeni svoju osvetničku moć na današnju vjersku propast, kad je čovječanstvo prezrelo Krista i prihvatilo ateizam. To što danas ateizam nije dosegao svoj posljednji izvod, proizlazi iz činjenice, da se viša narav dugo opire krivoj teoriji. To je neka sretna nelogičnost ljudske naravi. No što više vjerski nihilizam bude trovao mišljenje i htijenje, tim će se i posljedice jače pokazivati. *Masaryk* baš i veli, da se te posljedice sve više očituju. Samoubistva su postala prijeteći socijalni pojav.

U duši modernoga čovjeka bije se posljednji boj više naravi s bezboštvom i što bezboštvo više napreduje, tim veća biva duševna bijeda, tim više čovječanstvo gubi tlo pod nogama.

Ili vjera ili propast!

Ollé-Laprune drži da ta sama misao već dovoljno dokazuje istinitost kršćanstva. „Kad je samo istina, koja daje život, dakle je i vjera u Boga i posmrtnost istina“.[32]) *Tolstoj* se upravo pod snažnim utjecajem te spoznaje vratio k vjeri. „Vratio sam se vjeri“, kaže sam, „jer bez nje nijesam ništa našao u životu, baš ništa, osim propasti.[33]) I *Jörgensena* je ta misao vratila na vjerski put. U više već puta spomenutoj knjizi „Ž i v o t n e l a ž i i i s t i n e“ on je živo ocrtao taj preokret.[34])

„Znanost je, veliš dragi prijatelju, dokazala“ — tako piše *Jörgensen* — „da je kršćanstvo besmisleno i nemoguće. Znanosti se moramo sa resignacijom pokloniti, pa makar se njezini rezultati ma koliko protivili našim osobnim željama!

Dragi prijatelju, i ja sam imao tu lijepu teoriju! Zajedno s Renanom tužio sam se, da se moram odreći vjere, koju bi tobože najrađe bio očuvao. Činilo mi se, da sam junak i mučenik, kad sam svoje utjehe pune iluzije žrtvovao na oltaru neumoljive istine.

To je sve lijepo — samo nije istinito.

Ako sam zaista tako rado želio očuvati vjeru mladih dana, zašto sam tako pohlepno otvorio uši, kad su zaječale trube slobodne misli? ... Ne, nijesam se ja kanio odreći utjehe, nego sam samo jaram htio da skinem sa sebe! Htio sam da uživam zemlju, a „nebo da pustim anđelima i vrapcima“! Ta to je truba trubila, to su glasnici vikali! Život, sreća, slava ovoga svijeta namigivali su nam, dok smo bili na gori kušnje. I mi smo pali na koljena moleći se onome, što je tvrdio, da ima vlast da to sve podijeli ...

To je pravo vrelo našega i svakoga istinskog slobodoumlja. Znam to, da se neki umataju u filozofski plašt stoičkoga istinoljublja. Ali svi su iskreni

pjesnici već davno raskrinkali tajnu, tajnu — bezvjerstva!

Usrećiti smo ljude tobože htjeli. Ljubav, što se dotađa besplodno gubila prema nebu, imala je da oplodi zemlju. Ateizam se od toga doba počeo silno širiti u Danskoj, no prijatelju, no da li si vidio, da je ljubav u srcima oživjela?

Bratsku su ljubav naviješćavali slobodoumni duhovi. Sigurno mi hoćemo, govorili su oni, „ljubav prema bližnjemu", kao što ju je naučavalo kršćanstvo, samo hoćemo da s nje skinemo dogmatičnu koru, jer je to kora nedostojna mislećih i prosvijetljenih ljudi.

To je bio altruizam. A danas? Nema nijednoga slobodoumnoga mislilaca, koji sa samilošću ne gleda na taj altruizam, na taj moral bratske ljubavi! Danas imadu posve druge uzore. Rafinirane egoiste, blazirane dekadente, nemoralne nad-ljude srećamo posvuda. Ja, autonomni, samo-svoj, ja, to je najviša instanca i jedini pravac u životu i djelovanju!

Tako se dogodilo, da je ona ista istina, u čije smo ime pobijali kršćanstvo iščupavši ga tako iz mnogih srdaca, izvrgla se za dvadeset godina u potpunu suprotnost od onoga, što je bila u početku! Da, prijatelju, nijesmo mi tražili istinu ostavivši Krista, inače bismo bili mogli sačuvati staru vjeru i ne bi nam trebalo toliko evolucionisanja, no mi smo htjeli sreću, a sreća nam je bila sloboda, slobodna misao, slobodno ćudoređe.

Međutim, te sreće ne nađosmo. Na zlatnim je vratima bezvjerja stajala smrt, i kad smo prekoračili prag tih vrata, oprostili smo se sa srećom. Što je s nama? Tako smo žalosni, beznadni, puni očaja. A oko nas kao da je pijesak, što se miješa i izmiče pod našim nogama, nigdje nema čvrstoga tla. A u duši je praznina i uzalud pokušavamo da izbjegnemo ogavnosti života".

No istina bi ipak morala da vodi sreći! Biološki je zakon, da istina vodi životu, sreći, a ono, što vodi u smrt, propast, mora da je laž! Ako se dakle bez vjere, bez kršćanstva umire, onda je bezvjerje laž, a kršćanstvo istina.

I *Jörgensen* se povratio vjeri, što daje život.

Ovaj pojav uostalom nije više izvanredno rijedak. Mnogi idu istim putem. „Dusi", veli opet *Jörgensen*, „što stupaju na čelu moderne kulture, sve se više i više približuju alternativi: ili propast ili vjera! A pred tu će alternativu doskoro stati više manje čitavo čovječanstvo. Zato i vidimo, kako se mnogi slobodoumni mislioci vraćaju u katoličku Crkvu; neki su već u njoj, a drugi su na pola puta: Littré. Thierry, Taine, Verlaine, Huysmans. Bourget, Brunetière, François Coppée . . . Što više i Strindberg je blizu. . ."

„Zadaća je zemaljskoga života upravo to, da stavi čovječanstvo na raskršće, da bira put ili samo-me sebi i svijetu, ili Kristu i Bogu. Vjernici i bezvjerci, — to su samo teoretska imena, no borba je praktična. Borba je između htijenja mesa i htijenja duha, među poganstvom i kršćanstvom, svijetom i Bogom, antikristom i Kristom!" Tu čovječanstvo mora da bira, birajući time život ili smrt.

I *François Coppée* kaže: „Očajni glasovi razlijegaju se na sve strane. To je uzrok, što se mnogi opet vraćaju Spasitelju, koji nas izmiruje trpnjom ovoga svijeta, obećajući nam drugi život, život istinski, pravedni i sretni s onu stranu groba . . . Ne može se više tajiti, da na umni život sve više utječe idealna struja i da se uslijed toga moderni filozofi, pisci i umjetnici iz uvjerenja, bez vanjskih poticaja vraćaju vjeri i religiji Isusa Krista."[35]).

---

6. Tragika moderne duše.

Ozbiljne misli moraju da se rode i u čovjeku bez vjere, kad mu u silnoj bijedi modernoga čovječanstva dopre do uha očajni klik: vjera ili propast! A bude li razmišljao, spoznat će, da je tako. I razmišljajući dalje uvidjet će i to, da ako se ima odlučiti za vjeru, da će se moderni čovjek odlučiti za kršćanstvo. A onda, ako se moderni čovjek odluči za kršćanstvo, da će se odlučiti samo za katoličku Crkvu. U katoličku Crkvu vodi čitava historija kršćanstva. U katoličkom je kršćanstvu, kako pravo kaže *Ollé-Laprune*, „vjerski horizont najsavršeniji i najharmoničniji, a ujedno najuzvišeniji. Samo u njemu moramo tražiti i naći posljednji odgovor na životno pitanje".[36])

Lijepo je tu misao izložio *Mallock.*[37])

„Vjera je potrebna" — tako razlaže Mallock — „i nju traži duhovna elita. Pitanje je samo, može li te duhove zadovoljiti kakva prirodna vjera (spoznaja Boga i besmrtnosti stečena samim umom iz prirode), ili im treba objave". *Mallock* je došao do zaključka: „Kad bi se čovječanstvo i moglo složiti te prihvatiti jedan Credo, osnovan na toj prirodnoj spoznaji — što se faktički nikada ne bi dogodilo — ipak bi i tada instinktivno, spontano, rekao bih fatalno, tražilo još nešto. Credo prirodne spoznaje rađa više želja, nego što ih može da zadovolji, i više sumnja, nego što ih može da razriješi!"

Prirodna vjera odgovara na pitanje o vrijednosti života, o neizbježivoj alternativi, što čeka čovjeka, kad se odluči za jedan ili drugi život. No odlučivši se za jedan put, čovjek vidi, da mu ta religija dovoljno ne pomaže. Zove ga sebi, no ne pruža mu ruke, da mu pomogne. Ona je kao kakav zamamljivi glas, što čovjeka dozivlje kroz maglu vičući: hajde za mnom! No čim čovjek pogleda, vidi da nema nikoga, te si sam mora da krči put kroz tamu, trnje i močvare.

Čovjek mora da bira za uvijek, izbor je to odlučan za život, mora dakle i pravac, kojim će čovjek poći, da bude jasan i određen. Već činjenica, da postoji toliko vjeroispovijesti, što tvrde, da su objavljene, dokazuje, da čovječanstvo silno treba objave. Treba objave, da se čovječanstvo riješi nesigurnosti i vječnih briga. A ta objava baš zato mora da ima nepogrješiv auktoritet!

Što je protestantizam našega doba dospio u tako žalosnu krizu, razlog je baš to, što je zabacio nepogrješivost. Nakon tri vijeka svoga života protestantizam je jasno dokazao, da je svaka nadnaravna religija, koja se odreče nepogrješivosti, krnjava, polutanska, napola nadnaravna, napola naravna! Zato je protestantizam, kako reče *M. Leslie-Stephen*, religija još samo sanjarâ! Konture su njene nestalne i mutne kao sni. U dogmatskom pogledu tu vlada anarhija; a u ćudorednom nema zablude, što je ne bi naučavala ova ili ona protestantska sekta.

„Ja mislim", kaže *Mallock*, „a bez sumnje mnogi još misle tako, da je za čovječanstvo vrlo ozbiljno i usudno pitanje, nije li možda Bog dao kakvu objavu i da čovjek nikako ne trati uzalud vrijeme baveći se tim pitanjem".

„Među svim pako religijama, koje si prisvajaju objavu", nastavlja *Mallock*, „jedna je samo, koja kulturne narode može da zanima, koja je vrijedna proučavanja, a to je kršćanska religija. Mnogi toga ne mogu da shvate poznajući samo protestantizam. Međutim izvan protestantizma ima još druga forma kršćanstva, i to najstarija, najlegitimnija i najkompaktnija, a to je upravo rimska crkva!"

Protestantizam je sasvim iskvario javno mnijenje. Zato mnogi sude katoličku Crkvu po svojim predrasudama. Uistinu, temeljna, bitna razlika, što luči rimsku Crkvu od protestantskih, nije ova ili ona dogma, nego auktoritet, koji je osnova dogmama. Rimska se Crkva oslanja na trajno nepogriješiv auktoritet.

Da li se možda ideja takve Crkve ne podudara sa zahtjevima ljudskoga duha?

Koja je najveća slabost ljudskoga duha gledajući na prirodnu religiju? Nesigurnost, nejasnoća. Čovjek već po naravi imade neki ćudoredni osjećaj; ideja mu je o božanstvu tako reći prirođena. Čovječanstvo bi dakle općenito i moglo spoznati, da mu je životna zadaća ispunjavati volju Božju i naslućivalo bi jednako i besmrtni život. No u pojedinostima, kako se objavljuje volja Božja, što je ona, a šta nije, kakav će biti život poslije smrti, u tim stvarima teško bi se čovječanstvo složilo. Moralne bi i vjerske ideje imale koješta nejasnoga, nesigurnoga i sumnjivoga. Doktrinalna bi anarhija doskoro zavladala.

Kako bi čovječanstvo uklonilo tu anarhiju? Čovjek bi mislio ovako. Sazvati neku vrstu općega ljudskog zborovanja. Tu bi uspoređivali razna mišljenja, izabrali bi ono, što je zajedničko, uredili i ustanovili sve to postavivši konačno neki organ jedinstvenosti, neki auktoritet bez priziva. Po tom bi auktoritetu čovječanstvo imalo da i kasnije ravna svoje vjerske nazore. Tim bi bila uklonjena umna i moralna anarhija i zagarantovana jedinstvenost i jasnoća.

Eto, katolička je Crkva nešto slično. Katolička je Crkva neki parlamenat čovječanstva, a tako ujedno duhovna svijest čovječanstva.

Nadodati se mora samo još to, da to nije samo

vjerski i duhovni parlamenat, nego da njime ravna sam duh Božji. Djelovanje je toga duha možda nevidljivo, kao što su nevidljivi u mozgu uzročnici volje, a koja ipak djeluje! Kakvo čudo onda, da je Krist postavio u svojoj Crkvi takav organ jedinstvenosti, neki Credo, simbol, a ujedno i čuvara toga simbola? Dogma o nepogrješivosti Crkve ne može uistinu da odbija logične duhove, naprotiv to za njih mora da bude samo privlačiva sila!

Mallock odbija potom razne prigovore proti rimskoj Crkvi, o njenoj „intoleranciji", o poštivanju svetaca, čistilištu, paklu završujući ovako: Ljudi ovako krivo o katoličkoj Crkvi sude obično zato, što je ne poznaju; poznaju je samo toliko, ukoliko su čuli od drugih. No da mognemo shvatiti katoličku Crkvu, treba prije svega, da mi, svjetski ljudi, kojima je tuđ njen život, odbacimo svoje predrasude. Katolička je Crkva živo tijelo, duhovni organizam, nepogrješiv danas, kao što je bio nekoć, pun auktoriteta, pun života, kao što je vazda bio. Poput živoga organizma raste, usavršuje se, ravna se prema društvu, negubeći pri tom svoje jednakosti. Crkva je uvijek ista. Dogmatski razvoj i činjenica, da Crkva proglašuje dogme, nije znak njezinoga propadanja nego života. U katoličkoj se Crkvi logično razvio ćudoredni osjećaj, koji nam je ucijepila priroda i u njoj je shvatanje dobra i zla življe i prosvjetljenije, čudesno upravo uzgojeno po nadnaravnom Učitelju. Katolička Crkva ne niječe ono, što priroda uči: kod nje sretamo iste afirmacije kao u prirodi, iste negacije, iste pozitivne istine, iste tajnovitosti. Ali kod nje nalazimo i pomoći, sigurnost i nepogrješivo vodstvo, što nam priroda ne može da dadne! Ako usporedimo katoličku Crkvu sa drugim religijama, to je poređivanje samo u prilog rimskoj katoličkoj Crkvi. Druge su

religije u poredbi sa rimskom Crkvom samo „izrodi katolicizma“. Druge su religije kao nesigurni pokušaji da se opetuje „zaboravljena melodija“. Katolička je Crkva ta melodija. Katolička je Crkva jedina dogmatska religija, koja shvaća značenje dogmâ, jedina, koja udovoljuje zahtjevima stvorenima na dogmatskoj podlozi. Jedina je katolička Crkva shvatila, da nepogrješivost mora biti živa, da nepogrješivi glas mora biti živ glas, živi učitelj, koji je govorio prošlosti i koji govori sadašnjosti. Među religijama, što imadu historiju, katolička je Crkva jedina, koja se znade prilagoditi prilikama i vremenskim potrebama, a da se bitno ne mijenja. Ona je jedina, koja živi, a ne mijenja se, koja razvija svoju nauku, nemijenjajući je, koja napreduje, ostajući ista!

Religija je potrebna, to je smisao Mallockovog dokazivanja, i „bezvjerstvo je smrt čovječanstva!“ No prirodna vjera ne zadovoljava ni duha ni srca. Ako međutim hoćemo da govorimo o objavi, moramo da govorimo samo o kršćanstvu. A najstariji, najlegitimniji, najjednostavniji oblik kršćanstva jest u katoličkoj Crkvi. Katolicizam je rimske Crkve jedina logična objava.

Tako *Mallock!*

Prema ovome čovjek bi dakako očekivao, da je Mallock sam radosno prigrlio katoličku Crkvu.

No tu se otkriva duboka tragika moderne duše.

Duh negacije, kriticizma, skepse obuzeo je i otrovao tako modernoga čovjeka, te kao da već ne može da iz sumnja dospije k jasnoći i izvjesnosti. Kad i spozna istinu, sumnja ga ne ostavlja, nego ga muči te se ni istini ne može da raduje. Koliko su lijepoga i istinitoga rekli Tolstoj, Balfour, Mallock o zbilji života i o vjeri jedino spasavajućoj, ali nijedan nije dospio do cilja, koji im je vjera pokazivala.

Tolstoj se zapetljao u nekakav panteizam, Balfour se nije mogao osloboditi racionalizma, a Mallocka je kod posljednoga koraka zadržavala sumnja.

Uzgojen u duhu sofističkoga kantizma Mallock ne može da potpuno svlada skepse. Još jedamput na koncu odgovara odlučno na veliko pitanje veleći da bez vjere nema spasa, no čim dođe do Crkve, stane na pragu nemogući naprijed kod svoje sumnje. „Vjera ili bezvjerstvo? To je temeljno i životno pitanje. Šta smo mi? Imamo li kakav cilj, uzvišen, svet i neprolazan, ili ne? Da li je naš život vrijedan života ili ne? Jesmo li moralna i duhovna bića ili ne? To je pitanje i na nj treba odgovoriti. Da ili ne! Ako smo moralna bića, moramo vjerovati u Boga, koji je jedina razumna podloga naše ćudoredne vrijednosti. Nijekati ćudorednost, to je umno samoubistvo. Priroda zahtijeva ćudoređe! *Ako dakle ne želimo samoubistva, bacimo se u naručaj Božji!* Možda da odatle dospijemo u Crkvu, gdje su ujedinjeni milost i milosrđe, gdje je Bog naš otac i naš brat, gdje je krepost više nego stvar osobnoga ukusa, naime reprodukcija vječne snage i ljepote, gdje je žena, mati, sestra i zaručnica posvećena i uzvišena u osobi jedne, u osobi *Majke milosti,* Majke slatkoga milosrđa, koja će nas braniti proti neprijatelju i spasiti na smrtnome času. Možda da dospijemo u tu Crkvu, gdje je potpuno razvijeno ono sve, što svatko nosi sakriveno u dnu svoje duše!“[38]) Kolika tragika u tom plemenitom srcu!

Katoliku pada na um kod ovoga ono, što naučava kršćanstvo, da je naime vjera velika milost Božja. Tko ju je odbacio, samo će je teško, teško opet zadobiti. To je također opomena onima, što se s vjerom lakomisleno igraju ljubakajući se s modernim duhom. Val je skepticizma silan. Kad se ozbiljni

ljudi gotovo očajno bore, da dospiju opet na blaženi brijeg vjere, što će biti s onima, koji se tomu valu lakomisleno predaju? Ne će li biti slični putnicima, što su se otisnuli na more u lađi bez krme, noću bez zvijezde? Nastane bura, uzburkano more baca ih amo tamo. Konačno val zgrabi lađu, lupi njome o stijene. Iza kako je prestao vjetar, leže na žalu uz brijeg razbite daske i među njima blijeda mrtva trupla. Tako će oni, što se lakomisleno otiskuju na more bezvjerske znanosti i filozofije, lutati među valovima sumnja, bez cilja, bez smjera, neznajući kuda ni kamo. Valovi života bacat će ih amo tamo, dok smrt ne izbaci blijeda trupla na brijeg vječnosti. Da u tim truplima nikada nije bila duša! Ali šta će da bude s tim lakomislenim dušama?

7. Na Božjem tlu.

Čovjek može da spozna prve istine o životu, no ako ih spozna moderni čovjek, on će težiti za savršenijom spoznajom. Tada pako ne će moći da mimoiđe kršćanstva i katoličke Crkve. Crkva stoji pred njim kao velika učiteljica narodâ, koja navješćuje svijetu samo jedno: evanđelje života. Kako da moderni čovjek usred kršćanstva razmišlja o smislu života, a da se nimalo ne obazire na to čudno evanđelje? Faust je već prinesao čašu s otrovom ustima, no spustio ju je začuvši iz vana zvonjavu i pjevanje.

Šta potmuli taj zuj, šta jasni glas
Svom silom staklo kida mi s usana?
Zar, mukla zvona, već svečani čas
Navješćujete uskršnjeg blagdana?
Zar poj utješljivi već pjevate, vi zbori,
Što s anđeoskih usana u noć grobnu ori
Poj jamstva, za nov zavjet dana?

Možda je i moderni čovjek čuo nebeske glasove evanđelja, ali s Faustom govori:

V'jest čujem, ali vjere nemam nikakove!

No ako iskreno i ponizno bude tražio istinu, naći će je Božjom milošću. I vjera je istina. U vjeri će oćutjeti istinitost kršćanskoga evanđelja, osjetit će u duši nov život i zaklicati će istinskije nego Faust:

Oj orite se, rajske pjesmice medene!
Potekla suza; zemljo, opet stječeš mene![39])

„Opet stječeš mene, zemljo Božja", — sav će sretan spoznati, da je opet na sigurnom tlu Božjem.

No odbaci li kršćansko evanđelje i Krista, tko zna, gdje će se zaustaviti! Vjera ili propast! to je očajni klik modernoga doba.

Tko je međutim već u katoličkoj Crkvi, na tlu Božjem, taj nikada ne može imati ma kakva opravdana uzroka, da drugamo ide tražiti istinu i nutarnju sreću.

I španjolskom filozofu Balmesu malo je trebalo, da zapadne u jaku struju modernoga skepticizma. No sačuvala ga je već sama duboka svijest, da mu bez vjere prijeti samo propast. Zato je usred valova ljudskih mnijenja ostao nepokolebivo na Božjem tlu.

Bilo je doba — tako pripovijeda *Balmes*[40]) — kad sam čvrsto vjerovao u znanost. Bila su me očarala imena, sjajni vijenci velike slave, što su krunili čela učenjakâ; zanijelo me neiskustvo i mladenački zanos. Veselo sam pozdravljao dan, kada ću da stupim u hram znanosti, kada ću se makar kao zadnji od njezinih učenika posvetiti njezinim tajnama. Ah! bila je to najljepša varka, što može da očara ljudsku dušu! Život čovjeka činio mi se kao život polubogova na zemlji; još se i sada sjećam, kako sam više puta dječjom zavišću u srcu upirao oči u prozore sobe,

gdje je stanovao neki posve običan čovjek, koga sam ja smatrao velikim učenjakom. Znanost prodire u bît svih stvari, otkriva prirodne tajne, otvara nove više svjetove, udiše uzduh najčišće svjetlosti, dijeleći duh učenjaka od njihovih tjelesa, da tako uživaju u predosjećaju nove budućnosti . . . to je bila moja vjera o znanosti i o učenjacima. Estetika im daje pravila o lijepome, uzvišenom, o ukusu, strastima, da time lakše i dublje upllivišu na duše slušatelja i čitalaca. Studij logike i ideologije daje im jasnu spoznaju, kako djeluje duh, kako se dolazi do istine. Matematika i fizika skidaju im koprenu, što zastire prirodne tajne. Čitava se priroda sa svim svojim čudesima mora da otvori očima učenjaka. Psihologija im daje jasne pojmove o ljudskoj duši, o njezinoj prirodi, o tome, kako je sjedinjena s tijelom, kako upliviše na tijelo i kako prima dojmove iz vanjskoga svijeta. Etičke, socijalne i političke znanosti pokazuju moralni svijet u krasnoj harmoniji, otkrivaju zakone socijalnoga napretka, dajući tako nepogrješiva pravila, po kojima se mora vladati državama. Ukratko: znanost mi se činila čudan talisman, a učenjaci ljudi visoko uzdignuti nad masom nesretnoga čovječanstva.

Isprazna varka!

Jedva što sam dospio u onu dob, kad treba raspravljati o nekim važnim pitanjima, rodio se u mojoj duši čudan nemir. Ništa me nije zadovoljavalo, ni ono, što sam slušao, ni ono, što sam čitao. Tješio sam se, da ću kasnije sve to razumjeti, kad budem imao pred sobom cio sustav, ugušujući tako sumnje, no ugušiti ih nijesam mogao.

Tada ne bih bio vjerovao, da ima ljudi, što su u životu mukom naučili jedva nešto više, nego što je lakoća govora o kojoj stvari, prigovaranje i odgovaranje, prouzrokovanje p l j e s k a kakvim napetim

govorom i svijetlim frazama. Mislio sam, da sve moje poteškoće, sve moje sumnje dolaze samo otuda, što sam odveć neiskusan, odveć premlad, da bi mogao shvatiti ono, što su mi govorili ti svake časti dostojni ljudi. Htio sam zato, da prije svega naučim umjetnost mišljenja i shvaćanja. Stari alkimisti nijesu s toliko revnosti tražili „kamen mudrosti“, kao što sam ja tražio tu umjetnost. No ni Aristotel, ni Raimundus Lullus, Descartes, Malebranche, Locke, Condillac, ni ne znam tko još drugi nije mogao ostvariti mojih želja. Ti ljudi sami među sobom nijesu se slagali ni razumjeli. Spoznao sam također, da je isto tako u drugim strukama ljudskoga znanja i došao sam do zaključka, da se treba oprostiti s lijepom iluzijom o znanosti! U mome je duhu počela revolucija i na zastavu sam stavio geslo: pereat svaki znanstveni auktoritet. Dakako da nijesam znao, šta bi stavio na mjesto oborena auktoriteta. Ako su ti časti vrijedni mudraci malo znali o tamnim životnim pitanjima, ja sam znao još manje, jer naime nijesam ništa znao. Ali pod dotadanji jaram nijesam htio te sam zapao u anarhiju.

No moj duh nije mogao mirovati. Počeo sam još revnije tražiti istinu. Nijesam mogao vjerovati, da je čovjek na zemlji osuđen na to, da ne spozna istine. Kogod će možda misliti, da sam sada dospio u potpuni skepticizam; da sam se usredotočio sam u sebi; da sam sumnjao, postoji li svijet oko mene, ekzistira li moje tijelo i da sam, bojeći se, da preda mnom ne zine prazno ništa, prihvatio se brže bolje Kartezijeve rečenice: C o g i t o, e r g o s u m. J e p e n s e, d o n c j e s u i s. Mislim, dakle jesam! Ne tako daleko nijesam bio dospio. Tako oduševljen za filozofiju ipak nijesam bio! Bio mi je poznat taj aksiom Kartezijev, nego meni se činilo, da sam baš tako

siguran, da postojim, kao što sam siguran, da mislim, da imam tijelo, da se gibljem, da osjećam svijet, što je oko mene. Takove sam sumnje pričuvao za kasnije, a u to sam doba imao iste misli i nazore kao i prije, izuzevši filozofske.

Izgubivši tako svoje filozofsko uvjerenje nijesam izgubio *vjerskoga*. Vjersko sam uvjerenje bio stekao drugim putem, vjerski su zahtjevi bili drugačiji i prije svega vjera me je učila ne samo, kako da budem učen, nego kako ću biti dobar. Da, vjera, što je ravnala mojim djetinjstvom, činila mi si samo još potrebnijom, što više imao sam poseban razlog, da je ne izgubim. Činila mi se ona jedina daska za spasenje na uzburkanom moru ljudskih mnijenja. Kad sam u časovima potpuno slobodoumno razmišljao o transcendentalnim filozofskim pitanjima, spustile su se oko mene tamne magle; nigdje nije bilo svijetla; samo u časovima zasvijetlilo je tu i tamo čudno svijetlo; no to čudno svjetlucanje nije mi pokazalo puta, nego je samo osvijetlilo ponore, što su zjali pred mojim stopama. Tada sam još jače osjetio želju, da sačuvam vjeru.

Sačuvao sam dakle katoličku vjeru kao najdraži zalog. Kad me je uznemirila ispraznost ljudske znanosti, kad su mi duh spopale sumnje, kad se svemir gubio pred mojim očima, kao što se gube lažne tlapnje lažnih glumaca, tada sam upro oči u vjeru i taj mi pogled dao nove snage i nove odvažnosti. Kad sam razmišljao u časovima o pitanjima, što opkoljuju moral poput nepoznatih mora, kad sam proučavao neshvatljive probleme ideologije i metafizike, kad sam se zamislio u tajne historije i sumnje kritike, kad sam promatrao čovječanstvo, kakvo jest, kakvo će biti u tamnoj budućnosti, tada su me katkada zastrašile čudne misli, što su najedamput izbile u mojoj duši

poput neznanih sablasti, što straše putnika na samotnim mjestima — no ja sam čvrsto vjerovao u Božju providnost i samo ona me je spasila. Ako prestaneš biti katolik — tako sam mislio i milost me je Božja krijepila u tim mislima — ako ne budeš više katolik, bez sumnje ne ćeš više biti ni protestant, ni židov, ni musliman, ni idolopoklonac, jednim ćeš dakle skokom dospjeti u deizam. Imat ćeš Boga, no ne ćeš više znati, otkuda si i kamo ideš, ništa ne ćeš znati o tajnama, što ih vidiš i osjećaš sam u sebi i u čitavom čovječanstvu, ništa o prekogrobnom životu, o neumrlosti duše, kao ni o tome, zašto je providnost osudila čovjeka na toliku beznadnu i neutješivu trpnju na zemlji, a to zato, jer ništa ne ćeš znati o boljem životu iza smrti, bit ćeš bez svakoga shvatanja velikih katastrofa, od kojih je toliko pretrpjelo čovječanstvo, od kojih i sada trpi i od kojih će uvijek trpjeti; sve zato, što nigdje ne ćeš nalaziti providnosti Božje i što radi toga nigdje ne ćeš nalaziti Boga; sumnjat ćeš, ima li ga ili ne, ako se direktno ne odaš ateizmu. A kad B ga nestane iz svemira, tada je svijet igra slučaja, slučaj riječ bez smisla, priroda zagonetka, ljudska duša varka, moralnost ništa, moral sam laž! To je logična, nužna i neizbježiva posljedica, sudbonosan zaključak, crn, nedokučiv bezdan, u koji nije moguće bez straha i groze gledati!

To je bio put, kojim bi morao logično ići, da sam bio napustio katoličku vjeru. Do tolike ludosti nijesam kanio dospjeti, takoga intelektualnog i moralnog samoubistva nijesam htio počiniti; nijesam htio da jednim momentom ugasim baklju, što bi mi mogla još rasvjetljivati kratki put života. Tako mi je ostalo veliko nepovjerenje u ljudske znanosti, ali također i čvrsta vjera. Nazovite to malodušnošću ili kako vam drago; ja sam uvjeren, da se radi toga

ne ću kajati na smrtnom času!

Znanost i praktični život imadu neke principe zdravoga razuma, koje čovjek nikada ne smije napustiti. To, što se protivi naravi, što bode naše srce, tako da najdublja naša čuvstva zavrište, to nije mudrost, to nije istina.

Vjerske sumnje mogu čovjeka uopće da zadovolje samo onda, kada je usred sreće zemaljske, kad pun zdravlja i života ne misli na onaj zadnji trenutak, u kome će se duh dijeliti od tijela i kad bude trebao da pođe u drugi život. No kad dođe opasnost, kad se pojave bolesti, glasnice smrti, javiti nam, da taj strašni trenutak nije daleko; kad budemo kao na dlaki visili nad ponorom vječnosti, tada skepticizam više ne umiruje čovjeka; ona lažna sigurnost, u koju se čovjek bio uljuljao, promijeni se u strašnu, tešku nesigurnost.

Tada skepticizam postaje strašan; čovjek moralno klonuo, traži tada svjetlosti, ali je ne nalazi; zove vjeru, ali vjera mu ne odgovara; zove Boga, ali Bog ne čuje tih zakašnjelih poziva.

Šta više i u običnom životu vjerski skeptik tisuću puta oćuti, kako otrov kaplje, kaplju za kapljom, na srce. Dođu trenutci, kada je čovjek umoran, kad mu se svijet gadi, kad mu je život teret, kada vrijeme ne odmiče. Smrtna umornost, strašno nezadovoljstvo spopadne tada čovjeka. Čemu sam na svijetu? Što imam od toga? Šta ću izgubiti ostavivši ovu zemlju? Današnji me dan ne može da zadovolji, kao što me nije zadovoljio ni jučeranji, a sutrašnji će biti takav, kao što je današnji. Srce želi uživanja, ali ne uživa, traži sreće, ali je ne nalazi; život slabi kao svijeća, u kojoj nema fitilja.

Vjerski je skepticizam jedna od najstrašnijih kazna, šta ih je Bog poslao čovječanstvu!

Kad mi ne bi jamčila — nastavlja *Balmes* — istinitost moje katoličke vjere Crkva, čiji božanski izvor dokazuje devetnaest stoljetni opstanak u tolikim poteškoćama, krv bezbrojnih mučenika, ispunjenje proročanstvâ, nepregledna množina čudesa, svetost njezine nauke, uzvišenost njezinih dogma, čistoća njezinoga morala, prečudnovata harmonija sa svim, što je lijepo, uzvišeno na zemlji, neizreciva dobra, što ih je učinila obitelji i ljudskom društvu, potpuni preokret, što ga u korist prave prosvjete proizvodi posvuda, kamo dosegne, propast, što svuda zavlada, gdje nje nema — kad me sve to, velim, ne bi navodilo da ostanem vjeran katoličkoj vjeri, ostao bih još vjeran, samo da ne izgubim unutarnjega mira, koga bez nje nigdje ne ću naći! Kamogod pogledate, posvuda vidite samo opasno grebenje, osamljene pustare, divlje gore. Tu je jedino utočište nesretnoga čovječanstva. Neka se samo pušta na valove, tko ima volju — zaključuje *Balmes* — ja ne ostavljam blagoslovljene zemlje, na koju me je postavila Božja providnost!

III.

SMISAO ŽIVOTA.

Kakav je odgovor vjere na pitanje života, da po njemu život promijeni izgled i da nesmisao života dobije smisao?

Vjera otvara novo obzorje duši. Vodi je onamo, kamo je već pokazao naravni um. Tu promatra život sa stanovišta besmrtnosti i vječnosti. I život dobiva dubok smisao.

Čežnja se za srećom činila bez svrhe. Tu se u vječnom sjaju blista svrha, što nas usrećuje. Ćudoređe i dužnost činile su se kao dvije tamne sile. Ovdje se pokazuju kao glasnici najviše ljubavi.

To, što se činilo da je život otrgnut od vječnosti, činilo se samo ograničenom pogledu. Bez obzira na besmrtnost, u svojoj zemaljskoj ništavosti. U svijetlu vječnosti cio se izgled mijenja. U ispraznosti spazi čovjek klice novoga, vječno mladoga života, a u prividnoj besmislenosti čudnovatu svrhu, što čezne za vječnim ciljevima.

1. Blažena čežnja.

Kako zasja sve, što se činilo mračno i teško, kad život osvjetle zrake vječnosti!

Život se činio tako težak. Vjera nam omili svu težinu slatkom spoznajom, da je život put u drugu domovinu. Mi smo na zemlji putnici, tuđinci i gosti, što se žure kući, a što je slađe od čežnje putnika za domovinom, što se već vraća, što se žuri, što gleda,

i ako još samo u duhu, lijepa domaća mjesta i svoj mili dom?[1]). Život je takva blažena čežnja.

Razumije se, da je život teško putovanje. Kao putovanje morem.

Teška je i opasna vožnja po moru. Često je uzburkano. Tada more buči i diže se udarajući o pećine i brijegove, izbacajući iz sebe školjke i alge, a predmete, što su na obali, odvlači za sobom. Takve su u životu bure, kušnje i borbe (Grgur Naz.). No nije daleko pristanište, pristanište mira i sreće. Brod plovi i plovi, i gle, život je za nama — praenavigavimus vitam —! Kao što se uz more gube livade i mjesta, tako su iščezli dani, i sada se pokazuje pred nama sretno pristanište. Tamo je domaći brijeg, tamo su naši dragi, tamo je kraj, za kojim je kroz sve dane čeznulo naše srce. O pristanište vječnoga blaženstva, kliče sv. *Augustin*. Blago onima, što s opasnoga mora života stignu Tebi, o Bože, koji si najsigurnije pristanište! Žurimo se, braćo! Čemu oklijevati? Pripravimo hranu, naša je lađa vjera i drvo svetoga križa, naše je sidro kršćansko ufanje. Pritegnimo konopce kreposti, raspnimo jedra ljubavi, molimo se za pogodne vjetrove Božje riječi, iscrpimo vodu grijeha sa dna našega srca. Naša pomoć neka bude milost Kristova, naš glas slatka pjesma Aleluja. Ne bojmo se! Valovi su svjetovne sile, no uzdajmo se, mnogo ih je već prebrodilo to more, mnogi su već u vječnoj i presretnoj domovini![2])

Život je kao veče uoči svetoga dana, kao bdjenje uoči vječnoga praznika.

Prvi su kršćani kod bdjenja probdjeli čitavu noć, postili su, molili i pjevali pokorničke psalme. No lagano je svanjivalo, pokornički su psalmi zamuknuli, srca su se prelijevala od veselja, oglasile su se himne našemu Bogu, miris se iz kadionica počeo

dizati, na oltaru se prikazao sveti dar, blagdan je svanuo. Tako je naš život samo predvečerje velikoga blagdana, bdjenje uoči blažene vječnosti. Na zemlji je mrak, no tamo na obzorju već sviće, sjene nestaje, magle se kidaju, dima nestaje, duša se budi, u tajinstvenoj daljini već sjaju zrake, sviće dan, v j e č n i d a n b e z m r a k a.[3])

Kako su lijepe i pune utjehe te misli o životu!

Beznadna bol ublaži se i postaje slatka. Razumljivi postaju drhtaji naše duše; to je težnja za nebeskom domovinom. Bol zadobije nutarnji smisao. „Boli, što nam tište srce, sile nas, da čeznemo za Bogom!" [G r g u r V e l i k i.][4]) Uzdasi su naše duše psalam iz sužanjstva babilonskoga, što žudi za domovinom u nebeskom Jerusalimu:

Uz rijeke smo babilonske sjedili i plakali
sjećajući se Siona.
Na vrbu usred zemlje
objesili smo harfe svoje.
I pitali su nas oni, što nas u sužanjstvo odvedoše,
za pjesme.
I koji su nas odveli bili, za himne:
zapjevajte nam koju sionsku pjesmu!
Kako da pjevamo pjesmu Gospodinu
u tuđoj zemlji!
Ako tebe zaboravim, Jerusalime,
neka bude zaboravljena moja desnica!
Neka zapne moj jezik na nebu,
ako se tebe ne budem sjećao,
Ako Jerusalim ne bude
prva moja radost![5])

Sub specie aeterni — u svijetlu vječnosti sve tegobe i borbe životne dobivaju vječitu vrijednost.

Sa stanovišta vječnosti prikazuje se ljudski život poput drame.

Svijet je pozornica, ljudi glumci.

Glumcu je zapravo svejedno, što igra, ulogu kralja ili prosjaka. Ne stoji do toga, što igra, nego kako igra. Tako je u životu. Ovaj igra ulogu cara, onaj vojskovođe, treći vojnika; u sumrak, kad je igra svršena, car više nije car, ni vojskovođa vojskovođa, niti vojnik vojnik (I v a n Z l a t o u s t i.)[6])

Veliki je španjolski pjesnik *Calderon de la Barca* izrazio tu misao u drami „E l g r a n t e a t r o d e l m u n d o". Pred nama se nalazi veliki igrokaz. Tu igraju ljudi, kraljevi i robovi, bogataši i prosjaci, vojskovođe i prosti vojnici, lijepi i ružni, pametni i glupi. Kad je igra svršena, maske spadnu. Žezlo i skrlet, mač i lovor, bogatstvo i ljepota, sve ostane u garderobi smrti. Svi stupaju jednaki pred ravnatelja i ravnatelj ih prosuđuje samo po vrijednosti rada, svakoga negledajući šta je, nego kako je igrao.

Život je poput prizora u tome velikom svjetovnom igrokazu. Njegovo je prikazivanje između zipke i groba, no svrha je onkraj groba. Past će zastor i počet će vječna zbilja života.

Život je ljudski borba, n o b o r b a z a v j e č n u p o b j e d u, utakmica za neuvelu palmu.[7])

Koliko je rada i napora, svladavanja i znoja, umjerenosti i suzdržljivosti trebalo p o b j e d n i k u olimpijskih igara! Kako je *Horac* već rekao:

Tko zaželjeni cilj bi doseći htio u brzome trku
mlad se vježba i muči, vrućini se uči i zimi
suzdržavajući se od vina i Venere.[8])

Apostol, uspoređujući naš život trkalištu, gledao je pred sobom amfiteatre, vidio slavlje onih, što su se kao pobjednici vraćali sa igara. Tada su se još slavile i olimpijske igre.

Kad se približavao čas ollimpijskim igramma, u svim je grčkim zemljama vladao Božji mir. Za sve su

Grke nastupili praznici. Sa svih su strana hrlili hodočasnici u Olimpiju. Neugasiva ih je želja tjerala da idu gledati olimpijske pobjednike. Kako im je zakucalo srce, kad se njihov miljenik približio označenom cilju. Pobijedio! Svečano je istupio iz redova pred predsjednika igara i suce. I oni su mu u nazočnosti čitavoga naroda dosudili pobjednički vijenac. Zlatnim je nožem narezao dječak grančica od izabrane posvećene masline. Od njih su spleli vijenac, ovili pobjedniku čelo vunenom vrpcom i položili mu maslinov vijenac na glavu. Pripravili su tada dar u znak zahvale, pobjedniku su se u čast priređivale velike gozbe, pjevali mu Pindarove ode, a glumci su razglašivali njegovo ime. Od usta do usta širila se njegova slava po svim zemljama. Na povratku kući rođaci su oborili gradske zidove, zborovi su ga s himnama dočekali, vodeći ga kao pobjednika u presretno rodno mjesto. Olimpijski je vijenac bio Helenima simbol najviše sreće na zemlji.

Takva je borba, samo za ljepši vijenac, i ljepšu palmu, naš život na zemlji. Koliko puta govori Sv. Pismo o pobjedničkom neuvelom vijencu vječne slave![9]) Zato je *Tertulijan* doviknuo mučenicima: „U koristan ste se boj upustili. Vaš je sudac Bog, vaš predsjednik Duh Sveti, vaš vijenac vječna slava. Iskušavaju vas i muče. Ali i ravnatelj borbâ (olimpijskih) kuša također borce: uzdržavati se moraju od uživanja; prisiljavaju ih, umaraju i muče; što su se više trudili, tim se više nadaju, da će pobijediti".[10])

Neka dakle život bude težak i mučan, to hrabre i kreposne borce čeka sreća i slava, s kojom se ništa na zemlji ne može usporediti! — —

Život je vigilija (bdjenje) vječnosti, putovanje u domovinu, vožnja u pristanište mira i sreće, borba za pobjedu i slavu, drama, čiji je svršetak u slavi onkraj groba.

Ovo naziranje rasvjetljuje zlatnim sjajem tmine života. Bolest ne uklanja iz života, ali je miri i ublažuje; ne rastjerava tugu, ali uklanja o č a j: ne sprečava nesreće, ali ulijeva u srce utjehu slatke nade.

Sama smrt, „najstrašnija od svega strašnoga", kako ju je nazvao najveći poganski filozof, postaje mila u svijetlu toga naziranja. Smrt ne uništava života nego ga ovjekovječuje. Dolazak je u pristanište mira. Završetak „tegoba i bojeva". Smrt nije više smrt, nego rođendan vječnoga života.[11])

2. „Kad bi stvari umuknule" . . .

Vječni je život usrećujući cilj, na koji pokazuje vjera.

Cio je zemaljski život bio samo čežnja za tim ciljem. Već naravni um spoznaje, da se ta čežnja može smiriti jedino u besmrtnom životu u vječnom blaženstvu. Krščanstvo je pokazalo kao cilj čežnje blaženstvo, što nadilazi sve predodžbe i pojmove. Bog je sam naše blaženstvo, kaže krščanstvo. Jednostavna riječ, ali njena je sadržina beskonačna, i samo tepajući kuša je riječ da izrazi. Baš je tako n e i z r e c i v o i neopisivo i blaženstvo.

Jeste li već kadgod bili sretni u životu bar za kratak čas? Kako vam je bilo? Sami ne znate kako, samo to znate, da se izreći ne da. Neka milota, neka slast razlila se vašom dušom, da si ništa više nijeste željeli na svijetu, doli vječnosti, duboke, duboke vječnosti. No što je bila ta sreća u poredbi s blaženstvom, koje je istinski cilj našega života? Niti predosjećaj, ni prolazan tren, samo naslućivanje daleke, daleke, lijepe, zlatne realnosti. Sreća je neizreciva. Srce čezne, čezne za rajem, a mnogo —

„mre, što ne umire",

kako je lijepo rekla sv. *Terezija*.[12])

Sreća je neizreciva. Možete li si predstaviti Beskonačno? Predstavite si sva prolazna bića i svu njihovu dobrotu i ljepotu, složite to u savršenost, sva ta savršenost ne će još biti Beskonačno. Beskonačno je visoko nad svim, što prolazi.

Tako je isto i s blaženstvom. Zamislite si sve, što je na zemlji lijepo, zamamljivo, što nas usrećuje, sjedinite to u jedan sat blaženstva, ali ni taj sat ne će biti ni trenutak blaženstva, koje je istinski cilj naše čežnje. *Prešeren* je lijepo rekao, da je na zemlji po oltarima utisnut „sled sence zarje unstranske glor'je".* [3]) Takav je trag nebeske sreće: sva sreća, sva blaženost, sva olimpijska slava na ovoj zemlji. Kad bi iz neprolazne vječnosti prosjalo za tren rumenilo nebeske slave i kad bi to rumenilo bacilo samo sjenu svoju na zemlju, i te sjene nestalo, bio bi još i trag te sjene čarobniji i više bi nas mogao usrećiti nego sve, što je najveće na zemlji.

Sve, što se govori o blaženstvu, može dakle biti samo u primjerima i poredbama govoreno. No svaki primjer i poredba, što govori o sreći, baš zato i kaže nešto, što je istina u blaženstvu, ali samo u svojem netaknutom i čistom savršenstvu. Jer savršena sreća sadržava u sebi sve, što usrećuje.

Pomislite, što je lijepo, slatko, što nas usrećuje, sve je to u blaženstvu, samo neizrecivo čišće i savršenije!

Zato se Sv. Pismo, da nam što bolje predoči blaženstvo, služi najrazličitijim primjerima i poredbama. Žalosnima govori tako jednostavno lijepo: „I Bog će obrisati sve suze i smrti više ne će biti i ne će više biti tugovanja, ni vapaja, ni bolesti, jer što je bilo, prošlo je".[14]) Siromašnima ocrtava gozbu na vječnoj

---

* sled = trag; zarja = rumenilo zore.

svadbi nebeskoga Zaručnika; poniženima neprolaznu slavu; onima, što čeznu za spoznajom istinu, ne više u slikama i prilikama stvari, nego onakovu, kakva jest, licem u lice; onima, što mir žele i pravednost, kraljevstvo pravde, kad Bog bude u svemu sve; srcima, što ljube neizmjernost Božje ljubavi, kad duša u ljubavnom zanosu bude čeznula kao zaručnica u Pjesmi nad pjesmama:

Opkolite me cvijećem,
obaspite me jabukama,
jer od ljubavi ginem.[15])

Sv. je *Augustin* stajao nekoć — tako pripovijeda u svojim „I s p o v i j e d i m a" — naslonjen kraj samotnoga prozora u Ostiji kraj Tibera sa svojom majkom Monikom. Razgovarali su se o vječnome životu.

„Kad je naš razgovor došao dotle, da najveća ćutilna prijatnost u najvećem sjaju ljepote i slave, što se može da zamisli među tjelesnim tvarima, ne samo da nije bila dostojna poređivanja, nego ni ne zasluživa da ju se spomene samo, obrnusmo se sa sve većom čežnjom svojih srdaca Biti samoj: pređosmo stupanj po stupanj sva bića tjelesna i nebo samo, otkuda sja sunce, mjesec i zvijezde na zemlju. I razmišljajući, sami u sebi smo se dizali sve više i više govoreći o tebi u srcu i diveći se tvojim djelima. I dođosmo do svojih duša. No digosmo se i nad njih, gore, gore, da dosegnemo p o d r u č j a neprolazne savršenosti . . . gdje je život istina, po kojoj je sve, što jest, što je bilo i što će biti, istina, što samo nije nastala, nego je onakova, kakva je uvijek bila i kakva će uvijek biti ili bolje reći: koja nije nikada bila, niti će biti, nego samo jest, jer je vječna; jer, što je bilo i što će biti, nije vječno. I govoreći tako

o njoj i želeći je vruće, digosmo se tako, da je osjetismo malo s čeznućim srcima, no uzdahnuvši moradosmo pustiti te ‚vrline duha' i vratiti se ljudskom razgovoru, jer razgovor počinje i svršava se . . .

Govorili smo si: Kad bi zamuknula buka svijeta, kad bi zašutjele sve predodžbe zemlje, vode i zraka; zastali stožeri; ušutjela duša sama i dignula se nad sebe, ne misleći na se; kad bi nestalo sanja i slika mašte, svega govora, svih znakova i svega, što je prolazno; kad bi sve to umuknulo (jer ako bi ko slušao, čuo bi kako mu te stvari govore: ‚nijesmo se same stvorile, nego mi smo stvorene od onoga, koji postoji vječno'), kad bi dakle te stvari umuknule i prisluškivajući obrnule se k njemu, koji ih je stvorio, pa da nam on sam govori, ne po njima, nego po sebi samome, da njegovu riječ slušamo, ne s riječju izrečenom jezikom, ni anđeoskim glasom, ni gromom iz oblaka, niti slikama i poredbama, nego da nam on sam, koga ljubimo u njima, govori bez njih i kad bi njega samoga bez tih stvari slušali i kao što smo se sada dignuli i brzim poletom dotaknuli vječne istine, što je iznad svega, kad bi to trajalo, a iščezlo sve drugo i drugačije gledanje, pa ta istina potpuno osvijetlila duh, napunila ga i obuzela dubokim nutarnjim veseljem, da život bude vječno takav, kakav je bio onaj tren spoznaje, za kojom smo tako uzdisali: — ne bi li to bio vječni život?

Tako smo govorili, i ako možda ne ovim riječima. I prazan se i ništav činio nama cio svijet i njegovo veselje. Tada je mati govorila: Moj sine, mene više ništa ne veseli na svijetu. Ne znam, šta da radim i čemu sam još na svijetu. Za me ovdje nema više nikakvih nada. Jedino radi čega sam željela, da još živim, to je bilo, da vidim tebe kršćanina i katolika. Bog mi je dao još više. Odrekao si se svake svjetske sreće i postao potpuno sluga njegov. Šta da radim više ovdje?"[16])

3. **Najviši cilj.**

Život za sreću i blaženstvo nije cio smisao života.

Da li ste pokušali kadgod prodrijeti u skrivene tajne Božje prirode? Zar ne, svagdje ste vidjeli čežnju za slašću i radošću? Ugodna prijatnost zlatna je nit čitavoga djelovanja u svemiru. No nijeste li opazili i to, da ta slast i radost nijesu sve i ne prvo?

Narav ima svoje ciljeve, koje hoće da postigne djelovanjem bića samih. Da te ciljeve postigne, a da pri tom ne čini nasilja bićima, dala im je sklonosti i pridružila djelovanju za te ciljeve i ciljevima samim ugodnost i slast.

Naravi nije na pr. slast materinstva cilj, ali cilj joj je materinstvo kao nježna i požrtvovna skrb za dijete, za porodicu. Da taj cilj postigne, narav je pridružila materinstvu neku čudnu slast, ispunila materinstvo slatkom ljubavi. Tako je posvuda. To je zapazio već i *Aristotel,* to priznaje i moderna biologija[17]). Utjeha, radost i slast udio su određenoga djelovanja i svrhe. Upravo naravno je, da svako svrhovito djelovanje, kad postigne svrhu, nekako počine, a taj je počinak združen s ugodnošću i srećom. *Aristotel* je radost uspoređivao životu, koji cvate. Kao što je život u svom cvatu poput sretna smiješka, tako je nasmijana sreća, kad je postigla svrhu, poput potpunoga rascvata.

Što opažamo u fizičkom životu Božje prirode, to je istinito i u ljudskom životu. Sreća nije najveća svrha života, nego je poput nasmijanoga rascvata ljudske savršenosti, kad postigne tek u svrsi svoj vrhunac.

I uistinu u našoj duši ne živi samo čežnja za srećom. Pokraj te misli djeluje u duši još druga sila. Čežnja za srećom nuka čovjeka, da misli, kamo ide život, da razmišlja o svijetu, o sebi i o ciljevima života. Goni ga, da traži sreće i da je kuša zadobiti. A kad silom toga nagona razmaše svoje sile, uvjeri se doskora, da nije prvo sreća, nego da je prvo krepost, a sreća da je dio kreposnoga života.

Čovjek oćuti dužnosti.

U duši čovjeku govori nutarnji glas, veleći mu, šta smije, a šta ne smije, zapovijeda mu, što mora, zabranjuje, što ne smije. Kad ga čovjek slijedi, obuzme ga neko tiho zadovoljstvo; kad ga ne slije'i, muči ga svijest krivnje i kajanja. Kad ga sluša, veseli se životu; kad ga ne sluša, stidi se u duši sama sebe. Kad prihvati njegove zapovijedi, život dobije smisao i vrijednost; ako ih odbaci, promijeni se život u besmislenu ispraznost.

Taj je glas u duši nadasve istinit. Ništa ga ne vara, niti podmićuje: ni moć, ni slava, ni bijeda, ni nevolja; ni smijeh ni plač; laskanje kao ni preziranje; drzovitost kao ni očaj. Čini se možda katkada, da ga je podlošću čovjek ugušio. No ne govori li mu tada u duši, da je podlac? ne srami li se taj čovjek sam sebe, i ako za njegovu podlost nitko ne zna. Čovjek može da ga galamom i krikom za tren uguši. Ali buka utihne i u samoći i tišini on se opet javi.

Šta je taj glas? Razum ima samo jedan odgovor, a taj odgovor potvrđuje i kršćanstvo. Glas savijesti glas je Božji u našoj duši. Savijest je glasnica Božjega zakona. Božji je zakon najviši životni zakon, koji daje životu najdublji smisao i vodi ga najvišemu cilju.

Već je *Demokrit* (470.—370. pr. Kr.) gledao u čitavom svemiru, a i u ljudskoj duši, opći svjetovni zakon, što vlada svime. A još prije njega slutio je

Empedoklo (490.—430. pr. Kr.), da je taj zakon zakon višnjega Uma. Jasno je pak rekao *Sofoklo* (497.—406. pr. Kr.), da je iznad svih ljudskih zakona „nepisani vječni zakon", koji jedini daje ljudskim zakonima snagu i valjanost i koji čovjeku mora biti svetiji od svih ljudskih volja, miliji od života. To je u tragediji „Antigona" ono prekrasno, klasično mjesto.

Tiran je Kreon zovnuo Antigonu preda se, jer je pokopala truplo brata Polinika, koga je tiran pod smrtnu kazan zabranio pokopati.

Kreon: „Reci mi, no kratko, da li si znala za proglas, kojim je to zabranjeno činiti".

Antigona: „Znala. Kako da ne? Ta bio je poznat".

Kreon: „I ti si se usprkos tome usudila taj zakon prekršiti?"

Antigona: „Ta Zeus mi nije toga zabranio; niti je takvih zakona dala ljudima Pravednost, što stanuje u podzemlju među bogovima. Nikako nijesam mislila, da bi tvoji zakoni imali takvu moć, da bi ti, koji si smrtan, mogao kršiti nepisane i čvrste zakone bogova. Jer oni nijesu od jučer ili danas, nego od nekad žive i nitko ne zna, otkuda su proizašli. I nijesam htjela, da bi me iz straha pred voljom kakvoga čovjeka stigla kazan kod bogova. Da ću umrijeti, dobro sam znala, i kad ti to ne bi bio naložio Ako pak prije vremena umrem, smatram to samo dobitkom".[18])

Među Rimljanima bio je opet *Ciceron*, koji je ozbiljno upozorio na vječni Božji zakon kao prvi izvor svih prava i dužnosti, svih ćudorednih spoznaja i ljudskih zakona. Samo po njemu možemo suditi, šta je dobro, a šta zlo. Toga zakona nijesu izmislili ljudi — inače bi mogli izmisliti, da je i preljub činiti dobro, krivotvoriti oporuke i otimati — no taj je zakon „nešto vječno", vječna mudrost, koja zapovijeda

i zabranjuje, „volja višnjega Boga“. Prije nego su bili priznati ljudski zakoni, vladao je već u duši vječni zakon, i ljudski su zakoni samo tada doista zakoni, kada se slažu s vječnim Božjim zakonom. Tko to poriče, lud je. Iz toga zakona proizlazi dužnost, od njega potječe pravednost, za koju je čovjek rođen. Jer čovjek je uistinu čovjek samo po kreposti.[19])

Drugi je Rimljanin, pjesnik *Juvenal* (60.—140. po Kr.), napisao još istinitije riječi, slične riječima Sofoklove Antigone: „I kad krepost traži život, ne smiješ života više cijeniti od kreposti. Grijeh je, veliki grijeh, o tome budi uvjeran, radi života zabaciti pravednost, zabaciti ono, što jedino daje životu smisao i vrijednost!“[20])

U tim rečenicima starih mislilaca sačuvala nam se naravna spoznaja o najdubljem smislu i najvišem cilju života.

Ćudoredna je svijest u duši svijest Božjega zakona i taj je zakon izraz Božje volje. Božja pak volja nije drugo do ljubljenje najviše istine i pravednosti. Jer je Bog *A* i *O*, prvo biće, početak i cilj svega, što opstoji, prva je i najviša istina i pravednost, da sve stvari to priznaju i da to prizna i čovjek. Ostala priroda sama po sebi svim svojim bićem i razvojem priznaje tu prvu istinu. Time, što opstoji, veli, da je od Boga; time, što se razvija, da teži za Bogom, jer je cio razvoj težnja za opstankom i usavršivanjem; a sve, što je stvoreno i što se usavršava, dio je Božje savršenosti. Čovjek je slobodan, zato to priznanje može poreći. Može samoga sebe i svoj napredak da stavi na mjesto Božje kao prvo i najveće. Dakako, da bi to bio najveći zločin protiv istine i pravednosti, a jer samo istina i pravednost može čovjeka usrećiti, također i najveća nesreća za samoga čovjeka. Zato, da bi ga Bog potsjećao na

svetost istine i pravednosti, a ujedno i na neizmjernost zbilje, upisao mu je u svojoj ljubavi taj zakon u dušu i srce. To je onaj uistinu kategorički imperativ dužnosti, što se javlja u duši. Taj zakon ne sili čovjeka — Bog ljubi slobodu i poštuje ju! — no zove ga u valovlju strasti, pokazujući mu gore. Zato je i *Kant* spoznao, koji toga glasa u duši inače nije potpuno shvatio, da se duša toliko digne, koliko prizna nad sobom taj sveti ćudoredni zakon. Kad se čovjek oslobodi egoizma, ne može se već da nagleda predivne ljepote i svečane veličine ćudorednoga zakona. Zato nije čudo, što pred njegovim glasom i najdrskiji zločinac strepi i da čovjek, koji imalo poštenja ima, radije sve podnese nego to, da bi se morao pred ćudorednim zakonom sam sebe sramiti i prezirati se. I ako je život za nj izgubio već svaku zanimljivost, živi samo zato, jer to zahtijeva dužnost.[21])

Ćudoredni zakon govori samo ono, što mora da bude. Bog ne može htjeti da ne bude *A* i *O*, početak i svrha svega, što postoji. Ako nazovemo objavljivanje i priznavanje te istine u prirodi slavom Božjom, tada je slava Božja najveća, apsolutna svrha svemira, a također i najviša svrha ljudskoga života.

Život je u službi te svrhe služenje Bogu, zato možemo reći, da je najdublji smisao života: služiti Bogu.

Međutim je sve, što opstoji na svijetu, također i sva spoznaja i sva ljubav, nesavršeno i nepotpuno, te čeka i nada se svome usavršenju i upotpunjenju u posmrtnom životu. To usavršenje i upotpunjenje bit će u sjedinjenju s Bogom u potpunoj spoznaji i višoj ljubavi. A kao što nas svrha trajno usrećuje, tako će najviša životna svrha biti najveća sreća.

Te je velike istine zdravoga razuma kršćanstvo

potvrdilo i još dublje razvilo.

Najdublji je smisao života, veli um, služenje Bogu, jer time čovjek služi najvišoj svrsi. *Aristotel* je rekao: svrha je čovjeka postajati sve više i više čovjek.[22]) To je jedno te isto. Čovjek je sve više i više čovjek, što više u sebi obrazuje i oplemenjuje čovječnost. A sva plemenitost ljudske naravi teži s ćudorednim zakonom prema gore, prema Bogu. Čovjek se tim više usavršuje, što više ispoljuje u sebi i u svome životu Božju istinu i pravednost. No to nas vodi još dalje. Spoznanjem i ljubavlju postaje biće slično spoznanome i ljubljenome biću. Misli o niskim stvarima, podle misli, ponizuju nas, visoke nas misli dižu. Zato možemo reći, da je svrha čovjeka postati što sličniji Bogu. Ta sličnost s Bogom počinje već ovdje na zemlji spoznajom i ljubljenjem Boga, spoznajom i ljubljenjem Bića, koje je izvor svake istine, dobrote i ljepote, prauzor svih uzora. Usavršiti će se i upotpuniti u blaženoj besmrtnosti.[23])

Ovdje preuzimlje misli zdravoga razuma kršćanstvo, navješćujući još daleko veću sličnost s Bogom. Po nutarnjem preporodu u Bogu ta je sličnost s Bogom već na zemlji nešto Božje, premda će vrhunac dosegnuti u životu poslije smrti. Tu će duša izgarajući u Božjoj svjetlosti uronuti u samo Božje bistvo, koje će je obuhvatiti i učiniti sebi sličnom. Ta tajna sličnost s Bogom promijenit će svojom tajinstvenom moću tada i tijelo i uzvisiti ga. A kao što je s prirodnom savršenošću združeno zadovoljstvo, tako će se iz te najveće savršenosti razliti u dušu neizrecivo veselje, koje kršćanstvo navješćuje kao vječni život.

Tako su se svrhe i svrhe opet ujedinile. Jedna je najviša svrha: *Bog*. Ljubiti Boga, to je čovjeku najveća dužnost, no ujedno i najveća sreća. Ćudoredna svrha života ujedno je sreća života. Svrha je Bog, a

iz Boga s a svijetlo i to su svijetlo nebesa: svijetlo uma, kaže *Dante*, puno ljubavi, ljubav puna veselja, veselje, što nadilazi sve slasti![24])

4. Sumnjâ nestaje.

Životna se zagonetka bistri, sumnjâ nestaje. Vječnost daje životu beskonačno značenje i neizmjernu vrijednost. Život je življenje za najviše.

Moderni se čovjek ljuti, što je slava Božja najveći životni cilj. No to je isto, kao da bi se ljutio, što nije sam bog. Nije, pa nije! Život ipak mora da bude istina, a ne laž! Uostalom, zar se proljeću oduzima ljepota, kad se prizna, da su svi njegovi vrući uzdasi, sve cvijeće i pjesme, sva slast i radost poput himne Božjemu suncu? Zašto bi se ljudskome životu oduzela ljepota i ugled, ako se prizna, da nije on najveće, ali da je iz najvećega i za najveće?

Tolstoj je bez sumnje bio slobodouman duh, pa je otvoreno izjavio: „Smisao je života služiti Bogu... Život sam sebi nije svrha. Život je besmislen, ako nije služenje Bogu, ispunjavanje volje Božje... Vrlo je obična pogrješka misliti, da je svrha života u službi čovječanstvu. Naravno, kad služimo Bogu, služimo ujedno i čovječanstvu... Pravi je život samo onda, kad čovjek živi po savijesti. Savijest je najveći životni zakon. A zapovijedi su savijesti ono, što kršćanstvo naziva „volja Božja". Zato je smisao i odgovor na pitanje: čemu čovjek živi i kako da živi, da ne izgubi pravo na život, taj, da čovjek ispunjuje volju Božju, koju mu dojavljuje savijest! Ispunjujte samo volju Božju, a inače ništa ne tražite, ništa!" Možda već donekle panteistički, ali u biti istinito kaže na drugom mjestu: „Jedina je pametna svrha čovječjega života: ispunjavati Božje zapovijedi, zapovijedi savijesti i naše više naravi (što je jedno

te isto.) Kad to prikažem vremenski, velim: živjeti tako, da dušu pripravim za odlazak u bolji svijet; kad to prikažem izvan vremena: združiti svoj život s nezapočetim i nevremenskim početkom svega života, s dobrom, s ljubavlju, s Bogom".[25])

Neznajući i nehotice priznaju to i oni moderni, kojima je raditi oko toga, da na zemlji zavlada kraljevstvo istine i pravednosti. Jer je Bog Istina i Pravednost, sve istinsko, tako i rad, može faktički imati samo taj smisao, da bude sve više i više spoznavana i priznavana Božja istina, da se svi sve više i više ravnaju po zapovijedima ćudoređa, koji su izraz Božje volje u duši, da u srca sve više i više dolazi Božje kraljevstvo ljubavi i pravde, a time veselja i mira. No šta je to nego ono, što čine i mole kršćani: Oče naš, koji jesi na nebesima, sveti se ime tvoje, dođi nama kraljevstvo tvoje, budi volja tvoja kako na nebu tako i na zemlji? Šta je to nego postaviti kao najvišu svrhu Boga i slavu Božju?

Nekima se čini, da bi život, koji bi se ravnao po takvim izjavama, bio samo pasivan život, a a k t i v a n ne. Na to odgovaramo: kad bi život bio samo čežnja za nebesima, moguće. Bilo je filozofa, no ne kršćanskih, što su vrijednost života i cio njegov smisao mjerili jedino po uživanju. Hedonistima su ih zvali (hêdonê grč. naslada). Takvo je naziranje dakako sebično i nedostojno čovjeka. I uživanje može da bude u protuslovlju s dužnošću, a tada je nemoguće, da čovjeka istinski usreći. A tko govori o dužnostima, o služenju Bogu, o heroizmu, koji žrtvuje, kad treba, i život, taj ipak ne pokazuje pasivnost, nego najveću aktivnost! Krepost nije znak slabosti, nego naprotiv snage, a krepostan život nije znak nerada, nego neumornoga rada, koji sve pobjeđuje.

Istina je, da je u životu najveće ljubav; no ljubav

je Božja djelotvorna. Iz Božje ljubavi izvire čovjekoljublje, požrtvovnost, heroizam. Zatvorite srca pred Božjom ljubavlju i u srcima će uvenuti najljepši cvijet čovječnosti! Što ostane, to je egoizam. Ako još ima štogod ljubavi prema drugima, to je više samo nagon, kao što ga je priroda dala i životinji; a ostalo, što je dobro, sve je izblijedilo, bez snage i topline čiste nesebične ljubavi!

Da kršćanska filozofija života nije n i k a k a v lakoumni hedonizam, bit će odmah jasno, ako pogledamo, kako na pr. prosuđuje s p o l n i ž i v o t.

I čovjek je fizičko biće i kao takav ima pravo na naravne ugodnosti, što ih priroda razlijeva po predmetima, da slašću privlači stvari na vršenje svojih ciljeva. I spolnom životu, koji ima tako silno značenje za očuvanje vrsta, pridružila je priroda uživanje. Budući da je čovjek slobodno biće, slobodan je i tu. Životinju vodi samo nagon, čovjeka ne. No ako je čovjek slobodan, nije mu zato još slobodno odavati se uživanju čisto hedonistički, samo radi uživanja. Priroda nije silom zabranila životinjska uživanja, no dala mu je razum, s razumom naravni zakon i ćudorednu svijest. Ćudoredna svijest čovjeku veli, da spolni život ne smije nikada biti u nesuglasju s ciljevima prirode. Što se s tim ciljevima ne slaže, to je nemoralno i zato se također protivi plemenitom dostojanstvu čovjeka. Spolna ljubav može biti samo gola pohota i zato bitno nemoralna. Može da bude i više nego to, ali još uvijek nemoralna, jer je još uvijek u nesuglasju sa socijalnim n a m j e r a m a prirode, koje za sreću čovječanstva traže, da ljubavno združenje bude trajno ć u d o r e d n o združenje vjernosti. Može da bude i plemenito združenje, koje stoji također u sjedinjenju srdaca, posvećeno u vječnoj vjernosti. Samo takova je ljubav u suglasju s ćudoređem i samo u takovoj

ljubavi radost je oplemenjena.

Tako ozbiljno shvaća spolni život kršćanska filozofija.

Za Kantom kršćanska filozofija ne može da ide. *Kant* pretjeruje. Njemu djelovanje nije moralno, kad ne proizlazi jedino iz poštovanja prema dužnosti, nego možda i iz ugodnosti, iz zadovoljstva, koje prouzrokuje ispunjavanje dužnosti. Već je *Schiller*, inače sam kantovac, ismijao tu nenaravnu bešćutnost u svojim „Ksenijama“:

Brige savjesti.

Rado pomažem prijateljima, samo šteta što to s veseljem činim,
silno me zato boli, da me krepost ne vodi.

Odgovor.

Drugoga savjeta tu nema: gledaj da ti omrznu,
zatim s gnjušanjem čini, što nalaže dužnost![26])

Kršćanskoj filozofiji života zakon Božji zakon je ljubavi, koji ne pokazuje samo puteve kreposti, nego ujedno i sreće. Zato nije samo ozbiljan, nego je također onima, što ga s ljubavlju srdaca svojih prigrle, izvor najčišćega veselja.

Kršćanski je nazor istodobno mio i silno ozbiljan. Kako da po tome nazoru život ne bude ozbiljan, kad par časova odlučuje vječnom sudbinom? No mračno-strašna je ta zbilja samo onima, koji ne će na put k Bogu. Za njih je pomisao na smrt kao strašan očaj.

U Sienkiewiczevom romanu „Bez dogme“ kliknu, inače do skrajnosti skeptični Leon Ploszowski, kad ugleda mrtva oca: „Čovjek bi poludio, kad pomisli na smrt!“ Poludio? Da, ne bi bilo čudo. Život bez smisla i svrhe, a u duši neizbježiva spoznaja, da bi život morao imati svrhu — praznina minulih dana, beznadnost budućih, a onda — — onda nešto

strašno. Sklopiš oči, pogledaš, moj Bože! Gdje sam? — — Gdje je zemlja? gdje je tlo? gdje sam ja? — — Šta je to? ta neprolazna vječnost? ta slutnja nečega vječnoga? taj sjaj? taj dah? ta sila? — — Tko poziva na odgovornost? — Sve je gluho, sve šuti — a ipak netko zove na odgovornost! — A tko me tuži? — Sve je gluho sve šuti — — a ipak netko me tuži! Tuži me radi života potraćenoga, izgubljenoga; pogaženoga — — Tuži me radi života praznoga, besmislenoga, besciljnoga — — Tuži me radi života ciničkoga, frivolnoga, podloga — —

To strašno spoznanje još se više, neizmjerno smrači, ako nije samo vlastiti život bio potraćen i oblaćen, nego je svojim uplivom bio i propast za druge. Svaki je čovjek svojom osobnošću tajanstveno središte, s koga se neprestano šire dobri i zli utjecaji na bližnje. Nije odgovoran za sve, ali svakako za premnoge. Pogledom, riječju, činom može da prouzroči neizmjerno štete, jer onaj, na koga neposredno upliviše, također je takvo središte i tako se upliv širi dalje i dalje. Sjetimo se samo, koliko zla učini katkada jedna jedina sablazan! Čitava se generacija zna katkada povesti za uplivom jednoga trenutka.[27]) Kako je istinito, što je rekao *Schiller:*

Proklestvo je to zloga djelovanja,
da se zlo iz zla koti bez prestajanja.[28])

S ovom je strašnom zbiljom u vezi i kršćanska dogma o paklu.

Kad bi planeti bili slobodni, pa koji od njih slobodno porušio veliki zakon gravitacije, otrgnuvši se od sunca, ne bi li sam bio kriv, kad bi iza toga bez cilja lutao u vječnome mraku? Zakon je gravitacije u kraljevstvu dušâ ljubav. Ako je čovjek svojim životom odbacio svijetlo Božje i ljubav Božju, tada

je u vječnosti za nj samo tmina i pustoš. Svijetlo se sakrilo, ljubavi je nestalo. A u tome baš i jest bit pakla, kao što je blaženstvo u svijetlu i ljubavi.

No za one, što su dobre volje, kršćanski je nazor o životu pun milote.

Boga ljubiti može svatko, zato život ima smisla za sve. Bogat, slavan, ljubljen ne može biti svatko, no Boga ljubiti svatko može. I siromašni, zaboravljeni, prezreni mogu Boga da ljube. Niti spol, niti stalež, niti trajanje života ne odlučuje tu; vrijednost života daje život, koji gori u ljubavi, kao što gori vječno svijetlo pred oltarom. U tome je utjeha, odvažnost, tu snaga nevoljnih, slabih i bijednih. Kršćanstvo nije oholi aristokratizam kao moderni nietzscheanizam, koji uči, da je život vrijedan života samo za nekolicinu s brutalnom silom.

Kršćanski nazor o ćudorednom smislu života razjašnjava s nove, upravo prekrasne strane i bol samu.

Bol, bijede u životu, trpljenje nijesu više samo zlo, koje moramo svladati, da se dovinemo sreće i blaženstva, nego bol ima i svoje ćudoredno značenje. I u bolesti možemo da ispunjavamo volju Božju, i u boli se možemo da usavršavamo. Boli su kao udarci, kojima Božanski Umjetnik kleše sa našega bića ono, što je još vržavo, hrapavo i ružno. Šta škripiš? pitao je atenski kipar mramornu gromadu, iz koje je klesao kip za Parthenon. „Škripim, jer me tako nemilosrdno tučeš, ne vidiš li razbijenih komadića, razbacanih po tlu?“ „Glupa gromado! zar ne možeš da shvatiš, da ne možeš doći na časno mjesto u hramu, ako te ne dotjeram i ne pretvorim iz gromade u kip?“[29])

Tim ćudorednim značenjem trpljenja pobija *Tolstoj* i samoubistvo kao nemoralno. Prva zadaća života na zemlji nije uživanje, nego ćudoredno usavršavanje i služenje Bogu. To služenje počne katkada baš onda, kad počne život trpljenja. U pustinji Optina je ležao trideset godina na tvrdoj dasci redovnik. Udarila ga je bila kap i samo je ljevicom mogao još da miče. Liječnici su govorili, da zaista silno trpi. Redovnik se smiješio i veselo zahvaljivao Bogu za iskru života, što je još tinjala u tijelu. Tisuće su i tisuće hodočasnika dolazili k njemu i nemoguće je reći, kaže *Tolstoj*, koliko je dobra učinio ljudima taj čovjek, koji nije bio sposoban ni za kakav posao. Sigurno je taj redovnik učinio više dobra, nego što učine tisuće zdravih ljudi, koji si umišljaju, da čine bogzna šta za sreću čovječanstva.[30])

Doklegod čovjek živi, pa makar u najgoroj trpnji života, još može da ima ćudoredni smisao i ćudorednu vrijednost i to često veću u boli nego u uživanju. Pravo pjeva francuski pjesnik Lamartine[31]) himnu boli:

O Boli, ti stvaraš čovjeka!

5. Kršćanski misterij.

Stare je pogane mučila misao: otkuda zlo? Slutili su, da zlu mora biti kriv neki grijeh, no naprijed nijesu mogli.[32]) Preostao im je samo tmurni pesimizam.

Može li kršćanski životni nazor raspršiti tu tminu?

Pri tome se pitanju i kršćanskom filozofu lice uozbilji i tiho vam odgovara: misterij! No pričekajte, ne sudite odmah, da vam on sve rekne o mračnoj dogmi grijeha, ali i o čudnoj dogmi ljubavi!

Sve je zlo poteklo iz grijeha, veli kršćanstvo. Dogma je o prvom grijehu tajna, ali i istina, bez koje nije moguće potpuno shvatiti život! Kad grijeh ne

bi bio uništio prvotne sličnosti čovjeka s Bogom, boli na svijetu uopće ne bi bilo. U Edenu bi ljubav sama bila dizala srca Bogu. Faktički je sve zlo, što muči ljudško srce, posljedica grijeha. Grijeh svijeta naziva Sveto Pismo prvi grijeh, kojim počinje tragedija ljudskoga roda. Otada je bol na svijetu; bijeda i patnja prate Adamovu djecu; prate ih bolesti, a na brijegu tamo čeka smrt. Uzalud se smrtnik odupire boli, badava traži napitak besmrtnosti — bol i smrt kazan su za grijeh.

Mimo te kazne stigla je ljudski rod još jedna druga. Oholost je bila otrovan korjen grijeha, zato je čovjeka stigla kazan poniženja: prvotna harmonija, koja je u čovjeku sve sile sjedinjivala, dizala i ublaživala, porušena je; um je potamnio, volja oslabila, a žestoko ju je obuzela životinjska ćud, pohota. On, koji je čeznuo za Božanskom neodvisnošću — *eritis sicut dii!* — nenadano se otriieznio kao rob najnižih strasti, koje se iz životinjske naravi mogu da dignu do čovjeka.

Život tada zaista ne bi bio vrijedan života, da nije u zdvojnu tminu ljudskoga srca zasjao tračak Božjega milosrđa, da podrugljivoga paklenog smijeha nije najednom zaustavio glas odozgo o Otkupitelju.

Ljubav je Božja htjela spasiti čovječanstvo i dovesti ga opet prvotnoj svrsi, koja je bila Bog i blaženstvo u Bogu. No Pravednost je tražila zadovoljštinu. Neka se diže čovjek proti veličanstvu Božjem, ni neznajući pravo, šta je učinio. Ljubav je Božja mislila i mislila — kako, da o neshvatljivoj ljubavi Božjoj govorimo drukčije, nego ljudski? — i smislila je svoje najveće djelo: Jedinorođeni sin neka se počovječi da kao čovjek zadovolji za krivnju čovjeka. No da i griješan čovjek spozna, što je grijehom učinio: neka i on trpi, neka okuša sada gorčinu grijeha! Pravednosti

je udovoljeno. Šta da još traži? Griješan čovjek ne može potpuno zadovoljiti; zadovoljit će Bog čovjek. Griješan čovjek da spozna grijeh, trpjet će također i čovjek. Božja Pravednost je bila umirena, no ne Ljubav. Ljubav je još neprestano mislila na siromašnu djecu Adamovu, koju čeka tolika bijeda: bol, neznanje, pohota i zlo.

Mislila je i smislila lijek proti boli. Bol je kazan; oduzeti je ne smije, no olakšati smije. Bog-čovjek neka dođe na svijet kao milo djetešce:

Vagit infans inter arcta conditus praesepia . . .[33]	Plače dijete položeno u uske, tvrde jasle . . .

Tko da ne uzljubi utjelovljenje Boga, ljubaznoga i nježnoga, najljepšega između djece ljudske? Svi će ga uzljubiti, mislila je Ljubav. I to dijete neka trpi više, nego što ikad budu trpjela Adamova djeca. U to djetinjsko srce neka se prelije sva gorčina, sva bol, sva nevolja čovječanstva. To dijete, kada doraste, neka opterećeno križem, okrunjeno krunom trnovom ide na Kalvariju, da umre radi grijeha svijeta, prokleto od nezahvalnih zemljaka, ismijano od tuđinaca pogana. Kome da bude još teška trpnja kad vidi da trpi najljepši, najljubazniji među djecom ljudskom, njega „koji je u svemu Bog, hvaljen na vijeke". (Rim. 9, 5.) Komu, šta više, ne će biti slatko s njim trpjeti i umrijeti s njime, ako ustreba? Tako je mislila Ljubav, a kako da ljepše misli?

Smislila je također i lijek proti neznanju. Grijeh je strašno ponizio čovjeka. Otada je čovjek zapao u materijalizam. Ljubav je odlučila da se prilagodi toj ljudskoj bijedi, da se snizi do čovjeka i da s njim govori o ljudskim stvarima na ljudski način. Prignut će se do čovjeka, sama će ga učiti po svojim učenicima; ustanovit će na svijetu učiteljstvo

i dati mu svoj duh, da se netaknuta očuva istina Božja. Zamislila je i simbolizam. Izabrala je najljepše simbole za bogoštovlje, svetotajstva, dižući po njima ljudski um i srca ljudska k nebu.

Smislila je lijek proti p o h o t i, Dat će čovjeku ideal, u kome će se čudno slagati ono, što je najljepše u ljudskoj prirodi: materinstvo i djevičanstvo, ideal, ostvaren u nadnaravnoj ljepoti Djevice-Majke. Kako da ljudi ne uzljube netaknutu ljepotu? Posvetit će i ono tajno sjedinjenje, koje čovjeku daje život, pretvorit će pohotu u ljubav, sensualnu će ljubav napojiti duhovnom i Božjom ljubavlju tako, da brak bude tajno svetište vjerne ljubavi i plemenite čovječnosti.

Smislila je lijek proti s l a b o s t i. Božju će snagu razliti u sva srca, spojit će Božju snagu s poniznom molitvom, sa žrtvama i svetim simbolima. Dat će ljudima pod jednostavnim simbolom tvarnoga jela sebe samoga za božansku hranu, da im bude božanska snaga u borbi života, protiv sebičnosti ljudskoga srca, protiv požuda ljudske naravi, protiv vanjskih zapreka i teškoća.

I nije dosta, da bol bude olakšana, d r a g o c j e n a neka bude. Zasluge trpnje utjelovljenoga Boga neka se raziliju u sve trpnje ljudske djece. Tko trpi iz ljubavi prema Bogu-Čovjeku, taj neka učestvuje, i što više trpi, time više neka i učestvuje u zaslugama Boga-Čovjeka.

Dragocjeno neka bude i poniženje. Što većom poniznošću, odanošću i ljubavi bude čovjek prigrlio Božju nauku, tim više neka bude dionik otkupljenja i zasluga Boga-Čovjeka.

Dragocjena neka je — ako smijemo tako reći — požuda. Ništa ne s m e t a, ako čovjeka spopadaju napasti. To su samo kušnje, koje će pobjedniku da budu krasne trofeje slavne pobjede.

Dragocjena neka tako bude i slabost. Samo neka čovjek spozna i prizna svoju slabost, neka samo traži pomoći u Boga, i to pouzdanje u Boga bit će mu bogato vrelo snage, kreposti i svetosti.

To je Ljubav zamislila, i što je zamislila, to je učinila.

Nadahnula je Sina, rođenoga od vječnosti iz Oca, da se po tajnoj sili Duha Božjega utjelovio i došao na svijet kao siromašno milo dijete Majke-Djevice. Upisala mu je u srce sve, što je bila zamislila. Za nas je Krist živio, za nas je trpio, za nas je umro, da nama prevlada ljubav te da idući za njim strpljivo, dà, veselo i radosno snosimo bijedu života. Učio nas je moliti najljepšu molitvu. Ustanovio je Crkvu. Izabrao je simbole sakramentima kao počelima posvećenja i Božje sile. Postavio središte i žarište svetotajstvâ: presvetu Euharistiju. Svoje je Božansko milosrđe dao poniznoj ispovijedi, čuvstvu ufanja, iskrenoj molitvi. Posvetio je cio život; ništa neka ne bude, što ne bi služilo na dobro onima, koji Boga ljube! Sve stvari neka nas dižu sa zemlje, da začeznemo opet za visinama, da ljubav naša opet nađe Boga i Božja ljubav nas, da Bog opet bude u svemu sve: naša svrha, naša savršenost, naše blaženstvo! Sve neka slavi pobjedu nad grijehom, pobjedu nad slabošću, pobjedu nad boli — aleluja!

Tako rasvjetljuje kršćanski misterij otkupljenja svojom milom svjetlošću i najtamniju stranu ljudskoga života, tminu grijeha.

Otkuda zlo? Iz grijeha! Zašto je Bog dopustio grijeh? Vrlo teško pitanje za ljudski um! Čovjek razmišlja i misli: Bog je čovjeka stvorio slobodna, jer je sloboda ures ljudske naravi. Bez slobode niti bi bilo kreposti, niti ćudorednoga napretka, ni ćudorednih pobjeda. Bez slobode nebesa bi bila dar, a ne bi bila

svrha borbâ i pobjedâ. No kad je čovjek slobodan i slobodno se odlučuje, moguće je, ražumije se, da se tkogod rađe odluči za grijeh, što mu trenutačno nuđa ćutilni užitak, nego za kreposno djelo, koje nuđa blaženstvo, no tek kasnije i u Božjem obećanju. Zar da radi toga i dobrima Bog oduzme slobodu?

Moralna je ogorčenost proti Bogu samo maska, kojom se prekriva bijeda i ljutnja, što Bog kažnjava grijeh. Ali kazniti ga mora, jer je grijeh otpor protiv ćudorednoga poretka, jer je Bog neizmjerno svet. Zar da se čovjek u svojoj oholosti još i smije Bogu? Tako misli ljudski um i pravo misli, no te ga misli još ne smiruju; jer je ipak nesreća, da imade grijeha na svijetu.

Evo sv. Augustina, da umu pomogne naprijed kao filozof. Pripuštenje grijeha, veli *sv. Augustin,* samo je novi pojav Božje dobrote. „Bog je tako dobar, da i zlo upotrijebi za dobro". Kako da Bog grijeh upotrijebi na dobro? Kad to i ne bi mogli razjasniti, sigurno je ipak tako. „Jer je Bog beskonačno moćan, nikada ne bi dopustio zla, ako ga svojom beskonačnom dobrotom ne bi mogao upotrijebiti na dobro!"[34]) Bog, razjašnjava *sv. Augustin* poredbama, iskorišćuje zlo u svemirskom planu, kao što slikar upotrebljava sjene na slici, kao glazbenik odmore u melodiji.

Tako sv. Augustin.

U to istinito, ali još uvijek dosta tamno razlaganje poseže kršćanstvo govoreći: Glé, kako je Bog iskoristio grijeh. Na grijehu je osnovao svoje najveće djelo, djelo otkupljenja! Grijeh je tamna pozadina, iz koje sja najviši i najljepši pojav Božje Ljubavi — misterij utjelovljenja Riječi Božje. Ta je misao tako puna miline, da Crkva pri toj misli sva ushićena, u nekoj ljubavnoj ekstazi kliče: „O sretni grijehu, koji si zaslužio imati takvoga Otkupitelja!"[35]) Taj je

usklik shvatljiv, kad pomislimo, šta je čovječanstvu Krist, što je njegova sveta euharistična nazočnost, što je njegova sveta Mati. A iza toga još pomislimo, koliko grijeh još kasnije mora da služi dobru! Koliko se snage stvara u otporu proti grijehu, koliko poniznosti i požrtvovnosti iz kajanja radi grijeha, koliko ljubavi i heroizma, koji kuša da grijeh svlada. Bogu udovolji, čovječanstvo spasi!

Grijeh je nakon svih eksplikacija još uvijek tajna u vječnoj zamisli Božje Providnosti; a kad čovjeku treba samo malo iskrene poniznosti, samo malo istinskoga kajanja i plemenitoga odricanja, da grijeh prestane biti zlo te da mogne dapače čovjeku služiti na putu kreposti — tada doista radi grijeha na svijetu ne možemo kriviti nikoga do one, što su svijesni svoje duševne bijede, no ne će Majci milosrđa, ne će Kristu, ne će Bogu.

A izvan kršćanstva? Bez sumje su tu putevi Božje providnosti još veća tajna, ali i na to pitanje kršćanstvo ima kratak, ali odlučan odgovor: Krist je „Svijetlo, koje rasvijetljuje svakoga čovjeka, koji dođe na svijet". Zato ni jednome srcu nije uskraćeno spoznanje Boga i Božje ljubavi. A ljubav sve svladava. „Ljubav prekriva množinu grijeha".[36])

U dušama najboljih ta misao na sudbinu poganskih naroda ne samo da ne rađa otpora protiv Božjoj providnosti, nego podjaruje čudesnu apostolsku ljubav. Tu je izvor m i s i j o n a r s t v a, izvor onoga nebeskoga heroizma, kojim se bezbroj kršćanskih muževa i žena žrtvuje, da „Dolazeći s visina" rasvijetli po svom prevelikom milosrđu i one, što još sjede „u tmini i sjenama smrtnim". —

To je kršćanski misterij. Tajna je, ali u svoj tajnosti tako mila, da ona tamna pitanja: otkuda zlo? zašto je grijeh? šta će biti s tolikim ljudima? izgube

svoju mračnu silu. Kršćanski misterij mijenja bolesni pesimizam pogánstva, ako ne u svemu i vazda u veseli optimizam, ono barem u sveto odanje, što se u dušama sjedinjuje sa zahvalnom spoznajom, da je život ipak velika blagodat.[37])

6. A veselje?

Kršćanski misterij bio bi zaista lijep, no ne nalaže li samo previše odricanja? Kršćanstvo je vjera odricanja, tješi s obećanjima, no ljudskome srcu već ovdje treba veselja. Tko želi protumačiti smisao života, taj mora da govori i o veselju!

O veselju? Zar nije kršćanstvo evanđelje vječnoga veselja? I kad bi po kršćanskoj nauci život na zemlji bio samo noć, ipak bi kršćansko mišljenje bilo puno utjehe, da taj život prelazi u vječnost novoga dana!

No i po ozbiljnom kršćanskom mišljenju život nije noć, nije tuga. I u kršćanstvu se smiješi već ovdje veselje.

Nije slučaj, što je katolički biskup napisao modernome svijetu knjigu o veselju: „Više veselja!"[38]) Još manje može da je slučaj, da među kršćanima imade najviše veselih i sretnih ljudi. Protestant *Hilty* što više tvrdi, da je radost i vedra dobrota srca posebna prednost kršćanstva kroz sva stoljeća i živ dokaz za njegov Božanski početak i da već zato nije moguće nadomjestiti kršćanstva, jer nigdje drugdje nije moguće naći te vedrine i dobrote.[39])

Zar je možda moderno doba donijelo sreću i veselje svojim nepoznavanjem Boga? Možda još ni jedno doba, ni isto doba poganstva, nije tako siromašno bilo na veselju! Tà baš zato se i javilo ono prejadno pitanje: zar je život vrijedan života? Moderno se doba potuca za uživanjem, od zabave do zabave,

bez mira, bez utjehe, a to upravo pokazuje, da nigdje ne nalazi istinskoga veselja. Moderni čovjek traži samo još omame i zaborava, o veselju, čini se, da je potpuno zdvojio. *Hilty* kaže, da moderni čovjek ne može više da bude sam sa svojim mislima, jer ga sama obuzme duboka tuga, dà, katkada kao očaj. To je, kaže, što puni kazališta i zabavišta. I alkohol uživa ne toliko, što je sladak otrov, nego jer mu otupljuje sjećanje na brige, uspavljajući ga u zaboravi.[40]) *Nietzsche* je rekao: „Majka razvratnosti nije veselje, nego život bez veselja".[41])

Kršćanstvo propovijeda odricanje, no širi veselje; moderni svijet propovijeda veselje, a širi bol i dosadu života. Tko da riješi tu zagonetku?

Kršćanstvo ju je već davno riješilo.

Dvoje veli kršćanstvo čovjeku: prvo, da je svrha života u Bogu i da zato bez Boga nema istinskoga veselja; drugo, da je grijeh pokvario prvotnu harmoniju u prirodi i da zato čovjek ne smije činiti sve, što ga veseli.

Rousseau je uz druge zablude ostavio modernom čovječanstvu također veliku zabludu, da je priroda još uvijek takova, kakva je izišla iz Božjih ruku, zato neka čovjek živi samo po prirodnim nagonima, pa će biti dobar i sretan. Ta je zabluda prvi uzrok, što moderni čovjek traži veselja, ali ga ne nalazi.

Ljudska narav nije više u svom prvotnom rajskom stanju. Grijehom oslobodili su se nagoni gospodstva duha, te sada čovjeka zarobljuju strasti. Dakako strasti nijesu nužno zle. Kao ćutilna nagnuća strasti mogu da budu moćna pomagala kreposnome nastojanju. Šta više mora se priznati, da čovjek ne može ništa veliko da stvari bez velikih strasti. Žarka ljubav, silna čežnja, radosno očekivanje, neka smionost počimanja — to su strasti, a šta bi veliki planovi

bili bez njih! No ako se čovjek strastima preda, idu one tada za svojim ugodnostima, bez misli, bez reda. Najrađe se okrenu nizbrdo, za ćutilnom privlačivosti, koja je doista najjača strana životinjskoga dijela ljudskoga bića. Uživanja, osobito spolno — to su one privlačivosti, nad kojima grijeh ima tako silnu moć. No baš s time, ako se čovjek oda požudama i strastima, dolazi na koncu prezasićenost. Tako čovjek, što je tražio veselje, nađe na koncu „gađenje života". Ali neka požude budu i manje niske ili prividno nekako uzvišene, svojstvo je svima, da strasti ne smiruju i da se čovjek tako za njima potuca i potuca, dok konačno ne nađe samo nezadovoljstvo.

Nije li to povijest modernoga čojeka? Bez vjerovanja u dogmu o istočnom grijehu izgubio je moderni čovjek pravo poznavanje ljudske naravi. Misli, da će ga „čista čovječnost" dignuti na vrhunac sreće i zadovoljstva. No uvijek dočeka samo gorku varku. Kada je prekasno, spozna, da one čiste čovječnosti u čovjeku prepuštenom samom sebi nema nigdje. *Nietzsche* je navijestio pravo spolnoga uživanja, za njim su išli moderni, a konac je bio — seksualna perverznost. Moguće je doduše, da zdrav naravni razum ili odgojeni osjećaj uzdrži ovoga ili onoga u granicama dostojanstva, no masu će evanđelje spolnoga uživanja dovesti do razvratnosti. A tu nema ni sreće ni zadovoljstva, niti ih biti može. Ljudski duh sputan niskim strastima, teško oćuti to ropstvo, tä nosi u sebi živu spoznaju, da je stvoren za više ciljeve i ne može da se smiri u ropstvu. Ako čovjek u životinjskom uživanju tu svijest uguši malo pomalo ili silom, tada se priroda sama osvećuje. Neuredno uživanje lagano uništi živce i svršetak je opet „Weltschmerz" — bol života.

Zakon je prirode red. Svaki nered prouzrokuje neugodnost. A gospodstvo strasti, to je nered. Zato tamo, gdje se propovijeda sloboda nagonâ, ne može biti prave sreće. Zašto se milijoneri ubijaju, ako je bogatstvo sreća? Zašto su mnogi nesretni kod sve slave? Upravo radi toga, što strasti ne poznaju granica: tko ima, htio bi imati još više i svaki je gubitak za nj pretežak udarac. A tko strasno ljubi slavu i čast, ni njih mu nikaka nije dosta.

No to nije jedini i posljedni uzrok, zašto moderni čovjek, tako žedan veselja, veselja ne nalazi.

Ako je istinito (što i jest), da je Bog kao magnetski pol ljudske duše, tada je jasno, da čovjek uzalud traži veselja; nikada i nigdje ne će naći pravoga smirenja, dokle ne nađe Boga. Igla se sjevernica ne može umiriti, vrti se i treperi, dok se ne obrne svome polu.

Nije to, da se stvarima ne bi mogli veseliti. Svaki rad, kaže *sv. Toma Akvinski,* kad polući žuđenu svrhu, razbuđuje veselje u duši. Budući da je sklonost svega djelovanja baš u tome, da duša čezne za usavršavanjem, zato je pri svakom koraku toga usavršenja naravno obuzme veselje. Ne samo više duševno djelovanje: krepost, umjetnost, znanost, nego također i rad za vanjski napredak, uopće rad za kakvo bilo poboljšanje životnih uvjeta, tehnički i gospodarski rad, šport u svim svojim formama, prouzrokuje zadovoljstvo i veselje.

No — i to je kobna tačka — bez Boga sve to veselje ne može da ispuni ljudskoga srca. U duši ostaje praznina i neprestano se ponavlja ona stara tragika ljudskoga srca; „srce je prazno, srečno ni*". Sve usavršavanje, dakle i sva radost usavršavanja, ima smisla samo u vezi sa zadnjom svrhom, jer pre-

* *Župančič.*

ma njoj je sve okrenuto i njoj sve ide. Čim se u ljudskom životu prekine veza s Bogom, sve željenje izgubi pravi smjer, zato kraj veselja ostane u duši nemir.

Nije li to opet historija modernoga čovjeka? Moderni je čovjek izgubio Boga, zato već nije istinski veseo. Veselje izmiče pred njim, a kad ga i uhvati, ne može mu da dadne pravoga zadovoljstva. Lijepo kaže *Keppler*: „Nema veselja u životu, bez veselja u Bogu".[42])

Bez Boga je čovjek poput bjegunca iz „mrtvoga doma". Trči preko polja, sve naprijed i naprijed. Stigne na cestu i poveseli se kao dijete, što nađe put kući. Hiti cestom žuđenoj slobodi. No cesta ga vodi nazad mrtvome domu. Uplašen spoznaje varku i počne očajavati. Divlje pojuri na stranu, opet kroz guštare i kamenje, niz bregove i jaruge sve naprijed i naprijed za žuđenom slobodom. S brijega ugleda u magli zavitu dolinu poput mora. More, more! izvije mu se iz prsiju, i na moru će biti lađa i s lađom će pobjeći u rodni kraj. Kad se približi, mora nigdje, samo siva magla nad pustim krajem. Trči opet naprijed. Mrak pada naokolo, bjegunca počne tresti studen, i neznajući ni kuda ni kamo, klecajući od umora, vuče se dalje. Tad spazi plamičak u daljini. Svijetlo, svijetlo obraduje se; možda je blizu seoska kuća, gdje će ga primiti milostivi ljudi, da se ogrije i počine. Idući prema mjestu, otkuda je zasvijetlio plamičak, osjeti najednom, kako mu tlo izmiče pod nogama, kako mu je korak postao težak. Močvara, močvara, povikne očajno, vještice su me zavele! No močvara više ne pušta, koga je uhvatila. Nekoliko se časova kobaca, očajni poklici razliježu se tminom, a onda mir. Takov je život čovjeka bez Boga. Hrli za veseljem, no u svakom je veselju varanje i tako živi u varkama do

posljednje najveće varke.

Kršćanstvo pak neprestano vodi dušu bliže Bogu, svrsi svih čežnja, zato je kršćanstvo veselo.

U kršćanstvu je čovjek poput putnika, što se vraća kući. Put je mučan, no s veseljem ga pozdravlja, jer svaki ga korak približuje domu. Pozdravlja svoj dom po ptici, što leti pod nebesima u njegov kraj; pozdravlja rijeku, što teče iz domaćih dubrava. Sve ga sjeća doma i sve mu napunja dušu veseljem. Umoran je, no ne misli na umornost; žedan je, no ni žeđe ne osjeća. A kad je i osjeti, odmori se kraj zdenca i napivši se, krene opet naprijed, prema domu svome. Već se rumenilo večernje prosulo po domaćim gorama, još malo i na vršku će se pokazati ljubljeni dom. Tamo je dobri otac, mila majka, tamo su draga braća i sestre.

Zar nije ovakav život kršćanina, koji živi po vjeri? Sva trpnja mu je obasjana rumenilom vječnosti, sve su mu tegobe olakšane sjećanjem na dom, sva gorčina zaslađena predosjećajem nebesa. Sumnje mu uklanja molitva, grijehe čisti pokora, snagu oživljuje Euharistija: „Onima, koji Boga ljube, sve na dobro služi". Što više i smrt je samo posljednji uzdah na teškome putu, a potom konac tegoba i borba, blažena sreća i mili dom!

7. Tajna veselja.

Ozbiljna je zapovijed kršćanskoga odricanja: ako tko ne zataji samoga sebe i ne uzme križa, ne može s Kristom u blaženstvo. A ipak je kršćanstvo veselo! Uza sva odricanja i baš u odricanju!

Moderni bi se čovjek samilosno nasmiješio: tobože u odricanju veselje, to da se slaže? A ipak se slaže. U tome je dapače tajna kršćanskoga veselja. Čini se paradoksno, zapravo i jest paradoksno,

jest proti izgledu i mišljenju, ali je istinito.

Kršćansko se odricanje prije svega proteže na ono, što je u protivnosti s Božjim zakonom. A u granicama Božjih zakona ima još široko polje čistoga, neokaljanoga veselja. U tim granicama, kaže *Keppler*, vlada ona slobodna pavlinska izreka: „sve je vaše", a ne ona tjesnogrudna židovska: „ne dotičite, ne kušajte. ne pipajte!" I kršćanin, i baš upravo kršćanin, ima pravo na bogatu obilnost veselja, koje je ipak još uvijek na zemlji, na veselje u prirodi, porodici, društvu, na umjetničke užitke, dapače i na ugodnosti jela i pila, jer je za nj Bog ponajprije sve stvorio.[43]) Da su tomu veselju postavljene neke granice, to je za veselje i za kršćanina samo dobro. Te granice čuvaju, da se veselje ne pomuti — tà grijeh pomućuje čisto veselje —; čuvaju, da slast ne postane gorka — tà griješno uživanje ostavlja samo gorčinu.

„Ako ima gdjegod veselja na svijetu, ima ga u čistome srcu!"[44])

Istina, kršćansko odricanje ide još dalje. Kad kršćanstvo postavlja pred oči Raspetoga, već time poziva kršćane, da idu za njim i putem dragovoljnoga odricanja, da ljudi više uzljube siromaštvo od bogatstva, više djevičanstvo od porodičnoga života, pokoravanje od samostalnosti, tugu od veselja.

Tu i počinje tajnost veselja.

Srce je najveselije, kad ima, što najviše želi, i kad je bez svega, što bi ga moglo mučiti. No i ako ima na zemlji mnogo vrednota, koje mogu da vesele čisto srce, ipak je radi grijeha u svemu tome veselju neka primjesa gorčine. Pri svemu tome veselju prati čovjeka mučeća bojazan, da ga kakvo veselje u neočekivanom trenutku ne bi poteglo u grijeh. Ujedno, čim čovjek više spoznaje Boga, tim više čezne za

njim. Zato se kršćanin dragovoljno odriče ovoga ili onoga dopuštenoga užitka, da zadobije tim što veću slobodu srca, i da što više osvoji svoga Boga. Ima ih premnogo, koji upravo zato sve ostave: kuću i imetak, neovisnost i svjetske časti, da žive samo za Boga. Taj se život čini žalostan, no ta žalost je izvor tim većega nutarnjega veselja. Tako je istina, da više ljube (svjetsku) žalost nego (svjetsko) veselje, no u žalosti nalaze samo veće, svijetu nepoznato veselje. Ljubav prema poniznom, siromašnom, i raspetom Kristu osvoji neke tako, da im više nije nimalo stalo do kakvoga svjetskog veselja, te ljube samo ono, što je Krist ljubio radi nas: trpnju i bol. Otud ona sveta rečenica, što se svijetu čini tako nenaravna; „Trpjeti ili umrijeti!"

Priroda sama ne može, istina, voliti trpnje, no u tim kršćanima djeluje tolikom silom nadnaravna Božja moć, da radost uguši naravni osjećaj boli. Tà poznat nam je već iz vlastitoga života pojav, da katkada veselje potpuno prožme žalost, te se žalost „u suzama smije". Sv. Pismo upravo navodi kao poseban plod duševnoga života veselje: „Plod duha je ljubav, veselje, mir ... Božje kraljevstvo nije naime jelo i pilo, nego pravednost, mir i veselje u Svetom Duhu".[45])

Klasičan je primjer toga *sv. Franjo Asiški*. Koliko je odricanja i trpnje dragovoljno prihvatio taj bogati trgovački sin iz Asiza! Kako je oplakivao svoje grijehe mladosti, da je oči gotovo isplakao! A pri svemu tome bio je vedre duše i vesela srca. Najviše je mrzio kod svojih sjetu, turobnost, jer kad si sgriješio, ispovijedi se, ako si bez grijeha, kako da budeš turoban. Htio je, da sva braća budu uvijek kao „veseli Božji pjevači". Ushićen od čiste ljubavi prema Bogu, čistom je ljubavlju ljubio sva bića i

veselio se svakoj Božjoj stvarci u prirodi. Svaki mu je cvijetak govorio: za te me je Bog stvorio; svaka mu je ptica pjevala: pjevaj sa mnom Božjoj slavi. Umirući je još pjevao svoju „Pjesmu sunca", sastavivši još smrti posebni pozdrav.[46])

U „Fioretti-ma", koje imadu toliko lijepoga o sv. Franji, nalazi se i legenda o pravome veselju.

Bilo je zimi, kad su sv. Franjo i brat Leon išli iz Peruđe u Asiz. Bilo im je silno zima. Tada povikne sv. Franjo brata Leona, koji je išao par koraka naprijed i reče mu: „O brate Leone, da Mala braća (franjevci) daju ma kako lijep primjer pobožnosti i svetosti, ipak, dobro zapamti, nema u tome potpunoga veselja!" Idući neko vrijeme tako, zovne ga opet i reče mu: „O brate Leone, da koji od Male braće ozdravlja slijepe i hrome, ili pače da mrtve uskrisuje, ipak zabilježi, ni u tome nije potpuno veselje!" Domalo opet ga pozove: „O brate Leone, kad bi kakav Mali brat govorio sve jezike svijeta i poznavao svu znanost, proricao budućnost i znao tajne srdaca, ipak piši, ni u tome nije potpuno veselje!" Tako je sv. Franjo nabrojio još koješta, u čemu nema potpunoga veselja. Brat Leon vrlo se čudio i zapita: „Moj oče, molim te za ime Božje, reci mi, u čemu je onda potpuno veselje!" Tada mu odgovori sv. Franjo: „Kad dođemo sasvim prokisli i prozebli, zamazani i gladni na vrata Santa Maria degli Angeli i pozvonimo, a vratar, kad dođe i da upita: tko ste? mi odgovorimo: dvojica vaše braće, no on na to: vi ste protuhe, što se svijetom povlače i siromasima milostinju kradete, te nam ne otvori pustivši nas na kiši i snijegu, gladne i ozeble u noći, i nas dva kad to strpljivo podnesemo i u poniznosti i ljubavi mislimo, da nas brat doduše pozna, ali da mu je Bog stavio oštre riječi na usne, pa da moramo Kristovu trpnju svom strpljivošću

podnositi, o brate Leone, zapiši, da je u tome potpuno veselje!... O brate Leone, među svim darovima Duha Svetoga, što je Krist dao svojim miljenicima i što ih još uvijek daje, najveći je taj, da čovjek svlada samoga sebe i da dragovoljno radi Krista i iz ljubavi prema Bogu sramotu trpi. Zato sa svim ostalim ne možemo se hvaliti, jer nije naše, a u boli se teškoćama možemo da hvalimo, jer je to naše, kao što je rekao apostol: „A mene Bože čuvaj, da se ne bi hvalio drugim čime, osim križem našega Gospodina!"[47])

To je običnim ljudima malo nerazumljivo, no život je svetaca za to prokušan dokaz. Kod svih nedostataka i sve trpnje, srce im se napunjalo neizrecivim veseljem, jer su tada najuže bili združeni s Kristom, a u Kristu Bogu je sve blaženstvo.

To je mistika veselja.

Među kršćanima su dakle tri vrste ljudi. S jedne strane su oni, što još nijesu svladali strasti, koje svijet još privlači svojom slavom, bogatstvom i uživanjem, no koji ipak znaju, da je prava sreća samo u Bogu. Tako su podijeljeni sami u sebi, većinom su nemirni i nezadovoljni. Od vremena do vremena saberu se i molitvom opet obnove; tada im je srce puno utjehe, no domalo živa vjera im opet omrzne, prevladaju ih čari svijeta i opet su potpuno nesretni i jadni. Takvih je i previše osobito danas, kad je skepsa podgrizla toliko vjeru, da i bolje duhove mame moderni idoli: kultura, znanost, umjetnost; danas, kad se ljudski duh, dosta općenito, tako uzoholio, da mu je strano „nasljedovanje siromašnoga Isusa", i kad su mu tako tuđe kršćanske „pasivne" kreposti, poniznost, pregaranje, tajno žrtvovanje samoga sebe.

Na drugoj su strani posebni izabranici Božji, koji su sve napustili, ne samo iz vana, nego i srcem, i našli „pravo veselje". Ti nose u duši nebesa, koja

katkada samo potamne magle duševnih teškoća, jer bi inače zaboravili, da su još u „suznoj dolini“, u mjestu čišćenja i kušnje.

U sredini je kršćanski puk, kršćani, što žive po vjeri, mole, svladavaju se, rade i trpe radi Boga, a inače razumno uživaju darove Božje, žive u porodici, imadu svoj svjetovni poziv, prehranjuju svojim marnim radom sebe i svoje, dopuštaju si iza mučnoga rada odmor i razgaljenje među susjedima i prijateljima u prirodi i u umjetnosti. To su sretni ljudi, vesela srca, vedra duha, mirne savijesti, nijesu bez tegoba, ali ih rado podnose, nijesu bez kušnja, ali ih ozbiljno svladavaju; puni su veseloga ufanja i pouzdanja. U priprostim je kršćanskim obiteljima još mnogo tako sretnih ljudi, no ima ih i drugdje, posvud, gdje je vjera živa i djelotvorna. Njih ništa ne muče ona mračna pitanja: otkuda i kamo? otkuda zlo? Njih potpuno zadovoljava jednostavni, a ujedno najdublji odgovor vjere, koja im veli, da su stvoreni od Boga i za Boga i da dobri Bog svima i u svemu hoće samo dobro. Zato su tako i radosni u krilu Božje providnosti.

8. Za idealima.

Tako se povraća ono, što si srce želi dobra i lijepa u životu. Digle su se magle sumnja, vratile se zvijezde jasne, nestalo je tamne žalosti, vratilo se vedro veselje.

Vraćaju se i ideali života. — —

Kako generacija za generacijom čezne za idealima! Svako srce uvijek s nova, svaka duša opet iz početka! A moderno se doba uzalud muči da riješi pitanje ideala. Svaki se pokušaj svršava očajnim pesimizmom. Tragika se srdaca neprestano ponavlja. Mladić je za mladićem poput *Prešerna*. Kako je on

sanjao u svojim lijepim, mladim godinama o idealima! a deset, dvadeset godina kasnije?

— — — zijá nasproti
življenja gnus — — —
globoko brêzno brez vše rešne poti.*[48])

Uzeta mu je vjera u se; sve kratke sanje, prevarljive nade, a sam postao — igračka nutarnjih vjetrova. A ako se ne svrši tako tragično, svršava se epikurejskinisko! čovjek odbaci ideale kao stare istrcane fraze te ide da uživa pustopašno ono malo, što mu još može da dade taj „prokleti“ život: malo zabave, malo slave.

Otkuda ovaj žalosni pojav?

Šta su ideali?

Ako je ideja misao o jednoj stvari, onda je ideal ono, u čemu je ideja realizirana u svoj čistoći i savršenosti. Ideal je, rekao je *Kant*, „maximum perfectionis“, savršenost na vrhuncu.[49]) Tako velimo da umjetnik nosi u svojoj duši ideal. Umjetnik gleda u svome duhu u svoj ljepoti sliku, koju bi htio da ostvari i prikaže svijetu. U nju se ugleda (ideal = uzor), kad traži osjetne forme, da je utjelovi. Ideali su života dakle najljepše misli o životu.

S pojmom ideala spojen je ujedno odnošaj htijenja. Ideali su nešto lijepo, za čim čeznemo, što bi htijeli da postignemo ili ostvarimo, nešto, što je cilj našega htijenja. A jer može biti samo jedan najveći cilj htijenja, zato može biti i samo jedan najveći ideal života. Taj ideal mora biti nešto apsolutno: sam ne može da bude sredstvo za još nešto više; u njemu se duša smiruje, u njemu je vrhunac blaženstva. Kad inače govorimo o idealima, može to biti samo u nepotpunom značenju i s obzirom na ideal uopće:

* brezno brez vse rešne poti = bezdan bez ikakva izlaza.

govorimo o idealima, što nas približuju idealu, u kojima je utisnut smjer največemu idealu, u kojima se odrazuje i iz kojih sije ideal ideala, prauzor.

Svi ideali uzbuđuju u duši čežnju, da ih ostvarimo. Duša osjeća, da je stvorena za ideale, da je ostvarivanje ideala njen život, smirenje njene težnje za mirom, srećom i blaženstvom.

Budući da je bit prirode istina, može priroda da daje mir i blaženstvo samo onim čežnjama duše, koje idu i teže za istinskim idealima. Zato možemo da zaključimo i obratno: ako kakve misli o životu najboljim duhovima, što teže za ostvarenjem ideala, donesu samo varku i očaj, ako ih samo pute tamo, gdje im se pokazuje ogavnost života i bezdan bez svakoga izlaza, onda je to nesumljivo dokaz, da su te misli lažni ideali. Lažni su ideali, razumije se, kao „sodomska jabuka", izvana zlatna, unutra pepeo. Zato čovjek, u potrazi za njima, samo prebrzo okusi gorak „plod spoznanja". Život mu ne daje, što je obećavao, a ni ne može mu dati, jer nema. Pogrješne, lažne misli o životu mogu u život da unesu samo zablude, laž i varku.

Ideali su moderne dobe pogrješni ideali, zato se sve težnje za njima tako žalosno i bijedno svršavaju.

I doista.

Moderno doba priznaje samo zemaljski život. Zato i ideale života može da traži samo u granicama toga života. No bez Boga i besmrtnosti ljudski je život vječna čežnja za nečim, čega nema. Zato i svi ideali oduševljavaju čovjeka za nešto, što je isprazno. Morali bi reći što je za Grabbe-om nekada ponavljao dr. *Tavčar* u svojim pripovijestima, da su srca stvorena samo radi toga, da se rastrgaju. Uništenje srdaca bio bi posljednji momenat u svemiru. Nije onda čudo, da je konac svih čežnja pesimizam ili epikurejstvo.

Moderni čovjek žudi svom čežnjom svoje duše za idealima, no samo brzo mora uvidjeti, da je sve, što su mu pokazivali, pusta utopija, da su „gradovi sjajni" ali u oblacima, „zelene livade" no u pustari, i ta varka ogorči mu život, u njegovoj duši nastane rasap, spopadne ga gađenje i očaj. A ako je čovjek manje idealan, napusti sve ideale i kuša da se okoristi životom onakvim, kakav je. Čemu nositi u duši „bol čitavoga čovječanstva", kad je i tako sve isprazno? Idealisti vele, da je takvo naziranje nisko, materijalisti kažu, da je očajno naziranje idealista glupo. Nisko ili glupo, druge alternative za moderno naziranje logično nema.

Ima dakako fanatičara, koji u svim tim varkama teže sve dalje i dalje, dok im ne slomi krilo posljednja varka — smrt!

Ljudski duh teži za vječnošću i beskonačnošću, zato svi istinski ideali moraju imati nešto od te vječnosti i beskonačnosti. A ovaj je život vremenit i prolazan. Ovaj dakle život ne može nikada udovoljiti istinskim idealima, što ih čovjek nosi u svojoj duši, i ideali, koji mu obećavaju svoje ostvarenje u životu, samo su lažni ideali.

Govorili su mladiću, da je ideal života slava. Kako li su ga varali! Astronomija, kaže *Boetij*[50]), brzo će ga uputiti, kako je svemir neizmjeran. U tom je svemiru naš sunčani sustav samo malo zviježđe, a u tom zviježđu naša je zemlja samo mala, mala zvijezdica, i na toj zvijezdici vrve milijoni neznatnih bića kao milijoni infuzorija u kaplji vode i takav je mali infuzorij među milijonima on. Šta je čovjek, šta je on? Sin maloga naroda. Oko toga se naroda šire drugi dalje i dalje u strane zemlje. A kako će daleko segnuti njegova slava, ako je i stekne? Ako se proširi „s kraja na kraj" zemlje, šta je zemlja? A onda, ne će

li doći čas, kad će i njegova slava proći? Slava je često sjena života. Nestane je sa životom. A ako i potraje nekoliko vijekova, šta će mu prazno ime? I ako ga pomisao na slavno ime ipak veseli, koliko će vijekova živjeti? A šta su vijekovi, šta je vrijeme? Što je svijet u beskonačnosti, to je vrijeme u vječnosti. Trag, koga nestaje, vrijeme, što prolazi! I doći će vrijeme, kad na zemlji ne će biti više nijednoga živog bića. Kad bi mu obećali, da će njegovo ime živjeti do konca svijeta, zamrlo bi sigurno na usnama posljednjega čovjeka. A onda? Ništa, dim. I dim da bude ideal, vrijedan svih čežnja ljudske duše?

Govorili su mladiću, da je ideal života l j u b a v. No opet, koliko puta je ljubav samo „krasna varka"! Pa neka se smiješi čovjeku najljepša i najslađa ljubav, kako da čovjek bude pravo veseo, kad pomisli, da još malo, pa će minuti „maj ljubavi". Ah — kaže *Shakespeare* o ljubavi —

Njená sreća poput micanja sjene,
prolazna je kao zvuk, kratka kao san,
kao munja, što svijetlo s neba sine u noć,
no tek uplašen čovjek što klikne oj!
progutne ga već tamna noć;
tako prolazi hitro ljubavi maj.[51])

A i inače, koliko ima tragike u ljudskom životu, što je prouzrokuje ljubav.

Rekli su mladiću, da je ideal života r a d. Nema sumnje, da je nesebičan rad za bližnje nešto lijepo, no šta je sreća čovječanstva bez vjere u besmrtnost? Čemu cio rad, čemu cio trud, ako nakon svega napretka dolazi neizbježiva propast u „ničemu"? Čemu produljivati čovječanstvu život i trpnju, ako iza tisuću godina čovjek moradne umirati, isto tako neznajući: čemu je živio? A kad bi se i ta sreća čovječanstva činila vrijedna truda i rada, zar će moći takav ideal

njemu samome smiriti srce? Živjeti za druge, je li to dovoljan sadržaj života, kad i samo njegovo srce čezne za neizmjernošću i vječnošću? Faust si je konačno postavio to za ideal, no kako je prazan konac njegova života! Htio je još veliku močvaru da isuši, gdje bi se ljudi imali nastaniti, živeći u brigama i opasnostima, ali slobodno. Još bi to želio da vidi, i tada bi mogao reći času: „Stani, kad si tako lijep!" Ali Faust ne može uvijek živjeti, da gleda to sretno ljudstvo dapače ni močvare ne može već da isuši, jer je ostario, zato mu je *Goethe* morao staviti na usne usklik: „U predosjećanju one velike sreće uživam sada najveći trenutak!" I Faust pada mrtav. Kako jadno! Pravo se ruga Mefisto: Nikakvo uživanje, nikakva sreća nije ga mogla da utješi, i sada — htio bi da uhvati i sačuva „zadnji, loš i prazan trenutak". Goethe je sam duboko osjećao, da problem ljudske sreće time nije riješio. Onaj Goethe, koji je deklamovao s Faustom, da je luđak, tko gleda gore, traži konačno — dakako samo umjetno i mehanički — rješenja u kršćanskoj mistici. Time je Goethe očito izjavio, da je bez vjere u besmrtnost tragika ljudskih srdaca — beznadna.

No bila je samo varka, što su govorili mladiću o idealima života. Otrgnut od vječnosti, život ne može dati onoga, što su mu obećavali, i što mu dadne, to nije ono, za čim je čeznula njegova duša.

Ljudski duh teži za neizmjernošću i vječnošću, zato samo u vječnosti i neizmjernosti možemo da tražimo istinske ideale ljudske duše.

9. Kao traci sunčani . . .

Već sama pomisao na ideale pokazuje gore. Duša misli na najveće, kad misli o idealima.

Ideali na zemlji moraju imati nešto vječnoga i neizmjernoga, jer samo vječnost i neizmjernost mogu

zaista utješiti i smiriti nemir čežnjâ ljudske duše. Nešto od te čežnje, od toga blaženstva mora da bude u svakom idealu, ako je istinit ideal. Ideali na zemlji moraju biti kao zrake, kao mrve iz vječnosti i neizmjernosti. U svakom idealu mora da sja bar slab odraz vječnosti i neizmjernosti, tako da po njemu duh i nehote zažudi visine. Ideali na zemlji moraju da budu kao traci vječnoga sunca beskonačne ljepote. Kao što je rekao *Gregorčič*:

Kot žarki solnčni su uzori:
en sam mi solnčni žarek daj,
ž njim božje solnčece tam gori
na prvi najdem ti migljaj![52])

Zato o istinskim idealima može govoriti samo onaj, komu život ne prestaje u granicama vremena i prolaznosti.

Kršćanstvo nam je dalo takvo shvatanje života, zato nam je dalo i istinske ideale. Dalo nam ih je, kada je životu pokazalo najveći ideal.

Taj najveći ideal jest Bog. Bog je „maximum perfectionis", savršenstvo na vrhuncu. Čovjek pako što se više svojom spoznajom i ljubavi približuje Bogu, tim mu je više sličan, tim je bliže idealu. Zato možemo reći: ideal je života najveće, koliko je to moguće ljudskoj duši, spoznanje i ljubljenje Boga, te najveća sličnost s njim, koja iz toga proizlazi.

Božja savršenost odsijeva u tisućama refleksa iz prirode, i tako ima tisuće stvari, koje nose na sebi tragove ideala, ali nijesu ideal. Ova prirodna ljepota neke vara, pa traže najveći ideal u stvarima. Tako je sv. *Augustin* tražio u stvarima Boga. „Jeste li vi, što ljubim, kad Boga ljubim?" pitao je stvari, kad su sjale pred njim u bljeskavom sjaju, odišući ugodnim

mirisom, dirajući ga slatkim melodijama. „Ne, nijesmo mi tvoj Bog, ali on nas je stvorjo!"[53]) Tako odgovaraju stvari i duši, što čezne, ali koja bez hinjenosti traži ideal: Ne, nijesmo mi tvoj ideal, više, više!

Ideal naše duše jest Bog.

Za čim tako vruće i tako nemirno čezne ljudsko srce! Za istinom, dobrotom i ljepotom. Ali to mora da bude neizmjerno, vječno, da mogne ispuniti čežnje ljudskoga srca. A takav je samo Bog. Bog je apsolutna Istina, Dobrota i Ljepota. Što je u svemiru, u vanjskom svijetu i u ljudskoj duši istinito, dobro i lijepo, sve je to kao sunčani traci, što dolaze iz sunca Božje neizmjernosti. Ljepota istine, slast ljubavi, mir harmonije, to je kao trag Božje savršenosti u prirodnoj nesavršenosti. Sva je ljepota prirode samo smiješak Božje ljepote, sva dobrota samo spomen Božje dobrote, sva istina samo odsjev Božje istinitosti. Duša ljubi smiješak i spomen i odsjev, no teži dalje, dalje za radošću samom, za istinitošću i ljepotom!

Platon je mislio, da je ljudska duša nekada gledala Božju istinitost i da je otuda u njoj ta vječna čežnja. To je bila lijepa zabluda. Kad bi duša bila gledala nestvorenu ljepotu Božju, bila bi poslije zemlja za nju pakao. Ne, nije još vidjela one istine, što sve usrećuje, ali je stvorena za nju, zato duša tako nemirno čezne za njom. U duši se razliježe poput pjesme o blaženoj nebeskoj sreći, pjesme, što ju je duši pjevala zemlja, kad se duša „uselila u zemsku tvar". Pjevao ju je duši — kako je tu misao pjesnički lijepo izrazio *Lermontov* — anđeo, kad:

dušo nesel mladó iz neba
v dolino je rev in solza,
in v mladi se duši te pesmi je zvok
prijel, brez besed, a globok.

In dolgo mučila se vrhu svetá
je polna neznanih željà,
in nadomestiti ji zvokov nebes
ni moge. spev zemskih čudes.*[54])

Ideal je ljudskoga života sličnost s Bogom. Tu najveću misao o životu mora dakle čovjek ostvarivati u svom životu. U tome čovjek sliči umjetniku. Umjetnik vidi u svojoj duši ideal umjetnosti i kuša da ga u umotvoru izrazi, što je bolje moguće u svoj čistoći i prikaže svijetu. Michelangelo je zamislio u svom duhu „P i e t à“. Vidio je Majku Božju s mrtvim Sinom u naručaju. Svaki potez toga prizora ima nešto božansko. Mati-Djevica, Mati Božja, mrtav Sin, koji je život, mati s mrtvim sinom u naručaju, Božja Mati s Božjim Sinom. Michelangelo nije se bojao. Ideal mu je ushićenjem punio srce i dizao dušu. Kako je počeo klesati, klesati mramor! Komadići su letjeli na sve strane, komadi otpadali, i iz mrtve, bezoblične tvari počeli su se pomalo da pokazuju obrisi, sve sigurnije, sve jasnije. Već je vidio pred sobom ljudski oblik, no koliko je još trebalo rada i muke, da se u tom obliku ugleda smrt i život, koliko, dok su oživjeli oni Božanski potezi, dok je iz mramora sinuo — ideal. Moguće, dà, sigurno — ne u svoj ljepoti. Ideali su neiscrpivi i nedosežni na zemlji. Zadaća je pravoga umjetnika, da im se kuša što više i više približiti, da ih kuša što više i više ostvariti. Umotvori bit će uvijek nesavršeni, no nesavršenost ne ćemo tako brzo oćutjeti, jer će naša srca biti toliko napunjena savršenstvom i ushićena tolikim veseljem, da ćemo oduševljeni gledajući zaboraviti, da je ideal ipak nedosežno veći, nedosežno ljepši. I čovjek mora da bude kao umjetnik. Njegova je zadaća,

*Radi lijepoga prijevoda ostavljamo na slovenskom.
Riječi: reva = sirotinja; solza = suza.

zadaća njegovoga života, da u sebi izrazi, ostvari što veću sličnost s Bogom. Zato mora da bude pun ushićenja i pun zanosa. Mora zato da kleše i kleše. Što je kvrgavo, mora odbiti, što je neuglađeno, ugladiti, što je nesavršeno, usavršiti; mrtvu tvar mora da oživi, životu mora da udahne duha, svladati mora zakone tijela i udahnuti umotvoru Božansku težnju prema gore.

To znači: najveće, što jest, Božja je ljubav. Zato u svemu čovjek mora da ispunjuje Božju volju. Činiti mora dobro i čuvati se zla. Vršiti mora Božje zapovijedi. Boga mora djelotvorno ljubiti i bližnjega kao samoga sebe. Sve se to doduše čini suviše obično, premalo uzvišeno, no neka čovjek samo to čini iz dana u dan, u svim časovima svoga života, neka to čini uz Božju pomoć, što je prima u molitvi, žrtvama i u otajstvima svete Crkve, neka to čini vjerno i velikodušno, neka čini u veselju i u žalosti — i svijet možda ne će znati, jer svijet često gleda samo ćutilnim očima, ali u vječnosti i neizmjernosti će njegov lik sinuti takvom ljepotom, da će se i nebesa radovati i da će se i Bog sam nakloniti k njemu gledajući i ljubeći u njemu svoju sliku i priliku. Sve, što se na svijetu čini lijepo i veliko, bit će samo kao „obris sjene jutarnjega rumenila“ te nebeske ljepote.

Da nam se božanski ideal tako reći približi iz vječnosti i neizmjernosti, prikazao nam se u Kristu na zemlji. Zato je otada „put za Kristom“ put za idealom. Što je u Kristu još beskonačno, to je vremenito zasjalo u izabranicima Božjim, svecima, a najljepše poslije Krista u Majci milosti, u Bezgriješnoj. Otuda sja Božja ljepota sve dalje i dalje; kao u šarenoj dugi odsijeva u tisućama boja kršćanska svjetlost u svecima i od Krista, Bezgriješne i svetaca prelijeva se u sve, koji samo otvore oči i srce Božjem svijetlu.

Taj je ideal za sve: nema tako bijedna čovjeka, kome iz vječne beskonačnosti ne bi sjao najljepši ideal. Samo neka otvori oči, neka otvori srce, neka otvori dušu, i zasjat će mu svijetlo Božanskih ideala! Rimljaninu, kome je ideal bila jakost i sloboda, rob-čovjek nije bio čovjek; Grku, komu je ideal bilo uživanje, siromak-čovjek nije bio čovjek; modernima, kojima je ideal bogatstvo, čovjek-radnik nije čovjek. Rimljaninu je rob bio životinja; Grci su bacali kržljavu djecu; moderni poštuju radnika samo kao stroj prema njegovoj radnoj snazi. Kršćanski ideal baca svoje svijetlo i u ropstvo, bijedu i trpnju.

Najmoderniji je ideal Nietzsche-ov nad-čovjek, čovjek, što je izvan dobra i zla, t. j. čovjek, koji je sam sebi bog, komu je sve drugo samo sredstvo za vlastitu slavu, vlastito uživanje, koji sve iskorišćava svojim samosiljem, nebrinući se za to, što ljudi nazivaju dobro, što zlo. To je ideal brutalnoga egoizma („sacro egoismo", nazivali su ga u svjetskom ratu). Uistinu taj je „ideal skrajnji" kontrast i negacija svakoga idealizma. I snaga kršćanskoga ideala odgaja nadljude. No ti nadljudi nijesu heroji egoizma nego obratno heroji ljubavi. Nietzscheovi nadljudi hoće sve sebi, kršćanski nadljudi daju sebe svima. Nietzscheovi nadljudi žive oholo u slavi, bogatstvu i uživanju. Kršćanski se nadljudi ne brinu za svjetsko uživanje, bogatstvo, i slavu. Ako pogledate, gdje su, nalazite ih posvuda u svakom staležu, svakoj dobi i spolu; ni stalež, ni spol, ni doba, ni rod, ni narodnost, ni vrijeme, ni kraj ne postavlja međa kršćanskom idealizmu. Ali najviše ga je među malima i siromašnima.

Neki misle, da je svetost kakav čudački, od svijeta udaljeni život. A nije uistinu drugo do sve-svladavajuća Božja ljubav. Dakako, da se ta ljubav u časovima čini čudna onima, što sve prosuđuju po svome egoizmu; dakako da bježi od svijeta, u koliko je svijet „naslada očiju, požuda tijela i oholost života".[55]) No bit je svetosti i svetoga života ljubav, ona ljubav, koja je i životu prvi i najveći ideal![56])

Ne treba piramida, da ovjekovječe čovjeku ime, ne treba bogatstva, da mu dadne naslada, ne treba velikih djela, da mu oviju čelo slavom — treba samo dobre volje, treba samo da se srce otvori spoznanju Božjemu i Božjoj ljubavi.

10. Iz Svjetlosti vječne . . .

Božanski ideal neiscrpiv je u svojoj beskonačnosti te se može da prikazuje u tisućama slika i prilika. Tako jedan ideal raspaljuje idealnost u svim raznolikim životima.

Poput sunca.

Jedno sunce sja u svoj kolikoj prirodi, a tisuću stvorenja Božjih pije iz toga svijetla život, snagu i ljepotu. Bez sunca bi sve cvijeće uvenulo, sva ljepota izblijedila, u prirodi bi zavladala smrt. No kad sja jedno sunce, sve živi, i svaki cvijet pod tim suncem za se cvate, svaka ga ptica na svoj način opijeva, svako biće na svoj način odsijeva.

Tako je i s ljudskim životom. Bez Božanskoga svijetla, svi bi životni ideali bili mrtvi. Život u najljepšem rastu bez Božjega sunca bio bi ništa. A kad sja sunce Božjega ideala, život bujan klija u najvećoj raznolikosti. Zato svatko na svoj način ostvaruje ideal: svatko se na svoj način razvija pod dahom Božanske toplote, svatko crpe iz Božanskoga svijetla svoj život, svoju snagu, svoju ljepotu.

Život je poput tvari, u kojoj se na najrazličnije načine ostvaruje Božji ideal. Jedan je ideal Madone sjao u Rafaelovoj duši, no Rafael je taj ideal ostvario na najrazličnije načine. Jedan ideal imadu svi ljudi,

no svatko ga ostvaruje na svoj način. Svaki je poziv svaki stalež, ako je samo ćudoredno dobar, jedan od načina, po kojima se ideal može ostvariti. U svakom staležu, u svakom pozivu moguće je težiti za idealom i živjeti po idealu. U tome je sve obuhvaćajuća moć kršćanskoga ideala!

A kako sunčane zrake djeluju u svakom biću na poseban način i svako se biće razvija po svome uzoru, po uzoru svoga posebnoga oblika i ljepote, tako imade pod suncem vječnoga prauzora i svaki čovjek svoj poseban uzor, koga neka u svom životu ostvari. Taj mu uzor pokazuju: dužnost, sklonosti, pročišćene milošću Božjom, vanjske prilike, stalež, poziv, Božja nadahnuća, ukratko sve ono raznoliko Božje djelovanje i upravljanje, bez koga ne postoji ni jedan ljudski život. Tako imade jedan prauzor i mnogo uzora, jedan ideal i mnogo ideala. A svi su ti viševrsni ideali i uzori kao svijetla iz Svjetlosti vječne:

> Ne tu na zemlji zapuščeni
> iz ognja našega srca,
> iz isker našega duha; —
> iz luči večne so rojeni.

Iz vječnoga i neizmjernoga ideala sja svijetlo u vremenitost i prostornost i daje i vremenitosti i prostornosti neku neizmjernost i vječnost: neku čežnju za neizmjernim, neku blaženost, koja je samo blaženo ufanje u vječnost, neku vrijednost, koju samo vječno i beskonačno može izmjeriti. Svaki je istinski ideal odsjev vječnoga i beskonačnoga Ideala.

> Zato pa sveti vsak uzor
> nam gor, kjer je njegov izvor!
>
> (*S. Gregorčič*).

Ideal života jest Bog, najveća sličnost s njim i najveća ljubav prema njemu. Ideali su sve krasne

misli, u kojima se može izraziti život u Božjoj ljubavi, sve šarenilo svetosti i kreposti, sva raznoličnost bogoljublja i čovjekoljublja. Sve drugo može također da dobije neku idealnost u službi ideala. Samo ne grijeh kao grijeh, no i grijeh svojom tamom mora bar da govori o ljepoti ideala.

Tako sve, što je prolazno i vremenito, dobiva novu vrijednost. Idealizam prožme sve, rasvijetli svjetlošću Božjega ideala. Vrednote, radi kojih samih život nije bio vrijedan života, vraćaju se kao prave vrednote, vrijedne života u službi ideala. Same za se ne mogu doduše da dadnu životu pravoga smisla, ali one su kao vanjska forma, u kojoj je utjelovljen nutarnji i istinski smisao života. One su poput čaše neumrlosti. Sama ne može da dadne neumrlosti, no napitak je u njoj, koji neumrlost daje. Tako čovjek iz čaše, što mu je priroda daje, pije neumrlost.

Za čim je čeznuo mladić?

Rekli su mu: ideal je života s l a v a. Bila je to prevara, jer bez besmrtnosti slava je prolazni dim. No u svijetlu ideala odozgo i slava nije više bez idealnosti. Priroda je sama usadila u dušu nagon za priznanjem, čašću i slavom, jer priznanje daje čovjeku snage i jakosti, da što bolje razvija svoju djelatnost u svemu, što je lijepo, dobro i pravedno. Čežnja dakle za slavom može čovjeka da digne i oduševi za velika djela. No čim čovjek ozbiljno razmišlja o slavi, spoznaje, da sva slava ima samo tada smisla, ako je ujedno slava Božja. Tako se čovjek digne prvome idealu crpeći iz njega svu onu moć, koju je hotjela narav, kad je usadila čovjeku čežnju za slavom.

Rekli su: ideal je života l j u b a v. Bila je to varka, jer bez posmrtnoga života sva je ljubav prolazna. No u svijetlu ideala ozgo i ljubav dobiva idealan smisao. Priroda je sama usadila čovjeku u srce nagon

ljubavi, jer ljubav ujedinjuje i usposobljava bića za život pun požrtvovnosti. Kakva bi bila sudbina djece, kakva ubogih bez ljubavi? A opet: kad čovjek promišlja o ljubavi, spoznaje, da je ona moć Božje moći i da svoju najveću ljepotu, skrajnu požrtvovnost i vječnu vrijednost zadobiva, kad se povrati idealu, iz koga je proizišla, kad se oplemeni u Božjoj ljubavi.

Rekli su: ideal je života r a d. To je također bila varka. Rad sam po sebi ne može da životu da dovoljne vrijednosti. No rad je moću Božjega ideala zaista i sam idealan. Kad čovjek radi imajući pri svome radu najveće ciljeve pred očima, tada je i rad osvijetljen idealizmom. Neka to bude rad direktno za kraljevstvo Božje na zemlji, za kraljevstvo istine i pravde, ili neka to djelo ostvaruje opće naravne uvjete Božjega kraljestva, neka to bude rad za socijalnu sreću, za kulturni napredak, za znanost, umjetnost, ili neka to bude rad i samo za materijalne uvjete života — i bez njih nije moguć život dostojan čovjeka —, svaki je rad idealan, ako snagu, smjernice i cilj prima iz ideala. U tom je smislu naveo apostol kao prvo načelo kršćanske filozofije života na oko malo idealne riječi, ali koje su uistinu mudrost puna idealizma: „Ili jeli ili pili, ili što drugo činili, činite sve na slavu Božju!“[37])

Moderni su tražili smisao života u športu i uživanju, znanosti i umjetnosti, u napretku i upotpunjavanju, u kulturi i socijalnoj sreći. Izjalovljeni pokušaji! Bez vječnosti i neizmjernosti nema zadovoljavajućega smisla života. Ali s u b s p e c i e a e t e r n i — obzirom na vječnost — dobiva i to sve pravu svrhu i značenje.

Š p o r t dakako može otuda da dobije samo malo idealnosti. O športu je rekao apostol: „Tjelesne vježbe malo pomažu, a pobožnost je za sve korisna i obećaje sadanji i budući život“.[38]) Ali kada je malo, nešto je ipak. Zadaća je športa zdrav tjelesni razvoj,

a i uzgoja volje. Zdrav duh u zdravome tijelu, ta poslovica nije uvijek istinita, no nešto je istine ipak u njoj. Također je higijena vrijedna ljudske muke. Uzgoja volje može već neposredno da bude u službi kreposti.

U ž i v a n j e na zemlji ne može biti svrha, no čisto veselje nije zabranjeno. Neka su veselja dapače idealno stanje kršćanskoga života. Pod ozbiljnim izgledom kršćanstva skriva se slatka mistika veselja.

U m j e t n i č k o i z n a n s t v e n o djelovanje može da bude zadaća života, dakako samo zemaljskoga, drugotna i podređena zadaća obzirom na vječnost. Bogu može čovjek i da služi, služeći ljepoti i istini. Tà ljepota su i istina iz Boga i vode Bogu. Kad umjetnik izrazi ljepotu i učenjak iztražuje u prirodi zakone istine, potiču oni čovječanstvo na ljubljenje ljepote i spoznanje istine, a čežnja za ljepotom i istinom vodi nepokvarena srca Bogu. Pogrješno je samo, kad umjetnik hoće da kultom ljepote ili učenjak kultom znanosti nadomjesti čežnju duše za Bogom.

Ć u d o r e d n i n a p r e d a k i u n u t a r n j e u s a v r š a v a n j e bilo je samo za to izjalovljeni pokušaj, jer je bilo otrgnuto od prave svrhe. Kako da netko teži za savršenošću, kad ne zna, šta i gdje je savršenost? Kad je kršćanstvo pokazalo svrhu, postalo je jasno, da je nutarnje usavršavanje zadaća svakoga života.

Najveći je poziv čovjeka, rekli su, ž i v o t z a b l i ž n j e s v o j e. Opet bez vjere u besmrtnost, zahtjev je to bez smisla i snage; obzirom na vječnost i žarom Božje ljubavi u srcu, to je samo po sebi razumljiva stvar. Tko spominje kršćanstvo, spominje charitas! Ne samo živjeti za bližnje, nego i umirati za bližnje uči kršćanstvo. Taj heroizam je jedna od najljepših pojava i jedan od najljepših ideala kršćanstva.

Obzirom na najveće pokazuje se i pravo značenje kulture i socijalne sreće. Bilo bi kobno idolopoklonstvo, da kome kultura ili socijalna sreća postane najveće. No svrha pod svrhom postoji. Čovječanstvo mora da sa životom na zemlji riješi pitanje života. Neko blagostanje i kultura općenito naravni su uvjet, da lakše i dublje pronikne život narodâ Božje kraljevstvo istine i pravde. Divlja plemena nijesu pristupačna za evanđelje Božje ljubavi. Također nedragovoljna vanjska bijeda obično je zapreka za nutarnje kraljevstvo Božje u srcima. Dakako čovječanstvo prije svega treba idealne i etične kulture, kulture srdaca i dušâ. Materijalna kultura mora da bude uvjet i sredstvo više kulture. Šta će duši samo nagomilovanje prolaznih dobara, koja teži za vječnošću i neizmjernošću? Prvo je kraljevstvo Božje ljubavi u dušama. Šta pomaže sve drugo, ako toga nema? A ako to jest, sve će drugo biti dano kao „suvišak".[59])

Jer je značenje vječnih vrednota toliko, zato ga kršćanstvo tako naglašava, te se katkada čini, kao da vremenitu kulturu prezire i zanemaruje. U tom smislu dobro govori njemački filozof protestant *Paulsen*: „Kršćanstvo je primiješano modernoj kulturi od početka kao neka protivnost, da se kultura ne izvrgne u hiperkulturu (u kulturu raspojasanih nagona i strasti), uslijed koje je stara kultura propala u svojoj nutrini. Svojom protivnošću prema svemu, što se zove svijet, sprečava kršćanstvo starorimsko obožavanje države i sile, svojim preziranjem dobara ovoga svijeta, bogatstva, časti i uživanja, svojom (prividnom) nemarnošću prema znanosti i umjetnosti, kršćanstvo je protuteža, koja čuva, da se čovječanstvo potpuno ne oda vanjštini, i da ne drži vanjskih dobara za najveća dobra. Proti svemu, na što je obraćena težnja prirodno-kulturnoga čovjeka, postavlja kršćanstvo nad-

zemaljska dobra i vrednote kao svrhu: prave i najveće vrednote nijesu ovdje, nego u duši i u njezinim odnošajima s vječnošću. Riječi: ‚šta čovjeku koristi, ako cio svijet dobije, a dušu izgubi', radi njihove silne ozbiljnosti, ne puštaju nas više; neka ih i zaboravimo na trenutke u traženju blizih užitaka i svrha, opet nam se one nameću pameti u časovima samoće".[60])

No kršćanstvo nije nikako protiv istinskoj kulturi, kako to Ostwald i drugi moderni neprestano ponavljaju. Baš obratno! Samo kršćanstvo može da dadne pravu kulturu. Bez Boga je moguć za čas prividno velik napredak, no kod te vanjske kulture propadne nutarnja, a s njome nutarnje zadovoljstvo i sreća. Bez nutarnjega zadovoljstva hlepi čovjek za ćutilnim uživanjem i što je vanjska kultura veća, tim su rafiniraniji ovi užitci. Tako na koncu narod bez Boga kod najveće kulture najdublje propada. To govori historija svih naroda. Kršćanstvo daje kulturi harmoniju, s harmonijom istinitost. Vanjski napredak neće možda biti tako brz, jer neće biti one neukrotive pohlepe za bogatstvom, no zato će biti stalniji, trajniji i prije svega više harmoničniji.

Vanjska se kultura neće razvijati na štetu nutarnje, nego će da bude poput rascvata nutarnje kulture. Kršćanstvo naime propovijeda narodima Božji zakon, a Božji je zakon zakon harmonije, harmonije među duhovnim i tjelesnim, među čovjekom i prirodom, među prirodom i Bogom. Zato je kršćanska kultura kultura harmonije, a harmonija čovjeka usrećuje.

Kršćanstvo dakako nije ni protiv vanjskoj kulturi, samo hoće da je ne smatramo za nešto apsolutno, jer bi to bila samo velika laž i varka. „Crkva", rekao je već vatikanski sabor, „kulturu mnogovrsno podupire i pospješuje, nikada da bi joj se protivila. Crkva pozna i nikada ne prezire dobra, što dolaze iz ljud-

skih znanosti i umjetnosti za život ljudi; priznaje također, da kao što su izašla iz Gospoda Boga znanja, tako, ako se pravo njeguju, da njegovom milošću opet vode Bogu".[61])

Tako su se povratile sve vrednote života. Život je opet zadobio smisao. Nestalo je varavih ideala, što su samo izvana lijepi bili, a vratili su se ideali, što zaista mogu da oplemene, oduševe i usreće ljudsko srce.

11. Život našega života.

Nitko možda nije dublje oćutio varavost ovih čisto „ovozemnih" ideala kao sv. *Augustin.* Bilo je to pred 1500 godina, a kad čovjek čita njegove „Ispovijedi" (Confessiones), čini mu se, kao da čita „ispovijedi moderne duše". Život je sv. Augustina kušanje krivih i istinskih ideala.

Sv. je Augustin tražio u mladosti ideale posvuda, gdje ih traže i moderni. Pio je „iz zlatnoga posuđa (literature) vino zablude". Žudio je, da „okuša paklene užitke". Životna mu je filozofija bila: „ljubiti i biti ljubljen". Dakako nije razlikovao „čistu ljubav od nečiste strasti". No iznutra zablaćen, bio je izvana „dotjeran i elegantan". Majčine su mu opomene bile „ženske brbljarije".[62])

U oholosti duha, ostavio je vjeru mladih dana i išao za manihejcima, koji su mu toliko govorili o istini i znanosti. Mrzio je vjeru u auktoritet, htio je istine stečene svojom spoznajom i svojim osvjedočenjem, i to htio je sigurnost u tome, kao što je sigurno, da je „sedam i tri deset". No konačno je sa skepticima postao skeptik.[63])

Ali srce mu nije bilo sretno, ni duh umiren. Svaku mu je slast nešto ogorčavalo, kao da je u nju kanula žuč, i srce mu je vriskalo u bludnim

fantazijama. Tako je čeznuo i čeznuo, bez utjehe, bez mira. Čeznuo je više, no vidio je, da je uvijek „u istome blatu".[64]) Znao je, da „takav život nije život", no kao da se nije mogao pomoći. Sve mu je bilo teško.[65])

Lagano je počeo spoznavati, da skepsa ne može biti pravo stanje ljudskoga duha. Uvidio je, da čovjek bez istine ne može dugo živjeti i da mnogo istina mora svatko vjerovati. „Bezbroj ima stvari, koje vjerujem, i ako ih ne vidim i premda nijesam bio prisutan, kad su se dogodile, i kad ih ne bi vjerovali, ne bi uopće mogli ništa u životu započeti. Koliko toga vjerujemo iz historije narodâ, o raznim mjestima i gradovima, koliko vjerujemo prijateljima, liječnicima, ovim i onim ljudima! Kako čvrsto vjerujem u to, koji su moji pređi, i ako to ne mogu znati drugačije, nego po tome da vjerujem, što sam čuo!" Zašto da nas i Bog ne bi mogao obzirom na istine duševnoga života uputiti auktoritetu?[66]) Sve jasnije mu je bivalo, da su sve tvrdnje proti katoličkoj Crkvi samo puste predrasude.

No spoznaja nije još vjera. Tek je kasnije spoznao, da je tajna vjere „poniznost poniznoga Isusa". Samo ponizne diže Isus k sebi![67])

Zadržavalo ga je i još nešto drugo, da nije vjerovao. Bilo je to „ispraznost i ništavilo", koje su mu šaptale, da bez njih ne bi mogao živjeti. „Iz zle volje bila je nastala strast, iz strasti običaj, iz običaja nužda . . ." Tako se nije mogao da oslobodi jakoga ropstva, u kome je živio. Oklijevao je da „umre smrti i živi životu".[68])

Što je više spoznavao istinu, tim je veća bila duševna mu bijeda. Očajno je klicao: Šta će biti s nama, šta će biti s nama? „Dižu se nenaobraženi i osvajaju nebesa, a mi sa svojom znanošću bez srca,

gle, valjamo se po blatu putenosti!"[69]) Vidio je pred sobom toliko uzora kršćanskoga heroizma i govorio si: „Ti ne bi mogao, što su mogli ti i te? Dakako nijesu mogli sami, no sa svojim Bogom! Šta hoćeš sâm, kad sâm ne možeš! Baci se u krilo Božje!"[70]) U gorkom je plaču poviknuo: „Dokle još, dokle još? Zašto samo uvijek sutra i sutra? Zašto ne danas? Zašto ovaj sat nije konac moje sramote?"[71])

— — — — — — — — — — —

„Ne samo Bogu ići, nego i prići, to je samo htjeti ići, ali doista i ozbiljno htjeti, ne samo polovično i mlitavo, s jedne strane htjeti, s druge ne htjeti".[72]) Iza dugih bludnja i dugoga oklijevanja stekao je sv. Augustin konačno pomoću odozgo ovu pravu i istinsku volju. Prekinuo je veze strasti i zadobio je opet slobodu duha. Svih je sumnja nestalo i u srce mu je unišao sladak mir.

„Kako mi je slatko bilo najedamput bez slasti svih tih ispraznosti, za koje sam se prije tako jako bojao, da ih ne izgubim kako sam bio veseo, što sam ih napustio. Istjerao si ih naime ti, koji si istinska i najveća slast, svjetliji od svake svjetlosti, a tajniji od svih tajna, veći nego sve časti, no ne onima, koji su samima, sebi veliki. Moj se duh oslobodio teških briga i težnje za častima, imanjem i ćutilnim nasladama, te sam kao dijete jecajući zahvaljivao ti se, tebi, svojoj svjetlosti, svojemu bogatstvu, svome oslobođenju, svome Bogu!"[73])

I sv. je Augustin spoznao istinu, da je „Bog život našega života"[74]) I kao molitva, kao slatka pjesma protekla mu je iz duše slatka ispovijed: „Kasno sam te uzljubio, o Ljepoto, što si od nikada i vječno mlada, kasno sam te uzljubio. I gle, u meni si bio, a ja sam bio vani, i vani sam te tražio. Tražio

sam te u lijepim tvojim stvarima, sam nelijep. Sa mnom si bio, a ja nijesam bio s tobom. Zadržavale su me daleko od tebe stvari, kojih ne bi bilo, kad u tebi ne bi bile. Zvao si i vikao, i razbio si moju gluhoću. Sjao si i blistao, i rastjerao si moju sljepoću. Kao sladak vonj mirio si, i ja sam te udahnuo u se, pa sada za tobom čeznem. Okusio sam te, i sad sam gladan i žedan. Dotaknuo si me se, i sada sam začeznuo za tvojim mirom. A kada budem tebe obuhvatio čitavim bićem, neće već za me biti teškoća i boli, i napunjen tobom, bit će moj život istinski život!"[75]) — —

A kada je kasnije promišljao, otkuda je bio onaj nemir, otkuda ona neutješiva čežnja i žudnja srca, spoznao je i napisao je u prvom poglavlju svojih „Ispovijedi",[76]) da je to otuda, što nas je Bog za se stvorio. Sve su čežnje našega života svijesne ili nesvijesne čežnje Bogu. „Za se si nas stvorio, i nemirno je naše srce, dok ne počine u Tebi!"

— — — — — — —

Ne vara se pesimizam, niti se vara optimizam. I vara se optimizam, i vara se pesimizam.

Život je isprazan, no samo bez Boga. Život je najviše, ali samo u Bogu.

Šta je život, kad na pragu čeka smrt? Šta je smrt, kad samo odgrće zastor istinskoga života?

Blaženi vi, što živite, ako u Bogu živite! Blaženi vi, što umirete, ako u Bogu umirete! — —

Sv. Franjo Asiški duboko je zavirio u tajnost života i čudna mu je radost obuzela srce. Spoznao je, da je smisao života ljubiti Boga, i sve mu je u životu bilo pjesma ljubavi. Sve su mu stvari pjevale o Bogu i on je pjevao s njima. Svaka mu je stvarca govorila: Za te me je Bog stvorio. Zato je sve ljubio, jer je ljubio Boga. Bile su mu kao sestrice i braća. Veseo je pozdravljao sestrice-cvijeće, što je tako lijepo i mirisavo. U svakom samostanskom vrtu gledao je da nađe prostor za „sestrice-cvijeće", da se svatko, gledajući njihovu ljepotu i udišući njihov miris, sjeti Boga, hvaleći ga. Veseo je pozdravljao „sestrice-ptice" i pjevao im: „Hvalite Gospoda, sestriee, hvalite ga, jer je stvoritelj i otac naš!" A najviše je ljubio sunce i vatru; sunce, što nam sja, vatru, što nas grije; simbole Božje providnosti, što se ljubavlju za nas skrbi.

Kad je ležao u bijednoj kućici kod San Damiano, bolestan i oslijepio, spjevao je u nepodnosivoj muci zahvalnicu Bogu, Pjesmu sunca. Nije umjetnička pjesma; ona je kao prvi jecaj nove, pučke poezije u jednostavnom, a tako milom materinskom jeziku. A puna je sunca po čistom i toplom čuvstu veselja i zahvalnosti. Za sve stvari zahvaljuje sv. Franjo Bogu,

a naprije za sunce, što „predstavlja Najvećega".

Kad mu se približila smrt, nadodao je radosni pozdrav njoj, sestri smrti, u presretnoj spoznaji, da će u Bogu naći život našega života.

I sv. je *Franjo* pjevao:

„Svevišnji, svemogući, dobri Gospode!
Tvoja je hvala, slava i čast i svaki blagoslov.
Tebi samo one dolikuju, Svevišnji,
niti je ikoji čovjek vrijedan, da te spomene.

Slava ti, moj Gospode, u svim tvojim stvorenjima,
navlastice radi gospodina brata sunca,
što nam daje dan i što nam po danu svijetli.
A ono je lijepo i sjajno, i u velikom sjaju
nosi tvoje, Svevišnji, znamenovanje.

Slava ti, moj Gospode, poradi brata mjeseca i zvijezda,
što si ih stvorio na nebu,
svijetle, mile i lijepe.

Slava ti, moj Gospode, poradi brata vjetra
i radi zraka i radi vedra i oblačna i svakog vremena.
po kojem hraniš svoja stvorenja.

Slava ti, moj Gospode, radi sestre vode,
koja je veoma korisna
i smjerna i dragocjena i čista.

Slava ti, moj Gospode, radi sestre vatre,
kojom rasvijetljuješ noć,
i ona je lijepa i ugodna i jaka i moćna.
Slava ti, moj Gospode, radi naše sestre majke zemlje,
koja nas hrani i drži
i raznovrsne plodove daje sa šarenim cvijećem i travom.

Slavite i blagosivljajte Gospoda i zahvaljujte mu,
i u velikoj mu poniznosti služite!

Slava ti, moj Gospode, radi sviju, što opraštaju od ljubavi prema tebi
i podnose slaboće i nevolje,
blaženi oni, koji ustraju u miru,
jer ćeš ih ti, Svevišnji, okruniti.

Slava ti, moj Gospode, radi naše sestre smrti tjelesne,
kojoj ne može nijedan živi čovjek izmaći.
Jao onima, što umiru u smrtnom grijehu.
Blago onima, što se pokoriše tvojoj svetoj volji,
jer im druga smrt neće nauditi".

Bilješke.

I.

[1]) Tolstoj, Sinn des Lebens, 4—5, 23—4, 84. — Meine Beichte, 31, 43, 52. Ruski original knjige „Meine Beichte" mogao sam usporediti tek iza svršenoga štampanja ove knjige (na slovenskome). Naslov joj je: L. N. Tolstoj, Ispoveď (Moskva 1907.). Dakle ne „Ispovijedi" (Confessiones) kao djelo Augustinovo, nego „Ispovijed" (Confessio). Njemački prijevod, od pisca odobren, izašao je g. 1900. u 6. izdanju. Do te godine, kaže Lilienthal u uvodu (3), u Rusiji djelo još nije izašlo, nego samo su bila dva ruska izdanja u Ženevi. — Djelo „Der Sinn des Lebens" na ruskom valjda uopće nije izdano. Sastavljeno je naime iz raznih pisama, zapisaka, dnevnika, zato više aforistično. Gradivo je sabrao učenik i prijatelj Tolstojev, A. Čerkov, a preveo je Vladimir Czumikow (1901.). U Sabranim se spisima Tolstojevim i sada nalaze sastavci: O žizni (o životu), Novoe žizneponimanie (Novo shvatanje života), Dlja čego my živem? (Zašto živimo?). U „Ispovijedi" (str. 30) ovako je formulisao pitanje: „V čem smysl žizni?"

[2]) Ps. 102, 15—6. — Knjiga Mudrosti 5, 9—15. — Propovj. 1, 2—3.; usporedi 4, 2—3. — Usporedi još: Propovj. 2, 4-11; Sir. 14, 18.; 17, 31.; 40, 1—11.; Job 7, 1—7.; 8, 9.; 14, 1—2. —

[3]) Döllinger, Heidenthum u. Judenthum (Regensburg 1857.) 266—7. — Citat iz Sofokla. Edip na Kolonu, 1225-8. U izvorniku (ed. Tempsky):

μὴ φῦναι τὸν ἅποντα νικᾷ λόγον· τὸ δ', ἐπεὶ φανῇ,
βῆναι κεῖθεν ὅθεν περ ἥκει, πολὺ δεύτερον, ὡς τάχιστα.

[4]) Seneca. Dial XI, 9, 6; Usp. B. A. Betzinger, Seneca-Album (Freiburg 1899.) 175—6.

[5]) Tolstoj, Meine Beichte, 60—2.

[6]) S. Ioan. Chrysostom. in cap. XIV. Genesis homil. 35, c. 7. (Migne. P. G. LIII, 331). — S. Hieronym. Ep. 60. (Migne. P. L. XXII. 602). — S. Augustin. De Civit. Dei 13. 10[1] To deseto poglavlje trinaeste knjige o „državi Božjoj" ima zapravo naslov: „O životu smrtnika, koji je više smrt nego život" (De vita mortalium,

---

[1] Kod Augustinovih opće raširenih djela (De Civit. Dei, Confessiones i Soliloquia) ne citiram izdanja.

quae mors potius quam vita dicenda est). — De falsitate praesentis vitae (među djelima sv. Aug., ed. Maur. Venet. VI 362). — Izraz „Cotidie morimur" upotrebljavao je već Seneka. „Svaki dan umiremo. Kako vodeni sat isprazni doduše samo zadnja kap, i ako ga svaka predašnja kap ispražnjuje, tako ne prouzrokuje smrti samo zadnji čas, nego je samo dovrši". (Ep. 24, 20. Seneca-Album 87).

[7]) Dante, La Divina Commedia, Pg. 33, 53; „ . . . viver, ch'è un correre alla morte". — Shakespeare, Hamlet V, 2. — Uspor. također dramu španjolskoga pjesnika Calderona de la Barca „La vida es sueño" (Život je san) III, 19:

Qué es la vida? Una frenesí.
Qué es la vida? Una ilusion,
Una sombra, una ficción,
Y el mayor ben es pequeño;
Que toda la vida es sueño,
Y los sueños sueño son.

Eckermann, Gespräche mit Goethe, I, (Reclam № 2005, str. 83). — Prešeren, Soneti nesreče (Poezije, ur. L. Pintar, 1901., 141). — Al. Humboldt, Memoiren. Citira Hettinger, Apologie des Christentums, I[10] (1914.) 52. — O Schopenhaueru i Stritaru usp. Rimski Katolik I (1889.) 366–74. Citat iz Stritara, Zbrani spisi, I 164, 81.

[8]) Prešeren, soneti nesreče, 141.

[9]) Tolstoj, Meine Beichte, 15–38, 64–72. U originalu zove Tolstoj svoju nekadanju krivu vjeru u literaturu: „književničkom vjerom". Kaže, da se u njemu razvila nadutost „do bolesti" i da je bio glupo uvjeren o tome, da je pozvan učiti ljude, sam neznajući čemu (11). Kad mu se sve pokvarilo, držao je, da je život besmisao: „istina byla ta, čto žizn' est' bezsmyslica" (18) „čto žizn' ne imêet smysla" (22).

[10]) Vidi V. Cathrein, Die Einheit des sittlichen Bewusstseins der Menschheit. Eine ethnographische Untersuchung. 3 Bände. Freiburg 1914.

[11]) Kant, Kritik der praktischen Vernunft. Text der Ausgabe 1788. (A). Reclam Nr. 1111–2, str. 193–4 i 105).

[12]) L. Büchner, Am Sterbelager des Jahrhunderts. Blicke eines Denkers aus der Zeit in die Zeit (Giessen 1898) 112, 183. — Schopenhauer naziva čovjeka upravo „animal metaphysicum". Mjesta iz njegovih djela navađa M. Kappes, Die Metaphysik als Wissenschaft (Münster 1989.) 32.

[13]) Cicerona citira Augustinus. De Trinitate. 13, 4 — Rečenica sv. Augustina o. c. 13, 3. — Zola u romanu „Lourdes". — Drugi izrazi u istom romanu: „Čovječansto žeđa za božanskim". — „Silna čežnja za onim svijetom muči čovječanstvo". — Dr. C. Hilty, Glück, III (Leipzig 1907.) 3.

[14]) Tako na pr. L. Stein, Der Sinn des Daseins. Tübingen 1904. Citira Fr. Sawicki, Sinn des Lebens, 298 sl.

[15]) Citira Hettinger, Apologie des Christentums, I[10] (1914.) 375.

[16]) Hilty, Glück III (1907.) 3.

[17]) Citira O. Zimmermann, Das Gottesbedürfnis (Freiburg 1910.) 18.

[18]) Vidi: K. A. Kneller, Das Christentum u. die Vertreter der neueren Naturwissenschaft[3] (Freiburg 1912.) 11–2 — Slično već Goethe: Naš je duh „kao sunce, što se samo našim zemaljskim očima čini da zalazi, a koje uistinu neprestano dalje sja". Eckermann, Gespräche mit Goethe I (Reclam Nr. 2005–6, str. 117) Ipak je smisao Goetheove rečenice više panteistički.

[19]) Tolstoj, Meine Beichte, 41–51, 63.

[20]) Paulsen, Die Zukunftsaufgaben der Philosophie. U Internationale Wochenschrift II. (1908.) Nr. 21–2.

[21]) A. Comte, Cours de phil. positive [2] 41. Citira De La Barre. La vie du dogme catholique (Paris 1898.) 17.

[22]) Paulsen, Die deutschen Universitäten (1902.) 535. Citira Donat, Freiheit der Wissenschaft (Innsbruck 1910.) 352.

[23]) U Revue Neò-Scolastique VII (1900.) 229.

[24]) Vidi: A. Schneider, Die philosophischen Grundlagen der monistischen Anschauungen (Natur u. Kultur, Nr. 1. München).

[25]) Büchner, Kraft und Stoff[17], Leipiz 1892. — Vidi također: E. Haeckel, Welträtsel (Volksausgabe), Stuttgart 1899.

[26]) Du-Bois-Reymond, Über die Grenzen des Naturerkennens. — Die sieben Welträtsel (Leipzig 1898.) 103.

[27]) Büchner, Am Sterbelager des Jahrhunderts, 111.

[28]) E. v. Hartmann, Zersetzung des Christenthums, 96–7. Citat u Hist. pol. Bl. CXXII (1898.) 161–2.

[29]) A. Büttner, Von der Materie zum Idealismus. Skizze eines einheitlichen Weltbildes (Crefeld 1911.) 502.

[30]) Eucken, Der Sinn und Wert des Lebens (1914.).

[31]) Vidi: Augustinus, De Civitate Dei, 4, 12.

[32]) Büchner, Kraft u. Stoff[17], 71.

[33]) W. Ostwald, Die Überwindung des wissenschaftlichen Materialismus (1895.); Vorlesungen über Naturphilosophie[3] (1905.)

[34]) W. Ostwald, Monistische Sontagspredigten. Erste Reihe (Leipzig 1911.–2.) str. 6, 7; 11–5; 21; 27; 35; 68; 74–8; 89–97; 102–4; 105–208.

[35]) Saitschick, Quid est veritas? str. 96, 132, 137, 149, 152, 251—3, 266, 286.

[36]) Oskar Schmitz, Die Weltanschauung der Halbgebildeten (München 1914.[5]) 23.

[37]) Eucken, Sinn u. Wert des Lebens, 130: „Flachen Seelen wird alles flach".

[38]) Eucken, o. c. 19—25.

[39]) Mallock, La vie, 114 slj, 118—37, 28, 74—8, 37.

[40]) Augustinus, De Civitate Dei, 19, 4.

[41]) Eucken, Sinn u. Wert des Lebens, 143.

[42]) Vidi: Sawicki, Sinn des Lebens, 39—48

[43]) Michelangelo Buonarroti. Rime e Lettere (Firenze 1898).

Per fido esempio alla mia vocazione
Nascendo mi fu data la bellezza. (Madrigale VII, 234.)
. . . l' affettuosa fantasia
Che l' arte si fece idolo e monarca
Conosco ben quant' era d' error carca,
Ch' errore è ciò che l' uom quaggiù desia. (Sonetto LVI, 339.)
Fallace speme ha . . . l' amor che muore
Con la beltà . . . (Sonetto IX, 226.)
Come dal fuoco il caldo, esser diviso
Non può 'l bel dall' eterno (Sonetto VI, 222.)
. . . all' uom saggio quel che muore
Porger quiete non può. (Sonetto II, 218.)
Io parto, a mano a mano
Crescemi ognor più l' ombra e il Sol vien manco . . .
Ohimè, ohimè! che pur pensando
Agli anni scorsi, lasso! non ritrovo
Fra tanti un giorno, che sia stato mio . . .
(Madrig. LII, 328.)

[44]) Vidi: Augustinus, Confessiones, 6, 16. — Citat iz Izaj. 22, 13.

[45]) Tolstoj, Meine Beichte, 45, 50—3.

[46]) Vidi: Sawicki, Sinn des Lebens, 221—2. — Eucken, Können wir noch Christen sein (Leipzig 1911.) 127.

[47]) Mallock, La vie, 52, 149.

[48]) Slično i Mallock, o. c. 146.

[49]) Eucken, Sinn u. Wert des Lebens, 144—6.

[50]) Heine, Fragen (Das Buch der Lieder, Reclam Nr. 2231—2, str. 241.

Am Meer, am wüsten nächtlichen Meer
Steht ein Jüngling — Mann,
Die Brust voll Wehmut, das Haupt voll Zweifel,
Und mit düstern Lippen fragt er die Wogen:
O löst mir das Rätsel des Lebens,
Das qualvoll uralte Rätsel!
— — — — — — — — —
— — — — — — — —
Sagt mir, was bedeutet der Mensch?
Woher ist er gekommen? Wo geht er hin?
Wer wohnt dort oben auf goldenen Sternen?
Es murmeln die Wogen ihr ew'ges Gemurmel,
Es wehet der Wind, es fliehen die Wolken,
Es blinken die Sterne gleichgültig und kalt,
Und ein Narr wartet auf Antwort

[51]) Citati iz knjige: Dr. Kappes, Die Metaphysik als Wissenschaft (Münster 1898.) 24, 25, 19.

[52]) Vidi: Überwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie[10] (Hgg. v. K. Praechtler, Berlin 1909.) 285.

[53]) Jörgensen, Lebenslüge u Lebenswahrheit, 59.

[54]) Jörgensen, August Strindbergs „Inferno". Hist. pol. Bl. CXXII (1898.) 174.

[55]) Jörgensen, Lebenslüge u. Lebenswahrheit, 71—72.

[56]) J. Trdina, Bajke in povesti o Gorjancih (Zbranih spisov II. knjiga, 91—7).

[57]) Dostojevski, Zločinstvo i kazna; citat je uzet iz slov prijevoda od V. Levstika (Ljubljana 1908.) str. 882.

[58]) Župančič Oton, Čaša opojnosti (1911[2]) 63.

II.

[1]) Jörgensen, Lebenslüge u. Lebenswahrheit, 73, 46

[2]) N. V. Gogolj, Polnoe sobranie sočinenij II (Leipzig 1863.), 155—8. Prijevod u „Slovencu" XXVI, 1898., br. 3.; bez potpisa [dr. Fr. Grivca?]; tu donekle prerađen).

[3]) Tit. 2, 11—3.

[4]) Levstikovi zbrani spisi, I 167.

[5]) Anton Medved, Poezije, II 166.

[6]) Eucken, Sinn u. Wert des Lebens, 135—7. Lijepo je tu misao izrazio slovenski pisac M e n c i n g e r u svom nadgrobnom natpisu: „Ovdje čeka uskrsnuće dr. Janez Mencinger, advokat. Pravednost svoga života počeo 26./3. 1838. i nedovršivši svršio 191./. (12./4. 1912.). Presuda neka mu milostiva bude". Vidi: T.

Zupan, Dr. Mencingerjeva priprava na odhod in še nekaj spominjev nanj. (DSv. XXV, 1912, str. 232).

[7]) Tolstoj, Sinn des Lebens, 64.

[8]) Župančič Oton, Čez plan (1911.[2]) 98-9. — Zadnja dva verza iz djela: Ciciban in še kaj (1915.) 50.

[9]) Levstikovi zbrani spisi, I 171—2.

[10]) Djel. ap. 14, 16; Rimlj. 1, 20; Djel. ap. 17, 27-8.

[11]) Tertull. Apologeticum, 17, 3-6: Haec est summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare non possunt.

[12]) Mudr. 13, 1, 8; Ps. 13, 1; 52, 1; Rimlj. 1, 22.

[13]) Vidi raspravu: Bogoznanje v starem poganstvu (Katol. Obzornik X, 1906., 1—21), gdje su citati u originalu.

[14]) Cicero, Tuscul. disp. (ed Teubner) I 11 (§§ 24, 23), 30 (§ 73), 41 (§ 99).

[15]) Vidi: Hilty, Glück, I, 21—90 (Epiktet). — Uzeo sam kao uzor Epikteta, a ne Seneku († 65. posl. Kr.), jer je Seneka domala već upoznao Sv. Pismo Staroga Zavjeta, a i kršćanstvo. Živio je dulje vremena u Egiptu, gdje je upoznao filozofiju Filonovu. O njegovom bratu L. Juniju Gallio, prokonzulu u Ahaji, spominju Djela ap. (18, 12-16), da se zauzimao za sv. Pavla. Također je sv. Pavao bio baš u taj čas u Rimu, kad i Seneka na Neronovom dvoru. Nije vjerojatno, da se Seneka kao znanja željan filozof ne bi zanimao za Pavla i njegov nauk. Neki drže, da je baš zato bilo Pavlovo sužanjstvo blago. Brzo iza kako je Seneka dospio u nemilost kod Nerona (g. 62.) i Pavlov se je položaj pogoršao i već g. 64. izbio je krvavi progon kršćana. Vidi: B. A. Betzinger, Seneka-Album. Nebst einem Anhang: Seneca u. das Christentum (Freiburg 1899.) str. 197-215.

[16]) Plato, Phaedon (ed. Tempsky) c. 35, 85 d. — Plato(?), Epinomis. Citira Ottiger, Theologia fundamentalis (1897.) 126, po Opp. II, 2. ed. Didot. 513. Vidi o Platonovim djelima: Friedrich Überwegs Grundriss der Geschichte der Philosophie des Altertums (1909.[10]) 134 sl.

[17]) Luk. 1, 78.

[18]) Tolstoj, Meine Beichte, 79-116. Spomenuti je, da Tolstoj priznaje vjeru samo općenito; sav pod Kantovim uplivom, kao što sâm priznaje (str. 100.), nije mogao prodrijeti do sigurnosti i jasnoće, nego je sve kršćanstvo racionalistički prebojio u nekakav panteizam.

[19]) o. c. 79.

[20]) Mallock, La vie, 9, 238.

[21]) Balfour, Die Grundlagen des Glaubens, 18, 342, 83, 322—4, 70, 2.

[22]) Ollé-Laprune, Le prix de la vie, 241, 341.

[23]) Cicero, Pro Archia poeta (ed. Tempsky) 11 (§ 29).

[24]) Max Nordau, Die konventionellen Lügen der Kulturmenschheit[15] (Leipzig 1893.) 1, 6.

[25]) Zeitschrift f. Philosophie u. philos. Kritik, 112 (1898.) 165. Citira Donat, Freiheit der Wissenschaft (Innsbruck 1910.) 354.

[26]) F. Coppée, La bonne souffrance. Das rettende Leiden (Mainz 1899.) 128.

[27]) Mallock, La vie, 165.

[28]) Balfour, Die Grundlagen des Glaubens, 74—6. Slično Paulsen (System der Ethik I[5], 151): „Također oni, koji su odlučno protiv kršćanstva, ne mogu se ipak potpuno da otmu uplivu kršćanstva. Prije ili poslije odlučuje još kršćanstvo u njihovom mišljenju i životu".

[29]) Dr. W. Branca, Der Stand unserer Kenntnis vom fossilen Menschen (Leipzig 1910.) 108-7.

[30]) Le Dantec, L'Athéisme (Paris 1906.) 100, 113.

[31]) Th. G. Masaryk, Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation (Wien 1881.) 141, 147—153, 155. — Isto u češkom izdanju: Sebevražda (Praha 1904.) 208, 217—225, 228 (na str 219 velika tiskovna pogrješka: „doba sahá k elektricizmu" namj. k eklekticizmu).

[32]) Ollé-Laprune, Le prix de la vie, 433.

[33]) Tolstoj, Meine Beichte, 95.

[34]) Jörgensen, Lebenslüge u. Lebenswahrheit, 73, 46, 61-3, 49-54. — August Strindbergs Inferno (Hist. pol. Bl. CXII 1898., str. 245. — Glede Strindberga mora se spomenuti, da je zašao u okultizam (Inferno, 1897.), put u Crkvu iz svoga cinizma nije našao i nade nekih (pa i Jörgensena) nijesu se ispunile. Ali se među najmodernijima vratio Herman Bahr. Svoje obraćenje simbolistički je opisao u romanu „Himmelfahrt" (1916.). Junak grof Franjo Flayn tražio je zadovoljstva u svemu, u čemu ga traže moderni ljudi. Traže ga u „lovu, igri, športu, malo u seljaštvu, kod žena, a možda i u politici". Sam ga je tražio još u znanosti i umjetnosti. Imao je sve, što je za sreću bilo nužno, samo ne osjećanja sreće. Tako se povlačio kojekuda. Uzalud je tražio smisao života. Moderni čovjek znade sve, samo ne živjeti. Zadnje, što mu je znanost mogla da dade, bio je odgovor, da je istina spoznanje, da spoznanja nema, ili pak — „duboki muk". Na dnu života sve se uklanja i izmiče, tu je samo „vječno blato". Zdvojan, nakon mnogo godina vratio se kući. Tu je došao u dodir s nekima, kojima je katolička vjera bila vrhovno načelo života. Isprva je

sumnjao o njihovoj iskrenosti, no što dalje, tim je više spoznavao, da zbilja samo vjera daje životu pravi smisao. A za vjeru treba poniznosti. I tu je tragična krivnja modernoga čovjeka: moderni je čovjek ohol; htio bi sve sam da izmjeri: traži istinu, a hoće da je obuhvati svu, umni luđak; sam u sebi hoće da je potpuna osobnost, kad čovjek potpuna osobonost može da bude samo u Bogu. A kako naći put Bogu? Tko je čista srca i dobre volje, taj ge ne gubi iz vida. „Bog dolazi svim putevima, njegova su čudesa svuda, a jer nitko ne smije da za se drsko traži posebnih čudesa, zato je najbolje, da svatko ide sigurnim putem Crkve". Konac romana: Grof Flayn krene u crkvu. Veče. U ispovjedaonici sjedi stari duhovnik i moleći kraj upaljene svijeće, čeka. Tišina i mir. Grof Flayn stoji, ništa ne misli, ništa ne zna. Dođe k sebi tek kod ispovjedaonice, kad počne da moli davno zaboravljenu molitvu. Dogodilo se, a sam nije znao, kako. (Vidi: R. Kralik, Bahr's Himmelfahrt u „Allgem. Literaturblatt" XXV., 1916. 130—4.)

35) F. Coppée, Das rettende Leiden, 129, 212.

36) Ollé-Laprune, Le prix de la vie, 341, 345.

37) Mallock, La vie, 240—87.

38) o. c. 292 6. Sretniji su bili drugi konvertiti, koji su išli blizu istim putem, no nije ih pred svrhom zaustavila pogubna skepsa. Vrlo se lijepo vidi taj put k svrsi u životu engleske konvertitkinje Bessie Anstice Baker. (Vidi: Bessie Anstice Baker, Heimgefunden. Pilgerfahrt einer Frauenseele. Deutsche Bearbeitung von J. u. A. Ober.. Freiburg 1914.) Tu su nadarenu i duhovitu ženu već iz mladosti mučila neprestano vječna pitanja života: čemu? otkuda? kamo?" (50). Prošla je sve faze moderne filozofije: kroz materijalizam i pozitivizam u panteizam i idealizam, no um joj još nije našao mira ni srce sreće. „Bolnom glavom i nezadovoljnim srcem tražila sam rješenje životnih zagonetaka" (86). Govorili su joj, da je sve, što se govori o Bogu i besmrtnosti samo bajka. „No ljudski život nema središta samo u sebi, jer u prolaznim stvarima svijeta naša srca ne mogu da počinu, prolazno čezne za beskonačnim i samo kad se s njime združi, smiri se" (90). „Herbert Spencer mi je u svojim ‚First Principles' sam pokazao, da je nužno misliti na prvi uzrok i gdjegod sam išla u smjeru dokaza naprijed, posvud mi se sve jasnije otkrivala činjenica, da samo osobni Bog može da riješi zagonetku svemira i ispuni ljudske želje" (98). „Beskonačna supstanca Spinozina, Hegelovo ‚apsolutno', zadnja realnost Spencerova, Kantov Ding-an-sich', sve su to samo mutne i iskrivljene sjene nepoznatoga Boga . . . karikature, koje ne mogu da utješe ljudska srca, no govore o onome, za koga je ljudsko

srce stvoreno". (118). Spoznala je također, da je Kantov ‚kategorički imperativ' samo Božji glas savjesti (92—4). Uopće spoznala je, da je „svaka zabluda sakrita istina. Agnostička teorija, da ne možemo ništa spoznati, patvora velike istine, da ne možemo svega spoznati; panteizam je patvora istine, da Boga nalazimo u svim stvarima i sve stvari u Bogu; materijalizam, kome je sav život i mišljenje samo djelovanje materije, patvora je istine, da je materija podloga ljudskoga života i mišljenja; Schopenhauerov nazor, da je htjeti živjeti zlo i da je htijenje samoga sebe najveći grijeh, karikatura je kršćanske istine, . . . da je Bog ‚ja sam, koji jesam, i da samo on smije biti, a ne čovjek, sam sebi najviši motiv djelovanja. Htjeti živjeti nije zlo, što više to je dobro, ako to htijenje samo smjera dovoljno visoko, ako mu je samo cilj vječni život" (176).

Počela je moliti. No činilo joj se, da uzalud pruža Bogu ruke. „Ne mogu ga dosegnuti, ako se sam ne prigne do mene, ne mogu znati njegove volje, ako mi se sam ne objavi". (101, 169). Počela je da razmišlja o objavi. Ako je ima, govorila je sama sebi, mora da bude nepogrješiva. Sve više je u nju prodiralo uvjerenje o istini Baconovih riječi, da za dublje spoznanje Boga treba „napustiti mali čamac ljudskoga uma i stupiti na lađu Crkve, koja jedina ima kompas za pravi smjer" (186). „Pogrješiva crkva nije nikakva crkva". Ako je pak Crkva nepogrješiva, mora da je nepogrješiv i njezin poglavar. „Nijesam si mogla zamisliti crkve, koja bi mogla zadovoljiti moje potrebe, a da ne imadne jedinstvenoga središta". „Nepogrješivost papina za me nije trebala dokaza" (193).

„Bez vjere nema život nikakve vrijednosti, jer je bez nje sadašnjost besciljna, budućnost pusta, a opstojanje strašan bankrot". (118). Religija, pako, koja čovjeka može zadovoljiti, jest samo kršćanstvo, „a legitimna je forma kršćanstva katolicizam sa svojom nepogrješivom Crkvom i nepogrješivim svojim poglavarom". Sa stanovišta Crkve počelo joj se sve razjašnjavati. Spoznala je, da je „apsurdno sumnjati o ovoj ili onoj dogmi, kad sve jamči isti auktoritet" (91). No spoznala je također, da katolicima ne treba zatvarati očiju i bojati se svijetla, ne, široko ih mogu da otvore svijetlim zracima znanosti i kritike" (203), jer vjera je istina. Izvana se zrake te istine vide samo izlomljeno, no u Crkvi se otkriva prekrasna harmonija katoličke istine" (202). Dakako vjera nije samo plod logike, nego ujedno ponizne molitve i milosti Božje. „U svijetlu, što sja iz tabernakula, otkrivaju se sve tajne, shvataju sve dogme i uklanjaju sve teškoće" (202).

Tako je nakon dugih bojeva došla cilju i miru. „Katolicizam

je udovoljio svim potrebama moga duha i srca ... Prije sam o svemu sumnjala, sada sam o svemu sigurna: prije su me kontradiktorne teorije bacale tamo amo, sad sam oslobođena duševnoga ropstva; prije su mi se dogme činile samo mnijenja, sad su izraz žive istinitosti ... Ne mogu da opišem mira i radosti, svijetla i slobode, koju je katolička Crkva donijela u moj život. Onima, što tih dobara nemaju, mogu samo doviknuti ono, što je Gospod rekao ženi kraj zdenca: Kad bi spoznala ..! Samo prekasno sam te tražila, o vječna Istino, samo prekasno sam te našla, o vječna Ljepoto (Sv. Augustin)" (205).

39) Goetheov Faust. Preveo Iso Velikanović. Zagreb 1919., Izdanje Benešić; str. 35–36.

40) Balmes, Briefe an einen Zweifler. Übers. v. Lorinser (Regensburg 1882.) 23–36.

III.

1) Hebr. 13, 14. — Vidi: S. Augustin, Meditationes c. 21; sermo de Cantico (ed Maur. VI, 592).

2) S. Gregor. Naz. Orat. 26. In seipsum c. 8–9 (Migne P. G. XXXV, 1238–9. — S. Augustin. Soliloquia, c. 35; sermo de Cantico (ed. Maur. VI, 591). „Naš glas": Sv. Augustin upotrebljava grčki izraz „celeuma" (kelevma), to je glas ili pjesma brodara, da jednakomjerno dižu vesla. — Citat: „P r a e n a v i g a v i m u s v i t a m" je iz Seneca, Ep. 70, 2 (Seneca-Album, 85).

3) ... maximum sabbatum non habens vesperam. S. August; De Civit. Dei, 22, 39.

4) S. Gregor. M. Moralium l. 26, c. 13 (Migne, P. L. LXXVI, 360. Citat običan, ali samo po smislu. Original govori o zlim ljudima, koji dobrima zlo čine i tako dobre sile, da teže gore k višnjim dobrima (festinare illos ad superna compellunt).

5) Ps. 136.

6) S. Joan. Chrysostom. Ad Theodorum lapsum l. II. c. 2 (Migne, P. G. XLVII, 311). — Tu poredbu o igri života rabili su već Epiktet (Enchiridion c. 17) i Seneka (Ep. 77, 20). Vidi: Seneca-Album, 2.

7) 1. Cor. 9, 24. S Gregor. Naz. Orat. 17, Ad cives Nazianz. c. 9. (Migne, P. G. XXXV, 975). — S. Joan. Chrysostom. Ad popul. Antioch. homil. 1, n. 9. (P. G. XLIX, 27).

8) Qui studet optatam cursu contingere metam Multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit; Abstinuit Venere et Baccho. (Horatius, De arte poet. vv. 412–4).

9) : bravium (βραβεῖον), corona, immarcescibilis gloriae corona, corona incorrupta. 2. Tim. 4. 8; 1. Kor. 9, 24; 1. Petr. 5, 4; 1. Kor. 9, 25.

10) Tertulliani liber ad Martyres c. 3 (Migne P. L. I, 624). U tome citatu rabi Tertulijan obične grčke izraze iz utakmica: agonothet, ksystarh, epistat, athleti, bravium. — Vidi također: S. Joan. Chrysostom. Ad popul. Antioch. homil. 6, c. 3 (Migne, P. G. XLIX, 85). — S. Gregor. Naz. Orat. 2. Apologetica n. 87 (Migne, P. G. XXXV, 491).

11) Cicero, De senect. 21 (ed. Tempsky § 77): ... vitam, quae est sola vita nominanda. — Seneca: Aeterni natalis. Ep. 102, 26 (Seneca-Album, 85). — Tertullian. Lib. de patientia c. 9 (Migne, P. L. I, 1264): Profectio est quam putas mortem. — S. Cyprian. Lib. de mortalitate, c. 22 (Migne P. L. IV, 597): Non exitus, sed transitus et ad aeterna transgressus. — S. Ambros. De bono mortis lib. unus c. 8, 31 (Migne, P. L. XIV, 555): Quietis portus. — S. Anselm. Meditatio XVII (Migne, P. L. CLVIII, 795): Laborum meta.

12) Obraz de santa Teresa (Biblioteca universal. t. 31. Madrid 1877.) str. 155.

Vivo sin vivir en mi,
Y tan alta vida espero,
Que muero porque no muero.

Rečenica (str. 82): „Oh vida, vida! Como puedes sustentarte estando ausente de tu Vida!"

13) U sonetu „Mars'kteri romar" (Poezije, ur. L. Pintar 1901., str. 129).

14) Otkrivenje sv. Ivana 21, 4.

15) Pjesma nad pjesm. 2, 5. — Glede drugih poredaba iz Sv. Pisma vidi: Luk. 22, 30; Ps. 35, 9; Otkrivenje 19, 9. — 2. Kor. 4, 17. — 1. Kor. 13, 9–10, 12; 1. Ivan 3, 2.

16) Augustinus, Confession. 9, 10. — „ne bi li to bio vječni život?" Po turinskom izdanju Wangnerecka S. J. (1891.). Po običnoj, sintaksi zgodnijoj interpunkciji sačinjava konac slijedeći stavak: „ne bi li to bilo: ‚pođi u veselje Gospodovo'?"

17) Aristotel. (Ethic. Nicom. 10, 4, 1175 a 21): Πᾶσαν τε ἐνέργειαν τελειοῖ ἡδονή. — (1174, b 33): οἷον τοῖς ἀκμαίοις ἡ ὥρα. — Seneca (Ep. 116, 3): „Voluptatem natura necessariis rebus admiscuit, non ut illam peteremus, sed ut ea, sine quibus non possumus vivere, gratiora nobis illius faceret accessio. — Thom. Aqu. c. gent. 3, 26: Delectatio propter operationem. —

Delectatio perfectio operationis. — Delectatio etsi non sit ultimus finis, est tamen ultimum finem concomitans. — Vidi: Augustin. Confession. 1, 6, o dojiljama: Bonum erat eis, bonum meum ex eis. Vidi o nagonima osobito Wasmannova djela. — Istu misao naglašuje Ostwald, Monistische Sonntagspredigten, 74 - 5.

[18]) Sophocles, Antigone (ed. Tempsky) vv. 450—62.

Οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κερύξας ταδε
οὐδ' ἡ ξύνοικος τῶν κάτω θεῶν Δίκη,
τοιούσδ' ἐν ανθρώποισιν ὥρισεν νόμους·
οὐδὲ σθένειν τοσοῦτον ᾠόμην τὰ σὰ
κηρύγμαθ', ὥστ' ἄγραπτα κἀσφαλῆ θεῶν
νόμιμα δύνασθαι θνητὸν ὄνθ' ὑπερδραμεῖν.
οὐ γάρ τί νῦν γε κἀχθές, ἀλλ' ἀεί ποτε
ζῇ ταῦτα κοὐδεὶς οἶδεν ἐξ ὅτου 'φάνη·
τούτων ἐγὼ οὐκ ἔμελλον ἀνδρὸς οὐδενὸς
φρόνημα δείσασ' ἐν θεοῖσι τὴν δίκην
δώσειν· θανουμένη γὰρ ἐξῄδη, τί δ' οὔ;
κεἰ μὴ σὺ προυκήρυξας. εἰ δὲ τοῦ χρόνου
πρόσθεν θανοῦμαι, κέρδος αὔτ' ἐγὼ λέγω

[19]) Cicero, De leg. 2, 4: Legem neque hominum ingeniis excogitatam, nec scitum aliquot esse populorum, sed aeternum quiddam... mentem omnia ratione aut cogentis aut vetantis Dei... Lex vera atque princeps ratio est recta summi Jovis.

De leg. I. 13—20: Si natura confirmatura ius non erit, virtutes omnes tollantur... Haec opinione existimare, non in natura posita, dementis est... Nimias edet ruinas...

De fin. bon. et mal. 2, 34: Ad altiora nati sumus. — Vidi još: De leg. 1, 10; De officiis 1, 2.

[20]) Juvenalis Satirarum libri quinque (ed. Teubner) III, 8, vv. 83—4:

Summum crede nefas, animam praeferre pudori
Et propter vitam vivendi perdere causam.

O pekućoj savjesti i svijesti krivnje vidi Aristotela (Ethic. IX 4, 1166 b 12—20): Strastima odani i zli ljudi bježe sami pred sobom tražeći društva, da u njemu prežive po čitave dane; muči ih na me sjećanje na zla djela, kad su sami, a u društvu na sve malo zaborave".

Hilty (Glück II. 12) kaže: „Kako nas uči kriminalistično iskustvo, nema nikoga, tko bi bio potpuno bez osjećaja krivnje, ako nije lud; ima dakako takovih, kojima je uzgoja, život i sva ćudoredna atmosfera, u kojoj žive, taj osjećaj otupjela... Neobičan, malo poznat opis o svijesti krivnje nalazi se u „Judenbuch" Anete v. Droste... najnježnije i najpoetičnije je shvaća Tennyson u „Guinevere", a najpoznatije je, što su o tome govorili Tolstoj i Dostojevski". Na drugom mjestu (str. 5) kaže isti Hilty: Ne pokušavaj nijekati dužnosti i krivnje, pri čemu se je razbilo mišljenje i djelovanje već milijona ljudi, razbit će se i tvoje! ‚Izvan dobra i zla', toga mjesta na zemlji nema, osim u ludnici, kamo se približuje danas i ne slučajno toliko neprijetko bogato nadarenih ljudi. Ljudskoga se duha hvata ludilo, kad pokuša ozbiljno da poreče te istine".

[21]) Kant, Kritik der praktischen Vernunft, 94, 106—7.

[22]) Aristotel. (Ethic. Nicom. 10, 1178 b 7): τὸ ἀνθρωπεύεσθαι.

[23]) Izraz: τὸ θεοποιεῖσθαι je upotrebljavao već Origenes u prekrasnoj rečenici: Ὁ κεκαθαρμένος καὶ ὑπεραναβὰς πάντα ὑλικὰ νοῦς, ἵνα ἀκριβώσῃ τὴν θεωρίαν τοῦ θεοῦ, ἐν οἷς θεωρεῖ θεοποιεῖται. Orig. in Joan. tom. 32. n. 27. ed. Brocke II, 201. 4. (Zeitschrift f. kath. Theol. 1901., 291). Dionys. Areopag. kaže: τὸ θείως εἶναι. Za substantiv upotrebljava θέωσις, na pr.: Ἡ δὲ θέωσίς ἐστιν ἡ πρὸς θεὸν ὡς ἐφικτὸν ἀφομοίωσις τε καὶ ἕνωσις. Dion. Ar. Coel. Hier. 1. (Heinrich: Dogm. Theol. V[1] 394). — Cyrill. Alex.: θεοποιός. Contra Eunom. 3, 7. (ib.) — Damasc.: θεούμενος. De fid. orth. l. 2. c. 12. (ib.) — Thom. c. gent. 3, 20.: Assimilari ad Deum est ultimus omnium finis.

[24]) Dante, La Divina Commedia, Par. 30, 40—2.

Luce intellettual piena d' amore,
Amor di vero ben pien di letizia,
Letizia, che transcende ogni dolore.

[25]) Tolstoj, Sinn des Lebens, 7, 5, 11, 21, 37, 40 sl. — o. c. 69.

[26]) Goethe-Schillers Xenien (Reclam Nr. 402 - 3, Xenien 388 - 9):

Gewissensskrupel.
Gerne dien' ich den Freunden, doch thu' ich es leider mit Neigung,
Und so wurmt es mich oft, dass ich nicht tugendhaft bin
Decisum.
Da ist kein andrer Rat, du musst suchen, sie zu verachten,
Und mit Abscheu alsdann thun, was die Pflicht dir gebeut.

27) Vidi raspravu: Socijalna odgovornost življenja (Kat. Obzornik VI, 1902., 97—119).

28) Schiller, Piccolomini V, 1:
Das eben ist der Fluch der bösen That,
Dass sie fortzeugend immer Böses muss gebären.

29) Keppler, Leidensschule, 31.

30) Tolstoj, Sinn des Lebens. Anhang: Über den Selbstmord, 82.

31) Lamartine, Hymne à la Douleur (Harmonies II, 8. — Cit. Ollé-Laprune, Le prix de la vie, 171): „Tu fais l' homme, ô Douleur!"

32) Vidi Cicero, Hortensius sive de Philosophia fragmenta.

33) Iz himne „Pangue, lingua, gloriosi Lauream certaminis..."

34) S. Augustin, Contra Julianum (op. imperf.) l. 5., n. 60 (ed. Maur. Venet. X, 1278): Deus vero tam bonus est, ut malis quoque utatur bene, quae omnipotens esse non sineret, si eis bene uti summa sua bonitate non posset — Možda još ljepše isti: Enchiridion de fide, spe et charitate liber unus c. 3 (ed. Maur. Venet. VI, 199): Neque enim Deus omnipotens ... cum summe bonus sit, ullo modo sineret mali aliquid esse in operibus suis, nisi usque adeo esset omnipotens et bonus, ut bene faceret et de malo.

35) O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere Redemptorem! (U Praeconium paschale „Exultet" na Veliku subotu).

36) Iv. 1, 9. — 1. Petr. 4, 8.

37) Vidi raspravu: Skrivnost življenja (Kat. Obzornik VII, 1903, 1—17.

38) Keppler, Mehr Freude. Ein Ostergruss (Freiburg 1909.).

39) Hilty, Glück III (1907.) 261.

40) Hilty, Glück III (1907.) 119.

41) Citira Keppler, Mehr Freude 32.

42) Keppler, Mehr Freude, 65: „Ohne Gottfreudigkeit keine Lebensfreudigkeit".

43) o. c. 78. — Citati: 1 Kor. 3, 22; Kol. 2, 21; 1 Tim. 4, 3.

44) Imitatio Xi II 4, 2.

45) Gal. 5, 22; Rimlj. 14, 17.

46) Vidi: H. Holzapfel, Franziskus-Legenden (Kempten 1911.) 147 ¡l.

47) o. c. c. 11, str. 32—5. — Citat: Gal. 6, 14.

48) Prešeren, Poezije, 138.

49) Vidi: R. Eisler, Wörterbuch der philosophischen Begriffe I (Berlin 1904.) 458, pod oznakom: Ideale.

50) Boetius, De consolatione philosophiae l. 2 prosa 7. — Vidi: Fr. Kovačič, Anicij Boetij in njegovo modroslovje (Maribor 1905.) 31—3.

51) Shakespeare, San ljetne noći I 1.

52) S. Gregorčič, Uzori (Poezije I², 159—60).

53) Augustin. Confess. 10, 6: Et responderunt: Non summus Deus tuus, quaere super nos! ... Interrogatio mea intentio mea et responsio eorum species eorum.

54) Lermontove izabrane lirske pjesme u slovenskom prijevodu (prilog „Piščalki"), str. 5. (Preveo dr. L. Lénard).

55) 1 Iv. 2, 16.

56) Vidi: P. Chavin O. S. B., Qu' est — ce qu' un Saint? Essai de psychologie surnaturelle⁴ (Paris 1904.). M. Huber, Die Nachahmung der Heiligen in Theorie u. Praxis, 2 B. (Freiburg 1912.). — Rademacher A. Das Seelenleben der Heiligen (Paderborn 1916.).

57) 1 Kor. 10, 31.

58) 1 Tim. 4, 8.

59) Mat. 6, 33.

60) Paulsen, System der Ethik I, 170. Citira Sawicki, Sinn des Lebens, 228—9. Citat Sv. Pisma: Mark. 8, 36.

61) Concil. Vatic. sess. III. Constit. de fide c. 4. (Denzinger-Bannwart, Enchiridion¹⁰, 1799. — Cohausz S. J. raspravlja tu stvar ovako: Ideal životaⁱ 1. antički, 2, moderni, 3. kršćanski ideal. Onda: o nadnaravnom životu; konačno: o duševnom življenju. Zatim ima poglavlje o disharmonijama života (o krivnji i skrbi); napokon o „prekogrobnom životu": Wege und Abwege, str. 21—176.

62) Confess. 1, 16; 2, 1—3. — 2, 2: quid erat, quod me delectabat nisi amare et amari?

63) o. c. 3, 6. (Vidi k tome: De duab. anim c. 9.) — 6, 4: volebam enim, eorum quae non viderem ita me certum fieri, ut certus essem quod septem et tria decem sint. — 5, 10.

64) o. c. 6, 11.

65) o. c. 6, 11. — 7, 1. — 2, 2: talis vita mea numquid vita erat?

66) o. c. 6, 5.

67) o. c. 7, 18.

68) o. c. 8, 5: ex voluntate perversa facta est libido, et dum

servitur libidini, facta est consuetudo, et dum consuetudini non resistitur, facta est necessitas. — o. c. 8, 11: haesitans mori morti et vitae vivere . . . retinebant me nugae nugarum et vanitates vanitatum.

[69]) o. c 8, 8: Surgunt indocti et coelum rapiunt, et nos cum doctrinis nostris sine corde, ecce ubi volutamur (in carne et sanguine). — Te je riječi kod nas upotrijebio Mencinger u „Abadonu" kao geslo protiv modernom materialističkom naziranju. (Vidi: Grafenauer. Zgodovina novejšega slov. slovstva. II 450—1).

[70]) o. c. 8, 11: tu non poteris, quod isti et istae? . . . quid in te stas et non stas? proice te in eum!

[71]) o. c 8, 12.

[72]) o. c 8, 8.

[73]) o c. 9, 1.

[74]) o. c. 10, 6: anima. Deus tuus tibi vitae vita est

[75]) o. c. 10, 27—8.

[76]) o. c. 1, 1: fecisti nos ad te et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te. — Vidi za to poglavlje prekrasno francusko djelo: Louis Bertrand, Saint Augustin (Edit. Arthème Fayard & Cie. Paris). Izašlo je god. 1914. prije svjetovnoga rata i doživjelo je već za rata cijeli red izdanja. (Pisac je ove knjige tek za vrijeme tiska dobio djelo u ruke, zato ga više nije mogao upotrijebiti. Dobio je već 64. izdanje!)

Pjesma suncu: Spec. perf. c. 120. 101; 122—3. (Citira J. Jörgensen, Der hl. Franz von Assisi, München 1908., 636—7, 649, 651). Njemački prijevod: G. Schnürer, Franz von Assisi (Weltgeschichte in Karakterbildern) München 1905, 114—5, 116, 121. Pjesma je jedna od prvih pokušaja na talijanskom jeziku. Jezik je još starinski, pola vulgarno latinski. Do Dantea vremenom nije odviše daleko (sv. Franjo † 1226, Dante * 1265.), no u jeziku je velika razlika, jer je Dante izabrao toskansko narječje kao književni jezik. Tada su takve pjesme zvali obično izrazom „Laude" (zahvalnice) i tako je također „Canticum fratris Solis", „Pesma suncu", zahvalnica (Lauda).

U originalu glasi:

Altissimo, onnipotente bon Signore,
Tue so le laude, la gloria, el honore et onne benedictione
Ad te solo, Altissimo, se konfano,
et nullu homo ene dignu te mentouare.

Laudato sie, Misignore, cum tucte le tue creature
spetialmente messor lo frate sole,
lo quale iorno et allumini noi per loi . . .
Et ellu e bellu e radiante cum grande splendore
de te, Altissimo, porta significatione.

Laudato si, Misignore, per sora luna e le stelle
in celu lai formate clarite et pretiose et belle.

Laudato si, Misigore, per frate vento
et per aere et nubilo et sereno et onne tempo,
per lo quale a le tue creature dai sustentamento.

Laudato si, Misignore, per sor aqua,
la quale e molto utile et humile et pretiosa et casta.

Laudato si, Misigore, per frate focu,
per loquale enallumini la nocte,
ed ello e bello et iocundo et robusto et forte.

Laudato si, Misignore, per sora nostra matre terra,
la quale ne sustenta et governa
et produce diversi fructi con coloriti flori et herba.

Laudate et benedicete Misignore et rengratiate
et serviateli cum grande humilitate.

Laudato si, Misignore, per quelli ke perdonano per lo tuo [amore
et sostengono infirmitate et tribulatione,
beati quelli kel sosterrano in pace,
ka da te, Altissimo, sirano incoronati.

Laudato si, o Misignore, per sora nostra morte corporale,
da la quale nullu homo vivente po skappare.
guai acquelli ke morrano ne le peccata mortali.
Beati quelli ke troverano le tue sanctissime voluntati,
ka la morte secunda nol farra male.

DOSADAŠNJA IZDANJA

„SAVREMENIH PITANJA"

„Prva serija „Savremenih pitanja" potpuno odgovara svojoj zadaći. Naša ih je kritika popratila s velikim simpatijama.., Nadamo se, da će se plod „S. P." brzo osjetiti, da će znatno rasvijetliti materijalističku atmosferu, koja truje naše društvo. Što se više proširo, time će kršćanski idealizam sve većma prožimati javni i privatni naš život". — **Hrvatska Prosvjeta**, Zagreb g. 1920., broj X, str. 243.

„Što je francuskim katolicima njihova vrsna zbirka "Science et Religion", to bi imala da budu i nama Hrvatima „Savremena pitanja", što ih pokrenuše dalekovidni hercegovački Franjevci. . . Mi tu zbirku svoj jugoslavenskoj inteligenciji živo preporučamo". — **Uredništvo „Života"**, Sarajevo 1919., str. 23.

I. sv. **O. Teofil Harapin:** „Razum i vjera", Din 4.

„Otac je Harapin u svome „Razumu i vjeri" ukratko i bistro osvijetlio, „kako se u nama krije iskra Božanske mudrosti, razum, kojim možemo posve stalno i sigurno upoznati istinu; ali ipak da taj razum nije svemoguć i neograničen, nego da mu treba vjera, koja ga podiže, oplemenjuje i usavršuje". Eto, to je meritum Harapinova „Razuma i vjere", koji se uza svu suptilnost predmeta odlikuje jasnoćom prikazivanja, lakoćom stila kao i ljepotom jezika".

Sveuč. profesor **Dr. J. Jelenić**, „Jugoslavija". Sarajevo, 22. III. 1919.

„. . . Ako se preciznost i jasnoća imadu smatrati odlikama umovanja, onda neka pisac samo i dalje zadrži svoj stil i način obradbe. U riječ, ovaj 1. svezak može i kritika primiti s osobitim zadovoljstvom".

Sveuč. prof. **Dr. S. Z(immerman)**, „Novine", Zagreb, 19. X. 1918.

„Prvi mi se svezak jako dopada i svima, kojima ga pokazah". **O. P. Vlašić**, u pismu na urednika „S. P." od 24. X. 1918

II. sv. **O. U. Talija:** „O neumrlosti ljudske duše", (rasprodano).

„Izašla je 2. sveska „S. P." od čuvenoga teologa i filozofa prof. Talije, koji obrađuje centralni problem svih problema — problem o „neumrlosti duše".

Stilom lakim — koliko je to moguće u znanstvenim raspravama, prikazuje nam znamenitost ovoga problema, za neumrlost duše dovodi nam kao dokaz opće svjedočanstvo ljudstva, obara materijalistički pojam duše željeznom logikom, jer ga obara i samosvijest same čovječje ličnosti kao i duboka težnja njegova za neumrlošću. Bez te neumrlosti neodrživ je moralni zakon u svijetu, jer nema dovoljne sankcije, a bez toga zakona ne bi mogao svijet ni postojati".

„**Narodna Politika**", Zagreb, 5. srpnja 1919.

„Bodi knjižica toplo priporučena slovenskim izobražencem; nikdo je ne bo odložil brez koristi iz rok". — **Dr. G. Pečjak**, „Čas", Ljubljana 1920., sv. 1 — 3, str. 122.

III. i IV. sv. **Prof. Brixy:** „Princip entropije i opstanak Božji", 7 Din.

„Pisatelju moramo priznati, da se je v tvarino dobro poglobil; prav posebno je pohvaliti, da je dobro pojasnil fizikalne pojme tudi za širše občinstvo in tako poskrbel, da čitatelju ne bo treba samo sprejemati trditve fizikov, ampak bo vsaj stvar tudi sam razumel". — **Dr. G. Pečjak**, „Čas", Ljubljana 1920. zv. 4 i 5, str. 249.

„Antidotum je to našoj Heckelovim i Bölscheovim „dogmatima" zaraženoj omladini, koja iz te knjižice jasno vidi, da je početnik kršćanske eshatološke nauke od vijeka već imao u svom planu ono, što su poznije mislioci tek poslije vijekova iznašli na užas „dokazanim" Büchnerovim dogmatima o nerazorivosti tvari i sile. Širimo djelo među srednjoškolcima!" **„Kršćanska Škola"**, Zagreb 1920., str. 29.

V. sv. **O. P. Vlašić:** „Pravi pojam Sv. Pisma", Din 4.

„Dvije (govori i o „Principu entropije") izvrsne knjižice, onakve, iz kojih čitalac može s malo truda veoma mnogo da nauči. Uzmi, čitaj!" **Uredništvo „Života"**, Sarajevo 1920., str. 158.

„Našoj publici, napose zrelijoj mladeži, izvrsno će doći ova monografija". — **„Kršćanska Škola"**, Zagreb 1920., broj 3 - 6, str. 29.

VI. i VII. sv.: **Dr. P. Gvido Rant**, Ljubljana, „Postanek sveta na podlagi naravoslovja in Biblije“ Din. 7.

„U cijelom razlaganju pisac pokazuje zamjerno poznavanje prirodnih zakona i svemira uopće; popularno prikazuje te zakone i jasno obrazlaže svrhovitost, prema kojoj je Višnji Tvorac sve uredio“. — **„List biskupije splitske - makarske“**, Split 1920., broj X, str. 36.

„Širim će krugovima ova rasprava dobro doći. Pisana je slovenski, a na dnu je svake stranice dodan tumač Hrvatu nepoznatih slovenskih riječi, pa ovako ima zgodu da uči i slovenski jezik onaj, koji ga još ne umije. I ovu knjigu i ostala izdanja „Savremenih pitanja“ živo preporučamo“. — **Uredništvo „Života“**, Sarajevo, prosinac 1920., str. 47.

„(Rasprava) pisana je dosta lakim stilom, pa se nadam, da će mnogi posegnuti za njom, da nađe odgovor na pitanje: odakle ovaj svijet? i to odgovor, koji će ga zadovoljiti i s obzirnm na današnje stanje prirodnih znanosti, kao i savremene eksegeze Mojsijeve kozmogonije“. — **„Katolički List“**, Zagreb 1920., br. 45, str. 351.

VIII. sv. **Prof. P. Butorac**: „Politički i gospodarstveni liberalizam i kršćanstvo, Din. 4.

Vrlina je ovoga osmoga sveska „Savremenih pitanja“, što u jednu ruku ukratko, sa nekoliko sigurnih poteza upućuje u bit, povijest i učinke dviju vrsta „pogubne kuge“ (pestis perniciosissima), koja se bavi u javnom modernom životu pod krinkom lažnog „liberalizma“, te nanosi golemu štetu zdravu društvenom poretku, dok u drugu ruku iznosi vijekovima prokušana načela katolička kao ustuk onoj modernoj kugi. Djelce će ovo zanimati svakog misaona čovjeka, no napose one, kojima se baviti javnim radom, političkim ili socijalnim. Osobito je zanimiv i aktualan drugi dio („Gospodarstveni liberalizam i kršćanstvo“), gdje se pretresuju zamašna pitanja, n. pr. opravdanost privatnog vlasništva, kršćanska načela o radu i radnici, kapitalizam i kršćanstvo, kamate, vjera i ekonomski razvoj naprednih naroda. — **„Život“**, G. II., Sarajevo 1921., br. 7.

Knjiga prof. Butorca o liberalizmu i slijedeći svezak dra Eterovića o slobodi nastave zgodno se međusobno nadopunjavaju. Ona prva nas upućuje na ideologijsku pretpostavku današnje školske borbe, na liberalizam. Letimičan pogled o razvoju „slobodne misli“ pokazuje nam, kakove je razne oblike poprimao liberalizam; i ti se oblici naročito očituju u raznim poimanjima države, njezine vlasti i odnošajima prema Crkvi. Punim pravom zahvata pisac dublje u teoriju Rousseau-a o postanku državne vlasti, jer je u tim pitanjima Rousseau zadnja riječ liberalne filozofije. A ta filozofija je sofistična i puna protuslovlja, što nam pisac okretnom analizom razotkriva i podjedno razvija prave nazore o slobodi, o državnoj vlasti itd.

Krátki povjesni pregled uvodi nas u drugi dio o gospodarstvenom liberalizmu, kojemu pisac suprotstavlja kršćansku gospodarstvenu teoriju o privatnom vlasništvu, o zakonu rada, o visini nadnice, o etičnim faktorima ekonomskog napretka — goruća pitanja, koja se danas više nego igda pretresaju. . . Njegov nam prikaz podaje u bitnim potezama zacrtan ekonomski program kao i historički utjecaj katolicizma, te će se nepristran čitalac uvjeriti, da je jedino na tim temeljima moguća izgradnja stubokom poremećenih društvenih i gospodarstvenih odnosa. **„Vrhbosna“** Sarajevo, 1921. br. 7. i 8.

IX. i X. sv. **Dr. Fra K. Eterović**: „Sloboda nastave i državni monopol škola“, Din. 7.

„U pravi čas je izišla knjiga dra Eterovića: „Sloboda nastave i državni monopol škola“. Ona nije samo teoretska, nego joj je svrha praktična i nadasve aktualna. Polazi sa potpuno ispravno i bistro shvaćenog stanovišta, da je i kod nas počela sustavna borba proti Bogu u školi i po školi u duši naroda. Svjež borbeni duh provejava knjigom, koju kad pročitaš, osjećaš se oduševljenijim, svjesnijim i jačim. Pisac je daleko od naivnosti mnogih još katolika, dapače i svećenika, kao da nema za kršćanstvo kod nas nikakve ozbiljne pogibelji. Zahvalni smo piscu za to.

Rasprava je razdijeljena u 4 dijela: 1. nastava i uzgoj; 2. tko ima pravo nad obukom djece; 3. monopol nastave i sloboda nastave; 4. o nacrtu školskog zakona u kraljevini S. H. S. - Jasno luči pojmove: što je nastava, sloboda nastave, uzgoj, građanski, moralni, vjerski uzgoj itd. Pri tom otkriva sofizme i varke, za kojima se i kod nas sakrivaju neprijatelji Božji, da opravdaju svoju borbu proti kršćanskoj školi. Osvjetljuje to obiljem vrlo zanimljivih svjedočanstva osobito iz školske borbe u Francuskoj. Ova knjiga neka se što više raširi. Uvjerit će nas o pogibelji, što nam prijeti.

i ojačat će našu otpornu snagu". — „**Vrhbosna**", Sarajevo 1921. br. 7. i 8.

„Prvi dio rasprave gotovo je mala pedagogika, a drugi je prepun praktičnih misli, jedno i drugo pisano popularno i jasno. Tko hoće da se temeljito u školsko-crkveno pitanje uputi, treba da nabavi ovu knjižicu". „**Kršćanska Škola**", Zagreb 1921., br. 3.-6.

„Eterovića je knjižica vrlo važna, naročito u današnje doba kulturnog boja". — „**Narodna Politika**", Zagreb 1921. br. 66.

„Nijedan katolički inteligenat, nijedan katol. akademičar i srednjoškolac ne smije biti bez ove veoma aktuelne knjige. Katol. đaci, proučite tu knjigu, jer načela, koja zastupa. temelj su katol. kulture i svakog napretka. Okrijepit ćete se i uživat ćete na bujnoj poljani: dubokih misli, čistih kat. načela, umjetničkih slika i prizora, uz obilje lijepih citata prvih svjetskih umova, koji se nalaze u elegantnim stilom napisanoj knjizi dra Eterovića". „**Zora-Luč**", Zagreb, 1921. br. 9.-10.

XI. i XII. sv. **Josip Gunčević: „Silab i moderne zablude"**, 7 Din

„Svrha piščeva kod sastavljanja ove knjižice bila je: upoznati nas sa tako mnogo ocrnjivanim silabom Pija IX. i kasnijim t. zv. silabom Pija X., i očuvati čitaoce dobre volje od liberalnih i modernističkih zabluda, kojima bi se mogli inače i nebotice zaraziti uslijed neposnavanja čiste crkvene nauke. Silab je „katekizam" modernih zabluda; toga se je pisac držao i u svojim razlaganjima: kratak je i jasan. U uvodu nam u bitnim potezima predočuje narav i zadaću crkvenoga učiteljstva. Zablude, zadržane i osuđene u silabu, razvrstao je u skupine; svaku tačku napose kratkim osvrtom tumači obzirom na povijest, filozofiju, teologiju, te formulira ispravno stanovište, koje odgovara katoličkoj nauci. Time ova nova knjiga vrijednoga pisca pruža dušama, koje traže istinu, zdravu i krepku hranu". — „**Vrhbosna**", Sarajevo 1921. br. 19—22.

„V splošnem moremo reči, da se je avktor potrudil dobro označiti in zavrniti posamezne zmote . . . " **Dr. P. A. Tominec**, „Čas", Ljubljana 1922., sv. 4

* * *

„Savremena Pitanja" veoma su važna i utješljiva pojava u našoj literaturi . . . Bilo bi poželjno, da se ovako krasne rasprave što više šire među našom inteligencijom". — „**Nova Revija**", Dubrovnik 1922., br. 1.

Popis suradnika

Savremenih pitanja.

Dr. F. Binički, Senj, Crkva i znanost.
— Inkvizicija i njezine žrtve.

Prof. O. B. Brixy, Varaždin, Svršetak svijeta prema vjeri i znanosti.
— Znanstvene teorije o razvoju svemira.

Dr. fra A. Crnica, Makarska, Jedinstvo i nerazrješivost ženidbe.
— Mješovite ženidbe.
— Civilni brak i rastava ženidbe.

Dr. fra M. Čutura, Široki Brijeg, Teorija evolucije i kršćanstvo.

Dr. V. Deželić, Zagreb, Žena u ljudskom društvu.

Dr. fra K. Eterović, Borba za slobodu nastave u modernim državama.

J. Gunčević, Sl. Brod, Indeks.

Prof. O. F. Harapin, Varaždin, Božanstvo Kristovo.
— Prava crkva Kristova.
— Pojam i mogućnost čudesa.

Sveuč. prof. Dr. fra J. Jelenić, Zagreb, Patareni.
— Pokrštenje Hrvata.

Sveuč. prof. Dr. I. Kršnjavi, Zagreb, Crkva i umjetnost.
— Sv. Franjo i preporod umjetnosti u XIII. stoljeću.

Fra D. Mandić, Mostar, Kat. Crkva i razvoj evropejske civilizacije.
— Razvoj školstva i kat. Crkva.
— Glavna apologetska djela u svjetskoj literaturi.

Prof. A. Matasović, Sarajevo, Slobodni zidari, što su i što hoće.
— Socijalni demokrati i njihov program.

Dr. J. Pavić, Bacskeresztúr, Prvenstvo papino u prvih osam stoljeća na osnovi istočnih pisaca i liturgija.
— Istočno crkveno pitanje.

O. M. Padovan, Dubrovnik, Kršćanski pojam države.

Sveuč. prof. Dr. J. Pazman, Zagreb, Stari i moderni nazori o ručnom radu.
— Prava i dužnosti radnika.
— Emancipacija žena i kršćanstvo.

Dr. fra Si. Petrov, Zaostrog, Ljepota katoličke liturgije.
— Glagolica i jedinstveni crkveni jezik.

Dr. P. Gvido Rant, Ljubljana, Sv. Pismo i prirodne znanosti.

Prof. O. M. Sopta, Široki Brijeg, Sloboda volje.

O. U. Talija, Dubrovnik, Uzroci bezvjerstva u savremenom društvu.
— Katolička Crkva i rješenje socijalnoga pitanja.
— Celibat i katoličko svećenstvo.

Dr. P. A. Tominec, Ljubljana, Primat sv. Petra.
— Nepogrješivost crkve Kristove i nosioca vrhovne vlasti sv. O. Pape.
— O oprostima.

O. P. Vlašić, Dubrovnik, Vjerodostojnost Evanđelja.

Dr. A. Živković, Đakovo, Kršćanski nazor o svijetu.
— Postanak čovjeka.
— Darvin i njegova nauka.

Nadalje su obećali suradnju:

Sveuč. prof. Dr. Đ. Arnold, Zagreb. — Sveuč. prof. Dr. F. Barac, Zagreb. — D. Šarčević, Brod/S. — Dr. A. Buljan, Sarajevo. — D. Čelik, Sarajevo. — M. Čunko Nova Gradiška. — Dr. I. Dujmušić, Sarajevo. — Dr. fra K. Eterović, Sinj. — St. Flodin, Osijek. — Dr. fra P. Grabić, Makarska. — Dr. fra V. Jurković, Mostar. — O. M. Horman, D. I., Sarajevo. — Dr. A. Jelavić, Mostar. — Dr. J. Marić, Zagreb. — O. A. Posinković, Dubrovnik. — Prof. B. Strižić, Zagreb. — O. M. Vanino, D. I., Travnik. — Zbor duh. mladeži zagrebačke. — Dr. St. Zimmermann, Zagreb.

Savremena pitanja.

Vjersko znanstvene rasprave za naobražene krugove.

„Savremena Pitanja“ obrađuju na strogo znanstvenoj podlozi, ali ipak u posve razumljivom obliku, najrazličitija pitanja vjerska, filozofska, prirodoslovna, povijesna, socijalna, itd. Pojedini svesci izlaze u neodređenim, slobodnim razmacima, ali ipak tako, da se redovito, u godini izda po 5 svezaka.

Rukopise i listove prima *Dr. O. Dominik Mandić*, kateheta na vel. gimnaziji u Mostaru.

Dosada izišle rasprave:

I. svezak: O. T. Harapin **Razum i vjera**, ... 4 D.
II. sv.: O. U. Talija, **O neumrlosti duše** (rasprodano!)
III. i IV. sv.: prof. B. Brixy, **Princip entropije i opstanak Božji**, 7 D.
V. sv.: O. P. Vlašić, **Pravi pojam Sv. Pisma**, ... 4 D.
VI. i VII. sv.: Dr. P. Gv. Rant, **Postanek sveta na podlagi naravoslovja in Biblije.** (Slovenski s hrvatskim tumačem nepoznatih riječi). . . . . 7 D.
VIII. sv.: Prof. P. Butorac, **Politički i gospodarstveni liberalizam i kršćanstvo**, ... 4 D.
IX. i X. sv: Dr. K. Eterović, **Sloboda nastave i državni monopol škola**, ... 7 D.
XI. i XII. sv.: Josip Gunčević, **Silab i moderne zablude**, . . . 7 D.
XIII.—XV. Sveuč. prof. Dr. A. Ušeničnik, **Filozofija života**, 10 D.

U štampi se nalaze:

Dr. Fran Binički, **Katolička Crkva i znanost.**
Antun Matasović, **Slobodni zidari, što su i što hoće.**

Narudžbe i pretplatu prima:

Uprava „Savremenih Pitanja“ u Mostaru.